

MESTA IN URBANO OMREŽJE V SR SLOVENIJI

ZNAČILNOSTI NJIHOVEGA RAZVOJA IN DRUŽBENOGOSPODARSKEGA POMENA S POSEBNIM OZIROM NA MALA MESTA

(Z 20 KARTAMI IN GRAFIKONI V TEKSTU, S 3 BARVNIMI KARTAMI V PRILOGI,
S 47 TABELAMI V GLAVNEM TEKSTU IN 12 TABELAMI V ANGLEškEM POVZETKU)

THE TOWNS OF SLOVENIA SOME CHARACTERISTICS OF THEIR DEVELOPMENT AND SOCIOECONOMIC SIGNIFICANCE AND OF THE URBAN NETWORK

(WITH 20 FIGURES AND GRAPHS IN TEXT, WITH 3 COLOURED MAPS IN ANNEX,
47 TABLES IN TEXT AND 12 TABLES IN ENGLISH SUMMARY)

IGOR VRIŠER

Osnova razpravi je raziskovalna naloga »Mala mesta v SR Sloveniji«, ki jo je financiral Sklad Borisa Kidriča na podlagi pogodbe, sklenjene med njim in Inštitutom za geografijo Univerze v Ljubljani z dne 15. avgusta 1967. Njen nosilec je bil dr. Igor Vrišer, izredni profesor Filozofske fakultete v Ljubljani, pri njej pa je sodelovala prof. Mira Lojk, sodelavec inštituta. Risbe je izrisal Ciril Vojvoda, kartograf. Podatke o številu in strukturi zaposlenih v mestih, o njihovih osebnih dohodkih in o ustvarjenem družbenem proizvodu in narodnem dohodku v mestih SR Slovenije je zbral Zavod za statistiko v Ljubljani. Inštitut za ekonomske raziskave v Ljubljani je zbiranje nekaterih zgoraj naštetih podatkov posebej finančno podprl.

Prvotna razprava je bila pred predajo v tisk, januarja 1973, dopolnjena in delno predelana. Predvsem so upoštevani predhodni rezultati popisa prebivalstva iz l. 1971 glede urbanizacije, velikosti mest in mestnega prebivalstva, medtem ko so podatki o zaposlenih, družbenem proizvodu, narodnem dohodku in osebnih dohodkih zaposlenih ostali nespremenjeni in veljajo za leto 1966.

V dokončni predelavi je razprava precej preseгла tematiko samo malih mest. Zato je avtor na predlog uredništva »Geografskega zbornika« njen naslov vsebinsko razširil.

Ljubljana, septembra 1973

SPREJETO NA SEJI ODDELKA ZA PRIRODOSLOVNE VEDE
RAZREDA ZA PRIRODOSLOVNE IN MEDICINSKE VEDE
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 20. APRILA 1973

I. UVOD

Naša razprava obravnava sicer vso problematiko urbanega omrežja v SR Sloveniji. Ker pa so za to omrežje nad vse značilna mala mesta, se z njimi ukvarja še posebno podrobno, kar naj pokažejo tudi te uvodne pripombe.

Z razvojem urbanizacije so postala »mala mesta« posebna kategorija naselij, ki se uvršča med kategorijo srednjih (oziroma velikih) mest in kategorijo različnih urbaniziranih ali prehodnih (mešanih) naselij. Še pred sto leti pojma malih mest v sedanjem pomenu niso poznali, saj je večina urbanih naselij, z izjemo redkih zares velikih mest, sodila med nje. Kot mala mesta so takrat pogostoma označevali manjše naselbine s priznanimi mestnimi pravicami, vendar brez dejanskega mestnega značaja (nemško *Zwergstädte*). Ob splošni deagrificaciji in urbanizaciji, ki jo je doživela Evropa v teku 19. in 20. stoletja, je prišlo v naselbinskem omrežju do diferenciacije med naselji in do nastanka novih tipov urbanih naselij. Eden od rezultatov tega socialno-ekonomskega dogajanja so bila »mala mesta«, ki so postala svojstvena poteza v naselbinski strukturi večine evropskih dežel. Prav posebno karkteristična pa so za Slovenijo, kjer predstavljajo skorajda prevladujoči tip urbanih naselij.

Pojem malega mesta niti v literaturi niti v praksi ni docela jasno opredeljen in ga od pokrajine do pokrajine različno opredeljujejo. Veliko interpretacij pa se vendarle ujema v naslednjih ugotovitvah. »Malo mesto« je manjše, vendar normalno razvito urbano naselje, ki ima praviloma vse pglavitne mestu ustrezne dejavnosti. Glede na takšen značaj oskrbuje lastno in okoliško prebivalstvo s storitvami in ima določeno središčno vlogo v naselbinskem omrežju. Od pravega (večjega) mesta se razlikuje predvsem po manjšem številu prebivalstva in po slabši razvitosti določenih mestnih funkcij, za katere zaradi manjše populacije ni vedno ustreznih možnosti. Urbanizirana podeželska naselja (mešana ali prehodna naselja), ki so pogostoma glede na število prebivalstva enako velika ali celo večja od malih mest, omenjenega kompletnega spektra urbanih dejavnosti nimajo in so praviloma funkcijsko močno enostransko razvita.

Svojstvenosti in posebni problemi malih mest potemtakem izhajajo iz njihove velikosti oziroma majhnosti. Glede drugih lastnosti se med seboj precej razlikujejo. Lahko celo trdimo, da so najbolj heterogena kategorija urbanih naselij. Nekatera med njimi so preostanek srednjeveškega omrežja mest in trgov, druga so se formirala v zvezi z industrializacijo, tretja zopet so se uveljavila kot člen v obstoječem omrežju centralnih naselij. Nekatera mala mesta je sodobno življenje pustilo ob strani in zaradi tega počasi hirajo ali vsaj stagnirajo; v drugačnih družbenih in ekonomskih razmerah in ob drugačni prometni tehnologiji so imela svoj čas veliko bolj pomemben položaj. Druga zopet

izkazujejo hiter razvoj in vrsta znamenj kaže, da ne bo minilo veliko let, da se bodo uvrstila med srednje velika mesta. V skladu z različnim izvorom, historičnim razvojem in funkcijami, ki jih opravljajo, se mala mesta med seboj močno razlikujejo tudi glede fiziognomije, notranje zgradbe in ureditve ter glede demografskih razmer; še zdaleč niso tako uniformirana, kakor to v veliki meri velja za družbeno-gospodarsko strukturo in zunanje lice večjih mest.

Zaradi vseh teh posebnih svojstev malih mest jih v geografski literaturi pogostoma obravnavajo posebej in se jim v poslednjem času posveča nekoliko več pozornosti. (1—5) V teh težnjah se geografom pridružujejo še nekateri sociologi, historiki, ekonomisti in prostorski planerji.

V geografski literaturi prevladujejo pri obravnavanju malih mest dela, ki prikazujejo v prvi vrsti posamezne kraje in njihove probleme ali pa v sumarni in močno deskriptivni obliki podajajo pregled in historiat malih mest v določeni pokrajini. (1) Ta zvrst je zlasti pogosta v srbski in nemški geografski literaturi. V anglosaški geografski literaturi so mala mesta največkrat obravnavana kot člen v omrežju centralnih krajev in se razpravlja o njihovih ekonomskih osnovah. (2) V tej razmeroma ne tako redko obravnavani tematiki pa pogrešamo sintetičnih del, ki bi mala mesta zajela kot poseben pojav. Takšne razprave so prav redke. Med njimi je treba v prvi vrsti omeniti poljsko publikacijo o malih mestih »Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast«, ki se loteva te tematike s teoretične in praktične strani. (3) Razen načelne problematike je v knjigi tudi vrsta konkretnih obravnjav poljskih malih mest. Podoben značaj imata študiji D. Grötzbacha in D. Zühlkea o malih mestih v južni oziroma vzhodni Nemčiji. (4) Žal je težišče teh razprav na fiziognomiji, razvoju in morfologiji (nekaterih) malih mest, ne obravnavajo pa njihovega položaja in funkcije v naselbinskem omrežju in se torej izognejo ključnemu problemu. Na podoben način obravnavata mala mesta v francoskih Alpah P. in G. Veyret (5). O češki študiji o malih mestih, o kateri poroča M. Blažek (6), je težko soditi, ker je objavljeni izvleček izredno skop. Razbrati je le mogoče, da obravnava vlogo teh mest v celotnem omrežju naselij ČSSR.

Pričujoča študija namerava obravnavati problematiko malih mest v Sloveniji in sicer z vidika, katera urbana naselja imajo značaj malih mest, kakšen je njihov položaj v sedanji strukturi naselbinskega omrežja v Sloveniji, kakšen je njihov demografski razvoj in na katere družbeno-geografske temelje se opira ta njihov obstoj in prosperiteta.

II. OPREDELITEV POJMA »MALA MESTA«

Opredelitev malih mest še zdaleč ni tako preprosta, kakor bi na prvi pogled pričakovali. Zatikati se začne že pri poskusu izdelati prvo, najbolj splošno omejitvev. Postavljeni smo pred več dilem, ali naj npr. med mala mesta uvrstimo tudi nekatere večje industrijske naselbine, ki so sicer znane po svoji ekonomski in socialni enostranski razvitosti (npr. Kidričevo, Mežica), ali sodijo večja ruralna središča glede na svoje centralne funkcije tudi mednje (Vipava, Radlje), kako naj se odločimo glede določenih pokrajin, ki so na široko in dokaj močno urbanizirane in so zaradi tega meje med naselji zabrisane, tako da ni mogoče

razlikovati prvotnega mesta od urbaniziranega podeželja (npr. Ravne — Prevalje, Radovljica — Lesce, Domžale — Vir — Jarše — Količevo itd.). Nadaljnji problem, ki se postavlja v tej zvezi, je, kakšno teritorialno enoto vzeti za podlago klasifikacije. V Sloveniji je npr. osnovna teritorialna enota naselje, to je skupina hiš s skupnim imenom in urejeno enotno numeracijo. V drugih jugoslovanskih republikah uporabljajo drugačne kriterije, v zahodnih deželah pa je osnovna enota pogosto občina. Pomembno vprašanje je, ali se bomo pri opredelitvi omejili na osnovno enoto, takšno, kakršna je, ali pa bomo zajeli še bližnja urbanizirana naselja, ki so pod direktnim vplivom mesta. Tovrstna operacija npr. lahko bistveno spremeni podobo slovenskih mest. Po vsem tem ni presenetljivo, da kljub številnim prizadevanjem ne razpolagamo z enotnim kriterijem glede opredeljevanja malih mest. Izbirati moramo med več različnimi, vendar precej nepopolnimi klasifikacijami, ki zastavljeni problem rešujejo bolj po formalni kot pa po vsebinski strani.

Najpogosteje uporabljamo pri opredelitvi mest število prebivalstva oziroma velikost naselja. Prvi takšen poskus je napravila že mednarodna statistična konferenca l. 1887 v Parizu, ko je priporočila, da se naj za mesta štejejo naselja z več kot 2000 prebivalci. Temu priporočilu so sledili v številnih državah. Tudi v Jugoslaviji se je ta kriterij kljub pomislekom uveljavil. (7) Njegova največja slabost je, da spodnja meja (to je 2000 prebivalcev) ne ustreza povsod regionalnim razmeram. Za Slovenijo je skorajda previsoka, za Vojvodino zopet prenizka. Zgornja meja bi bila po tej klasifikaciji pri 20 000 prebivalcih, kar bi v glavnem ustrezalo za večino dežel. Nemška uradna statistika deli kategorijo »malih mest« na dve skupini: na *Landstädte* z 2000—5000 in *Kleinstädte* s 5000—20 000 prebivalci. (8) V nasprotju s to prakso predlagajo eksperti Združenih narodov za prihodnje popise prebivalstva, da se kot mesta opredele naselja ali manjše upravne enote z več kot 10 000 prebivalci. (9)

Prav zaradi velikih razlik med naselji enake velikosti so poskušali nekateri naši raziskovalci vpeljati kombinirane kriterije in z njihovo pomočjo izločiti iz kategorije malih mest velika naselja s pretežno ruralnim značajem. Najbolj znana je metoda M. M a c u r e (10), ki jo je sprejela tudi uradna jugoslovanska statistika in uveljavila pri popisih prebivalstva. Kriterij uporablja za omejitev mestnih naselij velikost kraja in delež kmečkega prebivalstva. Čim manjše je naselje, tem večji mora biti delež neagrarnega prebivalstva.

Klasifikacija M. M a c u r e (10) je naslednja:

Velikost naselja (število prebival.)	Delež neagrarn. prebival. je pri	
	mestih	mešanih naselijih
500— 1 000	—	70 %
1 001— 2 000	—	60 %
2 001— 3 000	90 %	80—90 %
3 001—10 000	70 %	40—70 %
10 001—15 000	40 %	30—40 %
nad 15 001	30 %	

M. Macura razlikuje med mesti in vasmi še vmesno obliko mešanih naselij. Za naša razmišljanja je pomembno, da avtor ne predvideva, da bi lahko obstajalo mesto z manj kot 2000 prebivalcev. Takšna naselja urbanega značaja uvršča med mešana naselja. Metodi se pozna, da je nastala kot kompromis v zelo heterogenih jugoslovanskih razmerah. Prizadene predvsem manjša mesta v Sloveniji (11), zlasti v primerih, kjer je inkorporiranje obmestnih naselij zaostalo za dejansko urbanizacijo. Očitani so ji tudi, da so bili deleži neagrarnega prebivalstva izbrani brez znanstveno utemeljenega računa. Na Macurino metodo sta se oprla še dva raziskovalca jugoslovanskih mest, D. Vogel in D. Stefanović. Prvi je v svojem znanem delu o jugoslovanski urbanizaciji (12) postavil kot spodnjo mejo mest naselja z najmanj 2000 prebivalci in z najmanj 50 % nekmečkega prebivalstva. Drugi pa meni, da bi morala biti spodnja meja mest med 4000 in 8000 prebivalci (eventualno do 11 000 prebivalcev); to je velikost, pri kateri se formirajo stanovanjske soseske, ki so osnovna enota za oskrbo mestnega prebivalstva s šolami, servisi, trgovinami itd. (13), z drugimi besedami, naselja z okoli 3000 neagrarnega prebivalstva bi že imela mestni značaj. Kombinirano metodo za opredeljevanje mest je zasnoval tudi srbski ekonomist P. Ivković-Ivanković (14), ki pravi, da bi mesta morala imeti najmanj 2000 prebivalcev, manj kot 20 % zaposlenih v agrarnih dejavnostih in nad 30 % zaposlenih v terciarnih dejavnostih, pri naseljih z 10 000—20 000 prebivalci pa manj kot 40 % zaposlenih v kmetijstvu in nad 30 % zaposlenih v terciarnih dejavnostih.

Tretji kriterij, ki se ga lahko poslužimo pri opredeljevanju malih mest, je uporaba administrativno-političnih določb o upravno-teritorialni razdelitvi dežele. V večini dežel obstajajo tovrstna zakonska določila, ki imensko navajajo mesta oziroma kraje z mestnimi pravicami. V Sloveniji smo potem, ko smo zavrgli predvojno in v marsičem preživelo razdelitev mestnih naselij na mesta in trge, izvedli glede opredeljevanja mest več upravnih reform. (15) L. 1952 (16) je upravna ureditev priznala 48 naseljem naslov mesta, mestne občine s posebnimi pravicami in mestne občine.* L. 1955 (17) so pravni pojem mest oziroma mestnih občin odpravili, vendar so v zakonu o administrativni ureditvi priznali vsem mestom iz l. 1952 mestni značaj in pri tem navedli, katera območja sodijo k posameznim mestom. Zaradi inkorporacije cone B STT se je število mest povečalo na 50. Leta 1964 je »Zakon o območjih okrajev in občin v SR Sloveniji« (18) v glavnem obdržal pojmovanje mestnih območij iz l. 1955. Izvedene so bile le nekatere najnujnejše korekture v okolici mest, kjer je urbanizacija naglo napredovala. Med mesta se je nekoliko pozneje uvrstil še Žalec; s tem je število mest v SRS naraslo na 51.

* Pravni položaj mesta so dobili Ljubljana, Maribor in Celje. Mestne občine s posebnimi pravicami so bile Bled, Idrija, Jesenice, Kamnik, Kranj, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Postojna, Ptuj, Škofja Loka, Trbovlje in Trzin. Status mestne občine je imelo naslednjih 31 občin: Ajdovščina, Bovec, Brežice, Črnomelj, Gornja Radgona, Hrastnik, Ilirska Bistrica, Kočevje, Kostanjevica, Laško, Lendava, Litija, Ljutomer, Metlika, Ormož, Radeče, Radovljica, Ravne na Koroškem, Sevnica, Sežana, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Šoštanj, Tolmin, Velenje, Videm-Krško, Višnja Gora, Vrhnika, Zagorje ob Savi.

Ta seznam* mestnih območij je še vedno v veljavi, čeprav bi mu glede izbora mest in glede naselij, ki jih zajemajo mestna območja mogli marsikaj očitati.**

Prav zaradi svoje nedognanosti ali celo nedoslednosti je uradni spisek mestnih naselij v SR Sloveniji doživel tri značilne dopolnitve. Do prve je prišlo ob izdaji »zakona o nacionalizaciji stavb in stavbnih zemljišč«, ko so s posebnim odlokom določili kraje, ki štejejo po tem zakonu za mestna naselja. (19) Drugo dopolnitev pomeni »zakon o urejanju mestnih zemljišč« (20), tretjo pa »zakon o urbanističnih projektih. (21) Pri obeh zakonih so z odloki imenovali kraje, kjer je treba uveljaviti njuna določila. Upoštevajoč te tri zakone se zveča število mestnih naselij v SRS od že navedenih 51 za nadaljnjih 77 krajev. Skupno bi bilo torej 128 mest in mestnih naselij. Dopolnilni sezname so zajeli predvsem nekdanje trge (npr. Cerknica, Črna, Dravograd, Kanal, Kobarid, Mengeš, Mokronog, Mozirje, Muta, Radlje, Ribnica, Rogatec, Sodražica, Šentjur pri Celju, Vipava, Vuzenica, Železniki, Žužemberk), pomembnejše turistične kraje in zdravilišča (npr. Dobrna, Dolenjske toplice, Kranjska gora, Portorož, Radenci, Rogaska slatina, Topolščica) in nekatera večja, pretežno urbanizirana naselja (npr. Beltinci, Borovnica, Grosuplje, Kidričevo, Medvode, Mežica, Miren, Pivka, Prevalje, Rakek, Ruše, Senovo, Štore, Zreče). Presenetljivo je, da so iz seznamov izostali nekateri kraji, ki bi sicer sodili mednje; npr. Lovrenc na Pohorju, Kropa, Vojnik, Cerkno itd., imenovani pa so nekateri, ki tega povsem ne zaslužijo (npr. Dobrova pri Ljubljani, Petišovci, Divača, Prebold, Zidani most, Prestranek itd.). (22)

Naslednji kriterij za opredelitev mestnih naselij so mestne in tržne pravice, ki so jih posameznim krajem podelili v preteklosti. To merilo se v takoimenovanih »pravnih državah« zahodne Evrope zelo spoštuje, čeprav je v marsikaterem primeru docela anahronistično. Do podobnega sklepa pridemo pri premostrivanju slovenskih urbanih naselij, kajti v tem primeru bi morali upoštevati po eni strani vrsto srednjeveških mest in trgov, ki že dolgo ne opravljajo več svoje funkcije (npr. Lož, Vipavski Križ, Višnja Gora, Žužemberk, Vitanje, Senožeče, Vinica, Središče, Podsreda itd.), po drugi strani pa bi izostala številna naselja, katerim do nedavna ni bil priznan urbani značaj (Trbovlje, Hrastnik, Sežana, Ilirska Bistrica, Tolmin itd.). Dober pregled teh razmer podajata priložena tabela in karta »Naselja z mestnimi in tržnimi pravicami v SR Sloveniji«.

Do enakih sklepov je prišel V. Melik (23), ko je proučeval razvoj mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno. Tudi za to obdobje se je »historični in pravni kriterij« izkazal kot neuporaben. Zaradi tega se je

* Mesta po UL SRS 35/64 (z dopolnitvami) so: Ajdovščina, Bled, Bovec, Brežice, Celje, Črnomelj, Domžale, Gornja Radgona, Hrastnik, Idrija, Ilirska Bistrica, Izola, Jesenice, Kamnik, Kočevje, Koper, Kostanjevica, Kranj, Krško, Laško, Lendava, Litija, Ljubljana, Ljutomer, Maribor, Metlika, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Ormož, Piran, Postojna, Ptuj, Radeče, Radovljica, Ravne na Koroškem, Sevnica, Sežana, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Slovenske Konjice, Škofja Loka, Šoštanj, Tolmin, Trbovlje, Tržič, Velenje, Višnja gora, Zagorje ob Savi, Zalec.

** Med mesta sta šteti Višnja gora in Kostanjevica, ne pa npr. Dravograd, Črna, Ruše, Šempeter pri Gorici itd. Mesto Zagorje npr. ne zajema rudarskih Lok in Kisovca, čeprav dejansko sodita k mestu. Podobni primeri so pri Velenju, Škofji Loki, Hrastniku itd.

Tabela 1. Naselja z mestnimi in tržnimi pravicami v SR Sloveniji

	Skupno	Priznana kot mesta po l. 1945	Nepriznana kot mesta po l. 1945
1. Stara fevdalna mesta	21	21	—
2. Stara fevdalna mesta, v sedanjosti brez večjega pomena in z maloštevilnim prebivalstvom	4	2	2
3. Stari fevdalni trgi	31	18	13
4. Stari fevdalni trgi, v sedanjosti brez večjega pomena in z maloštevilnim prebivalstvom	30	—	30
5. Naselja, ki so dobila tržne pravice v 19. ali 20. stoletju (do l. 1945)	11	5	6
6. Trgi, ki so dobili mestne pravice v 19. ali 20. stoletju (do l. 1945)	(9)	(8)	(1)
7. Naselja, ki jim je bil priznan mestni značaj po l. 1945	5	5	—
8. Središča in glede na prebivalstvo večja naselja brez priznanega urbanega značaja	20	—	20
	122	51	71

odločil uvrstiti med mesta vsa takratna naselja z več kot 1000 prebivalci; hkrati je k mestom prišel tudi večja urbanizirana predmestja, ki so sicer imela značaj samostojnih naselbin.

Razen obravnavanih kriterijev zasledimo v literaturi še nekatere druge predloge za opredelitev urbanih naselij. M. B a n predlaga za indikator urbanega značaja število gospodinjstev, ki je v agrarnih naseljih enako številu hiš, v urbanih naseljih pa močno presega to število. (24) V nekaterih deželah uporabljajo pri klasifikaciji gostoto prebivalstva ali gostoto hiš ali oddaljenost med zgradbami in podobno. V teoretičnih razglabljanjih se mnogi raziskovalci urbanizacije poslužujejo terciarnih dejavnosti kot »najboljšega indikatorja o tem ali je naselje že pridobilo mestni značaj ali ne«. Ni naš namen komentirati vseh teh najrazličnejših metod, o katerih je bilo že več poročil. (25) Iz obravnave vendar lahko povzamemo nekatere sklepe glede malih mest:

— Ne razpolagamo niti s kvalitativnimi niti s kvantitativnimi metodami, s katerimi bi vsestransko zadovoljivo lahko opredelili pojem in pojav malih mest.

— Tudi formalno-pravni, administrativni in historični kriteriji ne ustrezajo docela, saj so le redko povsem vsklajeni z dejanskim stanjem.

— Nobeden od naštetih kriterijev ne rešuje vsebinskega problema malih mest, temveč samo podaja razmejitve napram velikim mestom in napram drugim urbaniziranim naseljem.

— Če smatramo mala mesta za normalno razvite urbane organizme, z vsemi ustreznimi atributi in s skorajda kompletnim spektrom mestnih dejavnosti, ki pa se razlikujejo od večjih mest predvsem po manjšem številu prebivalstva,

potem moramo ugotoviti, da nam nobeden od kriterijev ne daje zadovoljivega odgovora in da lahko pridemo do zaključka šele na podlagi temeljite funkcijske analize vseh malih mest in njim podobnih urbanih naselij. To stališče je toliko bolj nujno, ker so slovenske razmere tolikanj specifične, da tudi splošno priznani omejitveni kriteriji ne ustrezajo povsem (npr. spodnja meja velikosti naselij 2000 prebivalcev).

Iz teh razlogov smo se odločili, da izvedemo analizo slovenskih malih mest na podlagi naslednjih izhodišč. Obravnava naj zajame razen 49 formalno priznanih mest v SRS (brez Kostanjevice in Višnje gore), še vsa naselja, ki imajo nad 2000 prebivalcev, in 6 urbaniziranih naselij z več kot 1800 prebivalci.* Število obravnavanih naselij bi potemtakem znašalo 71. S pomočjo analize njihove družbeno-gospodarske podlage in funkcije v naselbinskem območju bi šele ugotovili, kateri od teh krajev imajo zares značaj malega mesta in kateri sodijo med urbanizirana naselja. Kot osnovno naselbinsko enoto smo vzeli naselja, kot jih proglašča upravno-teritorialna ureditev SR Slovenije po zakonu o območjih (okrajev in) občin iz l. 1964, pri čemer smo k mestnim naseljem prišteli tudi tiste kraje, ki po tem zakonu sodijo k njim. Le v nekaterih izjemnih primerih, kjer so dejanske razmere močno v nesoglasju z uzakonjenimi, smo izvršili popravek in k mestnemu naselju prišteli tudi nekatera močno urbanizirana predmestna ali bližnja obmestna naselja. Kljub temu, da so se ponekod že izoblikovala manjša somestja (konurbacije), npr. Ravne — Prevalje, Šempeter pri Gorici — Vrtojba, Celje — Štore — Zalec itd., smo se zaenkrat izogibali združevanju prizadetih naselij. Dokončno sodbo smo prepustili kasnejši raziskavi. Zaradi popolnosti in primerjave smo v analizo zajeli tudi naša velika mesta in s tem obravnavo razširili na vse naše urbano omrežje. Obravnavana naselja smo razdelili v velikostne skupine:

pod 2 000	10 001— 20 000
2 001— 3 000	20 001— 50 000
3 001— 5 000	50 001—100 000
5 001—10 000	nad 100 000

To smo storili v pričakovanju, da bodo s tem prišle boljše do izraza nekatere posebnosti malih mest in urbanizacije sploh.

V obravnavo so bila zajeta naselja v naslednjem teritorialnem obsegu:

Naselja	Deli naselja ali bližnja naselja**
Ajdovščina	Šturje
Beltinci	
Bled	Grad, Mlino, Rečica, Zagorica, Želeče
Bovec	Dvor, Ravna, Ravni laz, Vodenca, Zašija
Brežice	

* Beltinci, Kidričevo, Lovrenc na Pohorju, Radlje, Rogaška Slatina in Štore.

** Kraji v ležeči pisavi so dodani k mestnim območjem, čeprav po zakonu o območjih okrajev in občin v SRS in po stanju naselij v začetku decembra 1966 ne sodijo mednje.

<i>Naselja</i>	<i>Delci naselja ali bližnja naselja</i>
Celje	Babno, Breg, Čret, Gabrje, Lava, Lisce, Ložnica, Miklavžev hrib, Nova vas, Ostrožno, Polule, Sp. Hudinja, Sp. Dobrova, Zagrad, Zavodna, Zg. Hudinja
Cerknica	
Črna	
Črnomelj	Kočevje, Loka, Vojna vas
Domžale	Depala vas, Šentpavel pri Domžalah
Dravograd	
Gornja Radgona	
Grosuplje	
Hrastnik	<i>Dol, Log, Steklarna, Studence</i>
Idrija	
Ilirska Bistrica	Trnovo
Izola	Livada (del), Polje (del)
Jesenice	Javornik, Koroška Bela, Plavž, Pod Mežakljo, Sava
Kamnik	Bakovnik, Fužine, Graben, Podgora, Poljane, Pugled, Sp. Perovo, Zaprice, Zg. Perovo, Žale
Kočevje	Rudnik, <i>Šalka vas</i> , Trata
Koper	Semedela, Šalara, Škocjan, <i>Zusterna</i>
Kidričevo	
Kranj	Čirčiče, Drulovka, Gorenje, Gorenja Sava, Kalvarija, Klanec, Labore, Orehek, Primskovo, Rupa, Stražišče, Struževo, Šmarjetna gora, Zlato polje
Krško	Leskovec (del), Stara vas, Videm, Žadovinec (del)
Laško	Gabrno, Ojstro
Lendava	Lendava-Nafta
Litija	Dobrava, Gradec, Grbin, Podsitarjevec, Podšentjur, Veliki vrh pri Litiji
Ljubljana	Babna gorica, Bizovik, Črna vas, Črnuče, Dobrava pri Črnučak, Dobrunje, Dolnice, Dvor, Fužine, Glinice, Hrastje, Jarše, Ježica, Kamna gorica, Kleče, Lavrica, Lipe, Medno, Obrije, Orle, Podgrad, Podmolnik, Podutik, Polje, Savlje, Sela pri Rudniku, Slape, Snebrje, Sostro, Sp. Hrušica, Sp. Zadobrova, Sp. Kašelj, Srednja vas, Stanežiče, Stožice, Studenec, Šentvid, Šmartno ob Savi, Tomačevo, Vevče, Zadvor, Zalog, Zavoglje, Zg. Hrušica, Zg. Zadobrova, Zg. Kašelj
Ljutomer	
Logatec	<i>Blekova vas, Brod, Čevica, Dolenji Logatec, Gorenji Logatec</i>

<i>Naselja</i>	<i>Deli naselja ali bližnja naselja</i>
Lovrenc na Pohorju Maribor	Bohova, Brestrnica, Dogoše, Hočko Pohorje, Hrastje, Kamnica, Košaki, Limbuš, Meljski hrib, Miklavž na Dravskem polju, Pekel, Pekre, Pivola, Počehova, Razvanje, Ribniško selo, Rogoza, Rošpoh, Sp. Hoče, Vinarje, Za Kalvarijo, Zg. Hoče, Zrnkovci
Medvode	<i>Goričane, Preska, Svetje, Verje</i>
Mengeš	
Metlika	Zvirkov vrh
Mežica	
Murska Sobota	
Nova Gorica	Kromberk, Pristava, Rožna dolina, Solkan
Novo mesto	Brod, Bršljin, Irča vas, Šmihel, Žabja vas
Ormož	Dobrava
Piran	
Pivka	
Portorož	<i>Lucija</i>
Postojna	
Prevalje	Farška vas
Ptuj	Sp. in Zg. Breg
Radeče	
Radlje	
Radovljica	Lesce
Ravne	<i>Dobja vas</i>
Ribnica	<i>Gorenja vas</i>
Rogaška Slatina	
Ruše	
Senovo	
Sevnica	<i>Šmarje</i>
Sežana	
Slovenj Gradec	Legen, Stari trg
Slovenska Bistrica	Nova gora, Zafoš, Zg. Bistrica
Slovenske Konjice	Blato, Prevrat, Zg. Pristava
Šempeter pri Gorici	
Škofja Loka	Kamnitnik, Podpulčca, Puštal, Stara Loka, Trata, Vincarji
Šoštanj	Metleče, <i>Družmirje</i>
Store	
Tolmin	<i>Zatolmin</i>

<i>Naselja</i>	<i>Deli naselja ali bližnja naselja</i>
Trbovlje	Loke, Retje, <i>Ojstro</i> , Dobovec (del)
Trzič	Bistrica, Preska, Ročevnica, Slap
Velenje	<i>Pesje</i> , Stara vas, <i>Šalek</i> , <i>Škale</i>
Vrhnika	<i>Mirke</i> , <i>Verd</i>
Zagorje ob Savi	<i>Dolenja vas</i> , <i>Loke</i> , <i>Kisovec</i> , <i>Podkraj</i> , Ravenska vas (del), <i>Selo</i>
Žalec	Gotovlje, Vrbje (del)
Železniki	<i>Češnjica</i>

III. URBANO OMREŽJE V SLOVENIJI

1. Urbano omrežje v fevdalni dobi

Pretežna večina slovenskega urbanega omrežja je nastala že v fevdalni dobi in sicer v 13. in 14. stoletju. V poznejših stoletjih so na novo podelili tržne in mestne pravice le redkim naseljem (Ajdoščina, Središče, Šentjur). Do preobrazbe tega močno ustaljenega omrežja je prišlo šele v drugi polovici 19. stol. pod vplivom industrializacije, ki je povzročila med dotedanjimi urbanih naselji postopno diferenciacijo in pripomogla k oblikovanju številnih novih mestnih naselij. Ta urbanizacijski proces še vedno ni zaključen in v prihodnosti je pričakovati nadaljnje spremembe, ki bodo podobo urbanizacije na slovenskem ozemlju še močno preoblikovale.

Urbana naselja v fevdalni dobi so nastala predvsem pod vplivom trgovine, prometnih vezi, obrti in obrambno-strateških razlogov. Med specialnimi faktorji, ki so vplivali na nastanek urbanih naselij, je treba omeniti pomorstvo, ribolov in solarstvo v Primorju (npr. Piran, Izola), pomen kraja kot prometne postojanke ali oporišča (npr. Krško, Planina, Radlje), rudarsko-fužinarsko dejavnost (Idrija, Kropa) in številne poskuse ustvariti na umeten način krajevno središče (npr. Ptujška gora, Rečica, Lož, Makole itd.). Glede na veliki vojaški pomen je večina urbanih naselij imela tej funkciji primeren položaj, bodisi v tesni, na terasnem pomolu, na meandru, pod vznožjem griča, na griču, v sotočju, na polotoku ali pa na otočku. Zaradi teh vplivov srednjeveško urbano omrežje v Sloveniji še zdaleč ni imelo izgrajene in sistematične zasnove. Spontani razvoj na podlagi ekonomskih vezi so zlasti motili različni umetni posegi. Posamezni fevdalni oblastniki so podeljevali tržne in mestne pravice krajem, ki očitno niso imeli ustreznih pogojev za takšno funkcijo. Večina takšnih urbanih središč se že skraja ni mogla uveljaviti (Vače, Vernek, Kostel), nekatere pa je šele moderna doba pustila docela ob strani (Višnja gora, Gornji grad, Lož). Pregled urbanih naselij srednjeveške Slovenije, njihovega nastanka, funkcije in položaja podaja naslednja razpredelnica:

Tabela 2. Pregled naselij z mestnimi in tržnimi pravicami v SR Sloveniji

Naselje	Leto podelitve		Poglavitni razlog podelitve mestnih oz. tržnih pravic	Krajevni položaj naselja
	tržnih pravic	mestnih pravic		
Mesta:				
Brežice	sredi 13. stol.	1322	Vojaška postojanka v obmejnem ozemlju, pozneje središče salzburških posestev	Na robu rečne terase ob gradu, načrtno zasnovano
Celje	pred 1323	1451	Tržišče in prometno križišče v gosteje obljudeni pokrajini, upravno-politično središče celjskih grofov	Na rečni terasi v sotočju več rek in potokov, pod grajskim hribom
Črnomelj	1277	1407	Vojaška postojanka v obmejnem ozemlju ob gradu nemškega križevniškega reda, pozneje trgovska postojanka	Na ujetem meandru in sotočju dveh rečic
Idrija	(v 17. stol?)	?	Najdba živega srebra in naselitev rudarjev	V dnu ozke stranske doline tik pred sotočjem z glavno dolino
Izola		(10. stol. ?)	Trgovsko, ribiško in agrarno mesto	Na nekdanjem pri-brežnem otočku, pozneje pretvorjenim v polotok
Kamnik	1188 do 1204	pred 1267	Središče posesti Andechs-Meranskih in položaj ob pomembni prometni poti	V kratki soteski pod gradom
Kočevje	1377	1471	Središče novokolonizirane pokrajine in vojaška postojanka na prometno pomembnem prehodu	Sredi polja v okljuku manjše reke
Koper		(4.—5. stol.)	Zatočišče beguncev, pozneje trgovsko in pomorsko mesto, središče trgovine s soljo, upravno-politično središče Beneške Istre	Obrežni otok ločen od obale z močvirji in solinami
Kostanjevica	1249	1252	Središče Spanheimskih posesti, obmejna postojanka	Na rečnem okljuku
Kranj	?	pred l. 1221	Trgovsko in prometno središče Gorenjske in nekaj časa upravni center Kranjske	Na terasnem pomolu nad sotočjem dveh rek
Krško	sredi 14. stol.	1477	Strateški položaj ob prometni poti, pozneje prometna postojanka	V soteski na ozki terasi pod hribom in gradom

Naselje	Leto podelitve		Poglavitni razlog podelitve mestnih oz. tržnih pravic	Krajevni položaj naselja
	tržnih pravic	mestnih pravic		
Ljubljana	?	1234	Najpomembnejša trgovska in prometna postojanka na Kranjskem, upravno-politično središče od 13. stol. dalje	Na ozki rečni terasi pod grajskim hribom in na rečni terasi
Lož	pred 1237	(1477)	Vojaška postojanka na prometnem prehodu	Tesna dolina pod gradom
Maribor	1209	1254	Upravno in gospodarsko središče Podravja, pomembno prometno križišče, važna trgovska postojanka	Na prodni terasi ob reki, sredi manjše ravnine pod starejšim gradom
Metlika	1300	1365	Obrambna in tržna postojanka na pomembni poti v notranjost Kranjske	Na podolgovatem griču med dvema potokoma, načrtno zasnovano
Novo mesto	1331	1365	Prvotno tržna naselbina, pozneje vojaška in prometna postojanka in središče Dolenjske	Na ujetem meandru
Ormož	1315	1331	Sprva vojaška postojanka ptujskih ministerialov, pozneje tržna in obrambna postojanka	Na robu terase ob gradu, pravilno zasnovano
Piran		(7. stol. ?)	Ribiško, pomorsko, trgovsko in solarsko mesto, močno soudeleženo v kmetijstvu	Na rtiču večjega polotoka
Ptuj		861	Središče salzburških posesti v gosteje poseljeni pokrajini. Pomembna obrambna in trgovsko-prometna postojanka	Na ozki rečni terasi pod vzhodjem grajskega griča
Radovljica	pred 1343	1510	Obrtna in tržna postojanka, v določeni meri tudi prometni in obrambni pomen	Na terasnem pomolu
Slovenj Gradec	pred 1251	1267	Trgovska in prometna postojanka	V ravnini v sotočju Mislinje in Suhadolnice, načrtno zasnovano
Slovenska Bistrica	?	1313	Tržna, obrtna in prometna postojanka	Ob potoku v ravnici ob gradu
Škofja Loka	1248	1274	Središče brižinskih posestev in ob pomembni prometni poti	V sotočju dveh rek pod gradom

Naselje	Leto podelitve		Poglavitni razlog podelitve mestnih oz. tržnih pravic	Krajevni položaj naselja
	tržnih pravic	mestnih pravic		
Vipavski križ	1507	(1532)	Strateška in obrambna postojanka	Na položnem griču
Višnja gora	pred 1269	1478	Tržna in obrambna postojanka	Na pomolu pod gradom
<i>Trgi:</i>				
Ajdovščina	1507	1952	Prometna in tržna postojanka, cestno križišče	Sredi manjše ravnine ob večjem potoku
Bovec	?	1952	Prometna postojanka pod gorskim prelazom	Sredi kotline na robu terase
Braslovče	1457		Poskus ustanovitve tržnega središča	Na ravnini
Brestanica (Rajhenburg)	v 14. stol.		Obrambna postojanka ob prometni poti	V soteski pod gradom
Cerknica	?		Središče agrarne okolice in prometna postojanka	Na položnem griču
Dravograd	1185		Prometno križišče in tržišče	Na rečni terasi pod hribom
Gornji grad	pred 1461	(1928)	Tržno središče ob velikem samostanu	Sredi manjše kotlinice
Jesenice	sredi 14. stol.	1929	Fužinarsko naselje	V tesni dolini
Kanal	? 13. stol.		Prometna postojanka	Na rečni terasi
Kobarid	v 13. stol.		Prometna postojanka in križišče	Ob vhodu v sotesko
Kostel	?		Središče obsežnega fevda	Naselje ob gradu
Kozje	1646		Tržno in obrtno središče	V manjši kotlinici pod gradom
Kropa	konec 15. stol.		Fužinarsko naselje	V tesni grapi ob potoku
Laško	1227	1927	Tržna, prometna in obrambna postojanka	Na rečni terasi pod gradom
Lenart	v 2. pol. 15. stol.		Tržišče in cestno križišče	Na položnem griču
Lemberg	1368		Poskus ustvariti tržno središče	Na slemenu pod gradom
Lendava	? (14. stol.)	?	Strateška postojanka in tržišče agrarne okolice	Na položni terasi pod gradom
Ljutomer	p. 1265	1927	Strateška postojanka in tržišče agrarne okolice	Na položni terasi pod gradom
Litija	13. do 15. stol.	1952	Prometna postojanka, tržišče in rudarski kraj	Na rečni terasi ob vstopu v tesen
Ljubno	1. pol. 15. stol.		Agrarno središče in tržišče	Na rečni terasi ob sotočju

Naselje	Leto podelitve		Poglavitni razlog podelitve mestnih oz. tržnih pravic	Krajevni položaj naselja
	tržnih pravic	mestnih pravic		
Lovrenc na Pohorju	1222		Obrtno središče, pozneje fužinarstvo in glažute	Na terasnem pomolu
Makole	?		Poskus tržišča in obrtnega središča za okolico	Na vznožju goric
Mokronog	1280		Prometna postojanka in središče agrarne okolice	Sredi majhne kotline ob gradu
Moravče	?		Obrtno in tržno središče agrarne okolice	Sredi manjše ravnice
Motnik	1423		Prometna postojanka	V soteski
Mozirje	1348		Prometna postojanka in središče okolice	Na nizki rečni terasi
Murska Sobota	14. ali 15. stol.	1952	Središče agrarne okolice	Sredi ravnice ob gradu
Muta	1301		Tržno in obrtno središče	Na visoki terasi in v grapi
Pilštajn	pred 1404		Obrambna postojanka ob prometni poti	Na visokem pomolu ob gradu
Planina	? 1234		Prometna postojanka pod prelazom	Na robu kraškega polja
Planina pri Sevnici	1345		Prometna in obrambna postojanka	Na razvodnem pomolu ob gradu
Podčetrtek	pred 1275		Prometna in obrambna postojanka	V tesni dolinici pod gradom
Podsreda	1377		Prometna in obrambna postojanka	V tesni dolini, načrtno zasnovano
Postojna	1498	1909	Prometna postojanka in tržišče	Ob prelazu
Ptujska gora	1447		Poskus ustvariti tržno središče	Na slemenu
Radeče		1952	Prometna postojanka ob vhodu v sotesko in pod prelazom	Ob vstopu v sotesko pod gradom
Radlje ob Dravi	1268		Prometna postojanka ob križišču in tržišče	Na robu ravnice pod gradom
Ravne	sredi 14. stol.	1952	Prometna postojanka, pozneje fužinarski kraj	Ob vstopu v tesen pod gradom
Rečica	1585		Poskus ustvariti tržno središče	Na robu ravnine
Ribnica	?			V ravnici ob gradu
Rogatec	1283		Prometna postojanka	V tesni dolinici pod gradom
Senožeče	sredi 16. stol.		Prometna in trgovska postojanka	Ob robu kotlinice pod prelazom in gradom
Sevnica	1322	1952	Prometno križišče in tržišče	Na rečni terasi pod gradom

Naselje	Leto podelitve		Poglavitni razlog podelitve mestnih oz. tržnih pravic	Krajevni položaj naselja
	tržnih pravic	mestnih pravic		
Slovenske Konjice	1251	1952	Prometna postojanka pod prelazi, načrtno zasnovano	V tesni dolinici pod gradom
Središče	1433		Obrambna funkcija in tržišče za okolico	Pod ježo terase
Sentjur	1400		Tržišče	Na terasi v stranski dolini
Šoštanj	pred 1348	1911	Prometna postojanka in tržišče	Ob vstopu v sotesko pod gradom
Trzič	1492	1926	Prometna postojanka pod prelazom in obrtno središče	V soteski v sotočju
Turjak	?		Poskus ustanovitve trga ob gradu in prometni poti	Na pomolu pod gradom
Vače	1470		Fužinarsko in rudarsko naselje	Na pomolu
Velenje	1374	1952	Prometna postojanka ob križišču trgovskih poti	Pod vznožjem grajskega hriba
Veržej	1340		Obrambna in tržna postojanka ob meji	Sredi ravnine
Vinica	?		Strateška in obrambna postojanka	Pod grajskim gričem na terasi
Vipava	1376		Tržišče gosto obljudene agrarne okolice	Na robu ravnice pod gradom
Vitanje	v 14. stol.		Prometna postojanka	V tesni dolini ob gradu
Vojnik	1306		Prometna postojanka	Ob vhodu v sotesko pod gradom
Vrhnika	pred 1325	1952	Prometna postojanka in tržišče	Na nizkem griču
Vuzenica	1288		Tržišče in prometna postojanka	Na rečni terasi
Žalec	1279	1966	Tržišče gosto obljudene okolice	Sredi ravnine
Železniki	v 14. stol.		Fužinarsko naselje	V tesni dolini
Žužemberk	v 13. stol.		Obrambna, prometna in obrtna postojanka	Na terasi ob gradu
<i>Trgi in mesta, ki so dobili pravice v 19. in 20. stol.:</i>				
Cerkno			Cerkveno središče in središče Cerkljanskega	V sotočju dveh tesnih dolin

Naselje	Leto podelitve		Poglavitni razlog podelitve mestnih oz. tržnih pravic	Krajevni položaj naselja
	tržnih pravic	mestnih pravic		
Domžale	1925	1952	Obrtno in industrijsko središče	Sredi ravnine
Gornja Radgona	1907	1952	Tržno in upravno središče, cestno križišče	Ob cesti in mostu pod gradom
Ilirska Bistrica	1911	1932	Tržno in upravno središče, prometno razpotje	Ob potoku na vznožju pogorja
Mengeš	1867		Tržišče in cestno križišče	Na ravnini
Sodražica	1752		Tržišče in obrtno središče	Sredi stranske doline
Šmarje pri Jelšah	1875		Upravno središče in manjše središče agrarne okolice	Sredi manjše ravnice
Tolmin	1820	1952	Upravno in tržno središče	Na terasi pod gradom
Trbovlje	1926	1952	Rudarsko in industrijsko središče	Sredi stranske doline
Velike Lašče	1913		Središče agrarne okolice	Na položnem slemenu
Vransko	1868		Prometna postojanka pod prelazom in upravni center	Ob robu doline
<i>Naselja, ki so dobila mestne pravice po letu 1945:</i>				
Bled		1952	Turistično naselje	Ob jezeru
Hrastnik		1952	Rudarsko in industrijsko naselje	V tesni stranski dolini
Nova Gorica		1952	Novi tržni, obrtni in upravni center	Sredi manjše ravnice
Sežana		1952	Tržno, upravno in prometno središče	Na nizkem prelazu
Zagorje		1952	Rudarsko naselje	V stranski dolini

Podrobnejša analiza srednjeveškega urbanega omrežja v Sloveniji pokaže naslednjo podobo in zgradbo (karta 1). V naselbinskem omrežju je treba razlikovati večja mesta, kot sta npr. Ljubljana in Maribor, mesta, kot so Celje, Ptuj, Koper, Brežice, Metlika itd., in trge (npr. Ljutomer, Senožeče, Sevnica itd.). Pri trgih bi bila smiselna tudi delitev na bolj in manj pomembne. Razmerja med temi kategorijami ne izkazuje večje sistematičnosti, kar je treba pripisati že orisanemu anarhičnemu razvoju in pa dejstvu, da leže določena središča, ki so v takratnih časih uveljavljala svoje funkcije na slovenskem ozemlju, sedaj izven meja republike Slovenije (npr. Trst, Gorica, Beljak, Velikovec, Radgona itd.).

Razmerje med takratnimi velikimi mesti, mesti in trgi na ozemlju SR Slovenije izkazuje niz 2 : 23 : 58; v primeru, da upoštevamo še sosednja urbana naselja, pa imamo naslednjo hierarhično razvrstitev 7 : 31 : 73 ali v obliki kumulativnega zbira (glede na to, da so mesta opravljala tudi tržne funkcije) 7 : 38 : 111. Razmerje med mesti in trgi je znašalo potemtakem 1 : 2 ali na eno mesto sta prišla približno po dva trga. Glede na to ugotovitev je upravičen dvom o heksagonalni

naselbinski zgradbi, ki sta jo zasnovala v tridesetih letih W. Christaller in R. G r a d m a n n ob študiju omrežja srednjeveških mest in trgov v južni Nemčiji (26) in jo proglašala kot tipično za ruralne pokrajine z močno agrarno naravno ekonomijo. Urbano omrežje fevdalne Slovenije je imelo trigonalno zasnovo.

Razdalje med trgi so znašale v poprečju 10,7 km* (med pomembnejšimi trgi 15,2 km), med mesti 20,7 km in med redkimi večjimi mesti 82,0 km. Trgi so bili oddaljeni od mest v poprečju 16,9 km, mesta od večjih mest pa 38,7 km. Vplivno območje posameznega trga je imelo radij 5,3 km, to je dobro uro hoda, mest 10,3 km ali dobri dve uri hoda, večjih mest pa 41 km ali 8—9 ur hoda. Te številke se v glavnem ujemajo s podatki, ki jih navajajo za druge srednjeveške pokrajine. Tako npr. poroča R. E. Dickinson (27) za vzhodno Anglijo, da je znašalo vplivno območje trgov okoli 4 milje (= 6,4 km), čeprav bi po takratnih predpisih moralo biti 6 ali 6 ³/₄ milje (9,6 do 10,9 km), vplivna območja mest pa so imela radij 5—7,5 milj (= 8 do 12 km). Za francoske trge navaja J. Coppolani (28) vplivna območja v razdalji 8—10 km, za mesta pa 15—20 km.

Urbana naselja so bila majhna. Celo za tako imenovana večja mesta je veljalo, da so imela za današnje pojme komajda velikost nekoliko večjih malih mest. Po konskripcijskih zapisih (29) ob koncu Napoleonove dobe, to je od 1815—1822, je mogoče ugotoviti, da je celo največje mesto na našem narodnostnem ozemlju — Trst — imelo komaj 25—30 000 prebivalcev (skupaj z obmestnimi naselji), Ljubljana pa je imela l. 1818 19 387, Maribor 12 425, Celovec okoli 9000 prebivalcev. Druga mesta so bila precej manjša. Štela so v poprečju okoli 2300 prebivalcev. Pomembnejši trgi so imeli poprečno okoli 730 prebivalcev in le osem jih je imelo nad 1000 prebivalcev.** Tudi vzhodnoangleška mesta so imela po Dickinsonu podobno velikost od 1500—4000 prebivalcev, trgi pa okoli 1000—2000 prebivalcev. Francoska mesta in trgi so bili prav tako majhni, šteli so okoli 5000 oziroma 1000—2000 prebivalcev.

Tabela 3. *Struktura urbanega omrežja v fevdalni dobi na ozemlju SR Slovenije*

Značaj naselja	Število urbanih naselij	Kumulativni zbir število naselij	Poprečna razdalja med naselji v km	Poprečno štev. prebivalcev v začetku 19. st.
Večja mesta	2	2	82,0	15 000—16 000
Mesta	23	25	20,7	2 300
Trgi	58	83	10,7	?
— pomembnejši trgi	36		15,2	730
— manj pomembni trgi	22		10,4	?

* Vse razdalje so izražene v zračni oddaljenosti in so zaradi tega nekoliko premajhne.

** K mestnemu prebivalstvu so prišteta naselja, ki so sedaj inkorporirana v mesto. Zato dobimo nekoliko višje številke, v resnici pa so takratna mesta štela manj prebivalcev.

Analiza srednjeveškega urbanega omrežja v Sloveniji kaže, da je večina sedanjih malih mest nastala že takrat. Nekatera med njimi, štiri po številu, se zaradi neugodnega položaja in ekonomskih zvez niso razvijala in so ostala bodisi mesta-pritlikavci (*Zwergstädte*) ali pa so se ruralizirala. Med trgi je takšnih primerov več, kar 22 po številu. Nekatera današnja mala mesta so nastala tudi iz pomembnejših trgov. Takšnih primerov je 24.

2. Urbano omrežje konec 19. stoletja

V teku 19. stoletja je prinesel razvoj nove industrije in rudnikov ter izgradnja železnic prve večje spremembe v naselbinskem omrežju. Značilno je, da je upravna politika počasi in z odporom sprejemala in registrirala novi urbanizacijski razvoj. Mestne pravice sta dobila v tem času le dva trga (Postojna in Šoštanj), tržne pa sedem krajev (Gornja Radgona, Ilirska Bistrica, Mengeš, Šmarje pri Jelšah, Tolmin, Velike Lašče in Vransko). Večji industrijski centri kot so Trbovlje, Hrastnik, Domžale, Prevalje itd. so bili docela brez posebnih urbanih pravic, izenačeni z drugimi podeželskimi občinami. V bistvu se je ta upravna politika nadaljevala še v času stare Jugoslavije in na ozemlju zasedenem po Italiji. V tem razdobju je dobilo mestne pravice 6 trgov (Gornji grad, Jesenice, Laško, Ljutomer, Tržič in Ilirska Bistrica) in tržne pravice nadaljnja dva kraja (Trbovlje in Domžale). Predvsem iz političnih razlogov se je odlašalo z ureditvijo pravnega statusa tudi drugih podobnih primerov. Zato se pri raziskavi naselbinskega omrežja v 19. stoletju nismo mogli več poslužiti pravno-historičnega stanja, kot smo to storili za fevdalno obdobje. Opreti smo se morali na omrežje takoimenovanih centralnih krajev, ki nam veliko pravilneje pokažejo pomen posameznih središč, ne glede na priznani ali nepriznani pravni položaj, pa tudi točneje prikazujejo ekonomsko-socialne spremembe v naselbinskem omrežju.

Analizo omrežja centralnih naselij v Sloveniji (in na sosednjih ozemljih) konec 19. stol. smo opravili na podlagi kvalitativnih indikatorjev. S posebno točkovalno lestvico smo ovrednotili v kraju nameščene storitvene dejavnosti — storitve in javne službe. Kljub velikim težavam z ustreznim gradivom smo skušali zajeti čim širši spekter različnih dejavnosti in sicer upravo, sodstvo, šolstvo, zdravstvo, poštno službo, denarne zavode, kulturne institucije in trgovino.* Prerez smo napravili za l. 1900. Žal zbrano gradivo zaradi nezanesljivih virov, velikih razlik glede razpoložljivih virov po posameznih avstroogrskih kroninah in pomanjkljivih podatkov o določenih dejavnostih (npr. o trgovini ali obrti) ni povsod enake vrednosti in enako zanesljivo. (30)

V analizo so bili pritegnjeni vsi kraji, ki so bili sedež občine in so imeli šolo, poštni urad in trgovino z živili ali mešanim blagom. Za sedanje ozemlje republike Slovenije smo ugotovili, da je bilo 147 krajev, ki so posedovali te štiri osnovne dejavnosti in so nedvomno pomenili temeljna središča. Poleg njih je obstajala še razmeroma široka plast nižjih lokalnih središč, ki so imela le nekatere od teh štirih osnovnih funkcij. Lahko bi jih imenovali subcentre. Takšnih krajevnih središč je bilo na ozemlju SRS 141. Druge dejavnosti, ki so jih imela obravnavana središča, smo ovrednotili po naslednji tabeli:

* Podatke je zbrala tov. Mira L o j k, sodelavec Inštituta za geografijo pri Univerzi v Ljubljani.

Tabela 4. Kvalitativno vrednotenje centralnih naselij v točkah (glede na stanje leta 1900)

Dejavnost	1	2	3	4	5	6	7
Uprava	občina ali orožniška postaja	občina ali orožniška postaja	sodni okraj		okrajno glavarstvo		deželno središče
Sodstvo			okrajno sodišče	okrajno sodišče z 1—2 odvetnikoma	okrajno sodišče s 3 in več odvetniki	okrožno sodišče	
Šolstvo	osnovna š. s 1—4 razredi	osnovna š. s 5—8 razredi obrtna ali strokovna šola	nižja gimnazija ali nižja realka več obrtnih ali strokovnih šol meščanska šola		popolna gimnazija ali realka	višja šola	visoka šola univerza
Zdravstvo		zdravnik lekarna	zdravnik in veterinar	obratna ali manjša bolnišnica		večja bolnišnica ali več malih bolnišnic	klinika ali več večjih bolnišnic
Pošta	poštni urad						
Banke			hranilnica	več hranilnic	banka	več bank	
Trgovina na drobno	trgovina z živili ali mešanim blagom	1—2 specializirani trgovski stroki	3—4 specializirane trgovske stroke	5 specializiranih trgovskih strok	6 specializiranih trgovskih strok		

Dejavnost	1	2	3	4	5	6	7
Kultura				gle- dališče		opera	
Časopisi		1—2 tednika	3 ali več tednikov 1 dnev- nik	2 dnev- nika	3 ali več dnev- nikov		

Kot pri vseh podobnih vrednotenjih se je tudi v tem primeru pokazalo, da dobimo kontinuiran niz naselij brez večjih oziroma izrazitejših cezur. Pač pa so se nekatere dejavnosti oziroma njihove stopnje vezale na določen položaj, ki ga je naselje imelo v hierarhično zgrajenem naselbinskem omrežju. Razen tega je bila tudi pogostost pojavljanja določenih funkcij in njihovih stopenj precej različna. Tako npr. je bilo okrog 43—60 % naselij sedež sodnega okraja, okrajnega sodišča, šol s 4—8 razredi, v naselju je bil zdravnik in so bile trgovine dveh ali več različnih strok. Okoli 18—28 % naselij je imelo sodišče in odvetnika, zdravnika in veterinarja, lekarno, bolnišnico in trgovine štirih ali več različnih strok. Naslednja stopnja so bila naselja (7,5—14 % od vseh), kjer je bilo okrajno glavarstvo, sodišče in več odvetnikov, obrtna šola, gimnazija ali realka, bolnišnica in več zdravnikov, hranilnica in trgovine petih ali več različnih strok. Samo 4 % naselij je imelo gimnazijo, srednjo strokovno šolo, večjo bolnišnico, banko in trgovine na drobno šestih različnih strok. Nadaljnja skupina so bila redka naselja (2 %), ki so bila bodisi sedež dežele ali okrožnega sodišča, višje šole, gledališča, klinike, več bank itd. V zadnjo skupino bi naj sodila tedanja velemesta z univerzo, klinikami, obširno veletrgovino itd., kot so to bila v naši neposredni soseščini Trst, Gradec in Zagreb (tabela 5).

Tabela 5. Kategorizacija centralnih naselij, po kvalitativnih znakih (glede na l. 1900)

Dejav- nost	I	II	III	IV	V	VI
Uprava	občina	sodni okraj orožniki		okrajno glavarstvo		deželna prestonica
Sodstvo		okrajno sodišče	sodišče z 1—2 od- vetnikoma	sodišče s 3 in več odvetniki	sodišče s 3 in več odvetniki	okrožno sodišče
Šolstvo	ljudska šola	šola s 4 in več razredi	šola s 4 in več razredi	gimnazija in realka obrtna šola	gimnazija srednja strokovna šola	gimnazija višja šola

Dejavnost	I	II	III	IV	V	VI
Zdravstvo		zdravnik (lekarna)	zdravnik in veterinar mala bolnišnica lekarna	več zdravnikov in mala bolnišnica lekarna	večja bolnišnica lekarne	klinika lekarne
Pošta	poštni urad					
Banke				hranilnica	hranilnica in banka	več bank
Gledališče				(gledališče)	gledališče	gledališče opera
Časopisi				tednik	3 ali več tednikov dnevnik	več tedn. 2 ali več dnevnikov
Trgovina na drobno		dve ali več spe- cializirani trgovski stroki	4 ali več spe- cializiranih trgovskih strok	5 ali več spe- cializiranih trgovskih strok	6 ali več spe- cializiranih trgovskih strok	6 ali več spe- cializiranih trgovskih strok

Na podlagi tako zasnovanega grupiranja smo ugotovili, da je nastopalo na slovenskem ozemlju sedem različnih hierarhičnih stopenj centralnih naselij z naslednjim številom točk: I. 5—10, II. 11—17, III. 18—23, IV. 24—30, V. 31—49, VI. 50—62 in VII. nad 63 točk. V sedmo skupino »pokrajinskih središč« bi sodil Trst, v šesto, med »deželna središča« Ljubljana, Gorica in Celovec, v peto, med »oblastna središča«, Maribor, Celje, Ptuj, Koper, Beljak in Radgona, v četrto, med »okrajna središča«, Brežice, Kočevje, Kranj, Ljutomer, Novo mesto, Postojna, Slovenj Gradec in Velikovec, v tretjo, med »okrožna središča«, Crnomelj, Idrija, Kamnik, Krško, Laško, Lenart, Lendava, Litija, Ormož, Piran, Radovljica, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Škofja Loka in v drugo, med »tržna središča«, Ajdovščina, Bohinjska Bistrica, Bovec, Cerknica, Cerkno, Gornji grad, Gornja Radgona, Ilirska Bistrica, Izola, Jesenice, Kanal, Kobarid, Komen, Kozje, Kranjska gora, Logatec, Metlika, Mokronog, Murska Sobota, Podgrad, Prevalje, Radeče, Radlje, Ribnica, Rogaška Slatina, Rogatec, Senožeče, Sevnica, Središče, Sentjur, Šmarje pri Jelšah, Šoštanj, Trbovlje, Trebnje, Tržič, Tolmin, Vipava, Višnja gora, Vransko, Vrhnika, Velike Lašče, Zalec, Žužemberk itd. (karta 2).

Centralna naselja v Sloveniji so imela naslednjo hierarhično zgradbo in strukturo:

CENTRALNA NASELJA V SLOVENIJI V XIX. STOLETJU
CENTRAL SETTLEMENTS IN SLOVENIA IN THE 19TH CENTURY

Tabela 6. Omrežje centralnih naselij na ozemlju SR Slovenije l. 1900

Hierarhična stopnja	Število naselij	Kumulativni zbir števila naselij	Poprečna razdalja v km	Poprečno štev. prebivalstva
(Krajevna središča)	(141)	(288)		—
I. občinska središča	76	147	9	—
II. tržna središča	44	71	15	—
III. okrožna središča	16	27	23	1980—2200
IV. okrajna središča	6	11	38	2 400
V. oblastna središča	4	5	48	16 200
VI. deželna središča	1	1	97	57 000
(VII. pokrajinska središča)	(1)	(1)	(183)	(135 000)

Napram fevdalni dobi se je omrežje urbanih središč veliko bolj zdiferenciralo: namesto treh (oziroma štirih) stopenj se je izoblikovalo kar šest (sedem) kategorij. V to hierarhično lestvico bi bilo treba še vključiti »Krajevna ali sub-centralna središča«, ki v analizo niso bila zajeta, in na drugi strani državno prestolnico. S tema korekturama bi omrežje centralnih naselij v Sloveniji konec 19. stoletja izkazovalo kar devet hierarhičnih stopenj. Odnos med posameznimi kategorijami ni bil preveč urejen ali sistematičen. Število centralnih naselij se je od stopnje do stopnje večalo (manjšalo) s faktorjem 2,08—2,6 ali okroglo 2,2. Na centralni kraj višje stopnje sta v poprečju prišli 2,2 središči nižje stopnje.

V primerjavi z razmerami konec 18. stoletja je nastopajoča urbanizacija povzročila naslednje spremembe: 1. Pomnožilo se je število središč nižjih stopenj — krajevnih središč in trgov. 2. Močno so se zdiferencirala večja mesta, ki so bila pred tem precej enotne sestave; pod vplivom izboljšanih prometnih vezi so se pričela oblikovati prva zares velika mesta. 3. Najmanj spremenjena je ostala kategorija malih in srednje velikih mest, ki jih urbanizacijski val v tem času še skorajda ni zajel. 4. Pojavila so se nova središča nižjih stopenj, ki so nastala na podlagi industrije in prometa; po svojem položaju so sodila ne glede na številnost prebivalstva v I. in II. kategorijo (npr. Trbovlje, Jesenice, Zagorje ali Zidani most, Poljčane, Ilirska Bistrica). 5. V tem času se je začela stagnacija ali celo zaton nekaterih tradicionalnih središč — trgov in mestec, ki so zaradi neugodnega prometnega položaja ali konkurence bolj vitalnih krajev postopoma pričeli izgubljati na pomenu (npr. Lenart, Ormož, Kanal, Kozje, Rogatec, Podgrad, Mokronog, Lož/Stari trg, Radeče itd.). Ta pojav se je sicer v tem času šele nakazoval in je bil ponekod bolj, drugod pa manj očiten. Svoj višek je, kot znano, dosegel po zadnji vojni.

Omrežje slovenskih centralnih naselij konec 19. stoletja so obvladovala nekatera velika mesta kot Trst, Gradec, Ljubljana, Celovec in Gorica in do določene mere tudi že Zagreb in Reka. Dejstvo, da so z nastankom Jugoslavije številna med njimi ostala izven slovenskega prostora, je slovensko naselbinsko omrežje močno prizadelo. Sicer so od tega imela preostala slovenska mesta določeno korist, zlasti Ljubljana in Maribor, vendar v celoti vzeto, obširne slovenske pokrajine še danes nimajo ustreznih središč (npr. Primorska, slovenski del

Koroške, Pomurje). V tem času so se pričela oblikovati tudi prva izrazitejša »oblastna« središča kot Maribor, Celje, Radgona, Beljak in Koper, vendar so bile glede velikosti in ekonomske moči precejšnje razlike med mesti na Stajerskem in mesti na Kranjskem in Primorskem. Prva so bila krepkejša in bolj razvita. »Okrajna« in »okrožna mesta« — to so sedaj večidel naša mala mesta — so bila povsod po Sloveniji še hudo šibka in nerazvita; v tem pogledu ni bilo velikih razlik npr. med Slovensko Bistrico, Ormožem, Krškim, Radovljico, Črnomljem, Škofjo Loko, Lendavo, Kamnikom itd. Marsikateremu med temi mesti so dajale glavni pomen upravne funkcije in ne terciarne dejavnosti. Zato je bila poznejša izguba določenih uradov za nekatera med njimi prav usodnega pomena. Še bolj so se te spremembe občutile pri številnih trgih, ki so postopoma izgubljali smiselnost svojega obstoja in so se zaradi slabe ekonomske podlage naravnost krčevito oklepali različnih tradicionalnih pravic, javnih služb in namišljenega pomena.

Zaradi izboljšanja prometnih zvez so se po eni strani povečale razdalje med središči višjih stopenj, po drugi strani pa se je zmanjšala oddaljenost med središči I. in II. stopnje na povprečno 9 oziroma 15 km. Število prebivalstva v skorajda vseh mestih je naraslo, vendar veliko bolj v velikih centralnih naseljih kakor pa v središčih nižjih stopenj. Značilno npr. je, da je porast prebivalstva v malih mestih napram 18. stoletju in v primerjavi z razvojem srednjih in velikih mest prav neznamenit; v poprečju so imela od 2000—2400 prebivalcev. Lahko zaključimo, da so bile razmere ob koncu stoletja v bistvu že prehodne: zelo so se še občutile stare historične zasnove, medtem ko so se nove silnice, izhajajoče iz industrializacije in urbanizacije, le počasi in stežka uveljavljale, kar je pripisati nizki razvojni stopnji slovenskega gospodarstva.

3. Urbano omrežje v sedanosti

Razmišljanja o sedanjem slovenskem urbanem omrežju pričenjamo s pregledom stopnje urbanizacije. Za Slovenijo je značilna razmeroma zelo nizka stopnja urbanizacije, kajti, kot je znano, le manjši del njenega prebivalstva živi v mestih. Pod Avstroogrsko se je stopnja urbanizacije gibala med 11 % in 17 %, pri čemer so v ta delež všteta vsa naselja z nad 2000 prebivalci. Pri uporabi strožjega kriterija, po katerem bi vrednotili urbanizacijo glede na število prebivalcev v mestih z nad 20 000 prebivalcev, bi se urbanizacijska stopnja znižala na 6,4—10,3 %. Iz tega je razvidno, da so bila v tem času pomemben opornik urbanizacije mala mesta. Razmere pod bivšo Jugoslavijo se niso bistveno spremenile. Popis iz l. 1931 kaže, da je znašala stopnja urbanizacije 22—25 %, toda na velika mesta je v tem času še vedno odpadlo komaj 11,1 %. Hitreje je pričela naraščati urbanizacija po l. 1945 pod vplivom industrializacije in nekaj časa celo forsirane urbanizacije. Delež mestnega prebivalstva se je postopoma dvignil od 26,3 % l. 1948 na 34,4 % l. 1961 in 41,6 % l. 1971. Ob tem pospešenem urbanizacijskem procesu delež velikih in srednje velikih mest (nad 20 000 prebivalcev) še vedno ni bistveno hitreje naraščal, saj se je povzpел od 16,0 % na 22,6 % (l. 1971), to je z indeksom 168, medtem ko je splošna stopnja urbanizacije porasla v tem času (1948/1971) z indeksom 173. Za urbanizacijo v Sloveniji je potemtakem še dalje veljalo, da je tesno navezana na mala mesta. V njih je prebivala skoraj

Tabela 7. Stopnja urbanizacije na ozemlju SR Slovenije med leti 1869 in 1971
(Delež mestnega prebivalstva od vsega prebivalstva SR Slovenije)

Leto	V mestih (nad 2000 prebivalcev)		V malih mestih (2000—20 000 prebivalcev)		V večjih in velikih mestih (nad 20 000 preb.)	
	ob vsako- kratnem popisu	71 urbanih naselij*	ob vsako- kratnem popisu	sedanjih 67 malih mest	ob vsako- kratnem popisu	sedanja 4 mesta
1869	10,4	15,3	5,0	8,9	5,3	6,4
1880	11,9	16,3	5,8	9,5	6,1	7,2
1890	12,9	17,6	6,2	9,7	6,6	7,7
1900	15,1	19,5	7,4	10,5	7,7	9,0
1910	17,6	21,6	8,7	11,3	8,8	10,3
1931	21,4	25,0	10,3	12,0	11,1	12,9
1948	26,3	28,4	11,4	13,3	15,0	16,0
1953	29,1	32,1	12,8	14,6	16,2	17,4
1961	34,4	36,6	14,8	16,9	19,6	19,6
1971	42,7*	42,7	20,1	20,1	22,6	22,6

* Všteveni 9 naselij z manj kot 2000 prebivalci.

polovica vsega urbanega prebivalstva. Edino večjo spremembo v tem razdobju je pomenila rast velikih mest Ljubljane in Maribora, na kateri je odpadlo po l. 1945 13,5—19,0 % vsega prebivalstva SR Slovenije.

Urbanizacija Slovenije ima več svojstvenih in nenormalnih potez. Pozornost vzbujajo njena neenakomerna teritorialna razdelitev, kar je za takó majhno pokrajino kot je republika Slovenija nedvomno izjemen primer. Da bi se izognili prehitrim in premalo preišljenim sklepom o doseženi stopnji urbanizacije, smo se odločili, da upoštevamo razen splošne urbanizacijske mere (to je delež mestnega prebivalstva) še nekatere druge indikatorje urbanizacije.

Izbrali smo jih izmed desetih variabel na podlagi presoje o njihovi medsebojni korelacijski povezavi za 56 slovenskih občin (ljubljske občine smo združili v eno). Uporabljene variable so bile te-le:

1. delež urbanega prebivalstva v občini (v naseljih z več kot 1500 prebivalci l. 1966);
2. število urbanih naselij v občini;
3. velikost največjega urbanega naselja;
4. delež zaposlenih v mestih od vseh zaposlenih v občini;
5. delež ustvarjenega družbenega proizvoda v mestih od vsega družbenega proizvoda ustvarjenega v občini;
6. indeks razvoja mestnega prebivalstva med l. 1869—1966 po občinah;
7. delež v industriji zaposlenega prebivalstva v občini;
8. delež kmečkega prebivalstva v občini;
9. porast neagrarnega prebivalstva v občini med l. 1953—1966 v %;
10. delež v storitvah zaposlenega prebivalstva v občini.

Korelacijski odnosi med temi variablami so razvidni iz tabele 8:

Tabela 8. Korelacijski odnosi med 10 variablami urbanizacije

1	2	3	4	5	6	7	8	6	10
1	0,230	0,496	0,677	0,774	0,467	0,567	-0,807	0,116	-0,288
2		0,112	0,166	0,274	-0,063	0,122	-0,217	-0,080	0,020
3			0,301	0,368	0,224	0,085	-0,313	0,091	0,013
4				0,744	0,293	0,706	-0,334	0,146	-0,011
5					0,315	0,442	-0,642	0,173	-0,089
6						0,381	-0,374	0,044	-0,155
7							-0,369	0,063	-0,527
8								-0,146	0,416
9									0,131
10									

V končnem vrednotenju smo uporabili naslednje indikatorje (za l. 1966): delež urbanega prebivalstva v občini (v naseljih z več kot 1500 prebivalci), odstotek aktivnega kmečkega prebivalstva v mestih z nad 1500 prebivalci, odstotek delovnih mest v neagrarnih dejavnostih osredotočenih v naseljih z nad 1500 prebivalci od vseh delovnih mest v občini, odstotek ustvarjenega družbenega proizvoda v naseljih z nad 1500 prebivalci od celokupnega družbenega proizvoda ustvarjenega v občini in indeks rasti prebivalstva v naseljih z nad 1500 prebivalci za dobo 1869 do 1966. Indikatorje smo izračunali za vseh 56 občin v SR Sloveniji. Stopnjo urbanizacije smo ugotovili po naslednjem postopku: posamezne vrednosti vsakega indikatorja posebej smo razvrstili v ranžirno lestvico in razdelili na deset decilov in decilno stopnjo točkovali z 1—10 glede na uvrstitve. Seštevek doseženih točk smo na koncu prav tako razdelili na decile in tako ugotovili za vsako občino, kako visoka je njena urbanizacijska stopnja (glej tabelo 9). Iz izbora indikatorjev je razvidno, da nismo vzeli v obzir samo osredotočenja prebivalstva v mestih, temveč tudi koncentracijo delovnih mest in proizvodnje v urbanih naseljih, delež z mestom malo povezanega agrarnega prebivalstva, ki pa je lahko v nekaterih panonskih mestih prav visok, ter populacijsko vitalnost mest.

Rezultati vrednotenja urbanizacijske stopnje po občinah so pokazali takole sliko (glej tudi karto 3):

10. decil: Celje, Hrastnik, Ljubljanske občine, Maribor, Trbovlje, Velenje,
  9. decil: Jesenice, Kranj, Trzič Zagorje,
  8. decil: Izola, Kočevje, Koper, Ravne,
  7. decil: Idrija, Piran, Škofja Loka, Radovljica,
  6. decil: Dravograd, Krško, Laško, Litija, Novo mesto, Postojna, Ptuj,
  5. decil: Ajdovščina, Domžale, Ilirska Bistrica, Kamnik, Vrhnika,
  4. decil: Brežice, Črnomelj, Metlika, Murska Sobota, Nova Gorica, Sevnica, Sežana, Slovenj Gradec,
  3. decil: Grosuplje, Logatec, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice,
  2. decil: Gornja Radgona, Ljutomer, Tolmin,
  1. decil: Cerknica, Lendava, Ormož, Radlje, Ribnica, Žalec.
- Brez urbanizacije: Lenart, Mozirje, Šentjur, Šmarje, Trebnje.

Tabela 9. Stopnja urbanizacije v 56 občinah SR Slovenije

	A. ‰ preb. živečih v nasel. nad 1500 preb. l. 1966 po občinah	B. ‰ aktiv. kmečk. preb. v naseljih nad 1500 preb. l. (1961)	C. ‰ ne- agrar. delov. mest v naseljih nad 1500 preb. l. 1966	D. ‰ ustvar- jenega DP v nasel. z nad 1500 preb. l. 1966	E. Indeks razvoja preb. od 1869 do 1966 po naseljih nad 1500 preb.	Stopnja urbanizacije izračuna iz decilov indikatorjev (v decilih)						
						A	B	C	D	E	F	
SR Slovenija	39,9	—	85,0	74,1	381	—	—	—	—	—	—	
1. Ajdovščina	23,9	9,2	90,0	66,0	288	5	5	7	6	3	26	V
2. Brežice	12,1	6,3	59,4	48,8	337	2	7	3	3	7	22	IV
3. Celje	64,5	3,5	95,8	90,7	499	9	8	10	10	10	47	X
4. Cerknica	23,6	16,7	51,3	45,6	134	5	2	2	3	2	14	I
5. Črnomelj	20,9	16,2	71,9	46,8	241	4	2	5	3	8	22	IV
6. Domžale	29,6	7,6	55,9	60,5	326	6	6	4	4	6	26	V
7. Dravograd	32,8	7,4	77,5	67,5	321	7	6	6	6	6	31	VI
8. Gornja Radgona	10,7	15,8	54,3	35,3	443	2	2	2	1	9	16	II
9. Grosuplje	8,4	7,1	56,4	38,3	639	2	6	2	1	10	21	III
10. Hrastnik	74,1	0,7	92,5	93,2	553	10	10	8	10	10	48	X
11. Idrija	35,4	3,8	81,0	78,8	159	7	8	7	8	3	33	VII
12. Ilirska Bistrica	25,4	10,8	78,9	60,3	299	5	4	6	4	6	25	V
13. Izola	81,7	3,6	98,0	70,5	201	10	8	10	7	3	38	VIII
14. Jesenice	63,0	0,8	90,9	81,6	991	9	10	7	9	10	45	IX
15. Kamnik	27,6	4,4	68,7	46,6	280	6	8	4	3	5	26	V
16. Kočevje	39,1	8,1	94,1	69,6	561	8	5	9	7	10	39	VIII
17. Koper	42,9	3,8	87,5	85,9	179	8	8	7	9	3	35	VIII
18. Kranj	48,4	3,8	92,2	85,4	497	8	8	9	9	9	43	IX
19. Krško	22,2	6,7	88,5	65,5	329	5	6	8	6	6	31	VI
20. Laško	22,1	5,9	74,9	81,6	268	5	7	5	9	5	31	VI
21. Lenart	(5,9)	(28,6)	(68,1)	(26,5)	(158)	—	—	—	—	—	—	—
22. Lendava	16,1	13,2	77,9	38,4	232	3	3	6	1	4	17	II
23. Litija	23,9	2,4	68,9	53,7	508	5	9	4	4	9	31	VI
24. Ljubljana*	82,8	2,2	94,9	89,9	519	10	9	10	10	9	48	X
25. Ljutomer	12,9	19,0	72,1	57,1	218	3	1	5	4	4	17	II
26. Logatec	29,2	6,6	49,0	41,9	210	6	6	2	2	3	19	III
27. Maribor	68,8	2,1	92,0	90,7	443	10	9	9	10	10	48	X
28. Metlika	25,7	18,2	88,1	65,8	149	6	1	8	6	2	23	IV
29. Mozirje	(6,1)	(21,8)	(14,8)	(14,2)	(185)	—	—	—	—	—	—	—
30. Murska Sobota	15,9	21,4	81,2	62,9	383	3	1	7	5	8	24	IV
31. Nova Gorica	26,9	12,8	64,5	64,5	318	6	3	4	5	6	24	IV
32. Novo mesto	22,4	5,9	71,1	77,0	359	5	7	4	8	7	31	VI

* Pet ljubljanskih občin.

	A. % preb. živečih v nasel. nad 1500 preb. l. 1966 po občinah	B. % aktiv. kmečk. preb. v naseljih nad 1500 preb. (1961)	C. % ne- agrar. delov. mest v naseljih nad 1500 preb. l. 1966	D. % ustvar- jenega DP v nasel. z nad 1500 preb. l. 1966	E. Indeks razvoja preb. od 1869 do 1966 po naseljih nad 1500 preb.	Stopnja urbanizacije izračuna iz decilov indikatorjev (v decilih)						
						A	B	C	D	E	F	
33. Ormož	8,5	10,5	72,8	41,1	188	2	4	5	1	3	15	I
34. Piran	61,3	9,0	92,0	97,2	73	9	5	9	10	1	34	VII
35. Postojna	39,8	10,2	85,0	79,0	231	8	4	7	8	4	31	VI
36. Ptuj	17,5	8,5	83,9	87,1	300	4	5	7	9	6	31	VI
37. Radlje ob Dravi	19,1	16,0	51,1	29,5	257	4	2	2	1	5	14	I
38. Radovljica	39,3	6,5	69,7	73,2	364	8	6	4	7	7	32	VII
39. Ravne na Koroškem	65,0	3,9	94,0	71,0	353	9	8	9	7	7	40	VIII
40. Ribnica	14,0	11,8	55,6	52,8	199	3	3	2	4	3	15	I
41. Sevnica	13,3	9,7	76,1	60,1	365	3	4	5	4	7	23	IV
42. Sežana	11,7	5,5	63,5	69,0	261	2	7	3	6	5	23	IV
43. Slovenj Gradec	28,4	14,3	79,5	69,0	281	5	2	6	6	5	24	IV
44. Slovenska Bistrica	16,2	10,8	55,6	61,0	285	3	4	2	5	5	19	III
45. Slovenske Konjice	19,7	11,1	62,7	57,8	290	4	3	3	4	5	19	III
46. Sentjur pri Celju	(6,4)	(10,1)	(75,5)	(16,8)	(301)	—	—	—	—	—	—	—
47. Škofja Loka	30,4	2,6	87,1	71,9	174	7	9	8	7	3	34	VII
48. Šmarje pri Jelšah	(6,8)	(7,9)	(79,1)	(40,0)	(496)	—	—	—	—	—	—	—
49. Tolmin	16,1	7,3	52,1	53,2	271	3	6	2	4	2	17	II
50. Trbovlje	89,2	0,8	98,2	94,0	1321	10	10	10	10	10	50	X
51. Trebnje	(4,0)	(5,7)	(47,0)	(19,4)	(321)	—	—	—	—	—	—	—
52. Tržič	53,2	0,8	93,5	88,9	305	9	10	9	9	6	43	IX
53. Velenje	57,9	2,4	98,2	88,8	700	9	9	10	9	10	47	X
54. Vrhnika	32,1	5,0	64,8	41,0	284	7	8	4	1	5	25	V
55. Zagorje ob Savi	57,9	0,6	84,4	78,8	347	9	10	7	8	7	41	IX
56. Zalec	7,0	14,1	29,4	34,1	410	1	2	1	1	8	13	I

Druga poglobitna značilnost slovenske urbanizacije izhaja iz porazdelitve prebivalstva med tri osnovne kategorije: med mala, srednje velika in velika mesta. Nadpovprečno močni sta prva in zadnja kategorija, medtem ko je kategorija srednje velikih mest izredno slabo razvita in je odpadlo nanjo do nedavna komaj četrtnina mestnega prebivalstva; odkar pa se je Maribor povzpел med velika mesta, ima ta velikostna skupina le še 8,3 % mestnih prebivalcev.

Karta 3 — Figure 3

STOPNJA URBANIZACIJE PO OBČINAH V S.R. SLOVENIJI
 DEGREE OF URBANIZATION ACCORDING TO THE COMMUNES
 IN THE S. R. SLOVENIA

Tabela 10. *Delež mestnega prebivalstva (v naseljih z nad 2000 prebivalci) živečega v malih, srednje velikih in velikih mestih na ozemlju SR Slovenije med 1869 in 1971 (v %)*

Leto	Mala mesta (2000—20 000 prebivalcev)		Srednje velika mesta (20 000—100 000 prebival.)		Velika mesta (nad 100 000 prebivalcev)	
	ob vsako- kratnem popisu	sedanjih 67 mest*	ob vsako- kratnem popisu	sedanji 2 mesti	ob vsako- kratnem popisu	sedanji 2 mesti
1869	48,1	58,4	34,9	6,6	—	35,0
1880	48,8	57,0	36,4	6,5	—	36,5
1890	48,6	55,7	37,6	6,5	—	37,8
1900	49,0	54,0	39,5	6,7	—	39,3
1910	49,2	52,3	41,1	6,6	—	41,1
1931	48,1	48,2	44,6	7,2	—	44,6
1948	43,4	45,5	22,4	8,5	28,6	46,0
1953	44,2	45,6	22,1	8,5	28,6	45,9
1961	43,1	46,3	25,2	8,4	28,5	45,3
1971	47,1*	47,1	8,3	8,3	44,6	44,6

* Vštevši 9 naselij z manj kot 2000 prebivalci.

Nasprotno temu je bila kategorija malih mest (2000—20 000 prebivalcev) vseh zadnjih sto let trdna in je kazala zgolj rahlo nazadovanje. Mala mesta so nedvomno še danes glede na to, da prebiva v njih slaba polovica urbanega pre-

bivalstva Slovenije (47,1 %) dominanten člen našega urbanega omrežja. Urbanizacija ima prav zaradi tega v marsičem značaj hipourbanizacije ali prikrite urbanizacije, to je pojava, da velik del neagrarnega prebivalstva prebiva na podeželju in v malih polurbaniziranih naseljih. Trdoživost malih mest in hipourbanizacije nam izpričuje razen velike stopnje deagrarnizacije, ki znaša sedaj že okoli 81,9 % (l. 1953 58,9 %, l. 1961 68,4 %), tudi številčna razvrstitev po velikostnih kategorijah in pa poprečna velikost naših mest. Iz tabele 11 je razvidno, da je glede na številčno razporeditev mest po kategorijah težišče naše urbanizacije docela na malih mestih, da število malih mest zadnjih sto let še vedno narašča in da je poprečna velikost naših malih mest zares majhna, saj štejejo komaj 4000—5100 prebivalcev.

Tabela 11. Številčna razvrstitev mest po velikostnih kategorijah in poprečno število prebivalstva po naseljih med l. 1869 in 1971

Leto	Mala mesta (2000—20 000 prebivalcev)		Srednje velika mesta (20 000—100 000 prebival.)		Velika mesta (nad 100 000 prebivalcev)	
	ob vsako- kratnem popisu	sedanjih 67 malih mest	ob vsako- kratnem popisu	sedanji 2 mesti	ob vsako- kratnem popisu	sedanji 2 mesti
	št. ϕ	št. ϕ	št. ϕ	št. ϕ	št. ϕ	št. ϕ
1869	14 4019	67 1510	2 30 340	2 5 787	— —	2 30 340
1880	16 4312	67 1698	2 36 331	2 6 455	— —	2 36 331
1890	18 4287	67 1796	2 40 779	2 7 064	— —	2 40 779
1900	21 4474	67 1985	2 48 754	2 8 318	— —	2 48 754
1910	24 4779	67 2231	2 58 738	2 9 502	— —	2 58 738
1931	30 4746	67 2487	2 77 062	2 12 409	— —	2 77 062
1948	35 4687	67 2868	2 47 325	2 18 143	1 120 408	2 97 386
1953	39 4939	67 3296	2 53 301	2 20 512	1 138 032	2 110 718
1961	47 5032	67 4025	3 48 926	2 24 630	1 165 789	2 131 654
1971	67 5190*	67 5190*	2 30 802	2 30 802	2 164 197	2 164 197

* Všteveni 9 naselij z manj kot 2000 prebivalci.

Sedanje urbano omrežje v Sloveniji je bilo obravnavano že večkrat in z različnih aspektov [A. Melik (31), V. Kokole (32) in I. Vrišer (33)]. Prav tako so bile izdelane nekatere proučitve mestnega omrežja v sosednjih pokrajinah Avstrije (34), Italije (35) in Madžarske (36)]. Pretežna večina teh razprav o urbanih sistemih v posameznih pokrajinah se opira na proučevanje funkcij in omrežja centralnih krajev, v katerem imajo prav mesta ključni pomen.

Glede na različne uporabljene metode rezultati teh razprav niso povsem primerljivi in se v marsičem razhajajo, vendar je le mogoče izvesti določeno primerjavo.

Uporabljene metode za opredelitev urbanega omrežja se večidel opirajo na kvalitativna obeležja in na funkcije, ki jih določeno mesto ima v storitvah in javni upravi. Čim višje stopnje so te dejavnosti tem višji položaj zavzema mesto

Tabela 12. Kvalitativno vrednotenje centralnih funkcij

Dejavnosti	Točke						
	1	2	3	4	5	7	9
Uprava	krajevni urad	občina 1961	občina 1965	okraj 1931 ali 1953	okraj 1961	okraj 1965	repub. center
Sodstvo		občinsko sodišče	okrožno sodišče	gospodar. sodišče	vrhovno sodišče		
Solstvo	osemletka	srednja strokovna šola	gimnazija 2 vrsti strokovnih šol	1 višja šola 3 vrste strokovnih šol	2—3 višje šole 1 visoka šola 4 vrste strokovnih šol	3—4 visoke šole	univerza
Kultura	kino		gledališče		opera		
Časniki	1—2 tednika	3—5 tednikov 1 dnevnik	6—9 tednikov 2 dnevnik	nad 10 tednikov 3 dnevnik	4 in več dnevnikov		
Zdravstvo	ambulanta		zdravstveni dom		bolnišnica s pod 400 posteljami	bolnišnica z nad 400 posteljami	klinika
Pošta	osnovna enota	večja enota	velika enota	sedež PTT podjetja	skupnost PTT podjetij		
Banke		kreditna ali narodna banka	KB ali podružnica NB	KB in filiala NB	več filial KB in NB	specialna banka	

Gostinstvo	1—2 hotela	3 in več hotelov					
Trgovina na drobno	trgovina z živili ali mešanim blagom	1—2 specializirani stroki	3—4 specializirane stroke	5 specializiranih strok	6 specializiranih strok		
Trgovina na debelo	1—4 trgovskih podjetij 1—4 Mia din prometa	5—9 trgovskih podjetij 5—9 Mia din prometa	10—19 trgovskih podjetij 10—19 Mia din prometa	20—39 trgovskih podjetij 20—39 Mia din prometa	nad 40 trgovskih podjetij 40—99 Mia din prometa	100—199 Mia din prometa	nad 200 Mia din prometa

v urbani hierarhiji. Pri tem je pomembnejša pestrost sestave teh dejavnosti kakor pa njihova številčnost, saj je slednja ponavadi odvisna predvsem od števila prebivalcev v samem mestu. Druga metoda za opredelitev vloge posameznega mesta v urbani hierarhiji se opira na raziskave o obsegu in številu prebivalstva njegovega vplivnega območja. Tretjo skupino metod tvorijo tako imenovane kvantitativne metode, pri katerih merimo pomen mesta s številom zaposlenih v storitvenih dejavnostih. Pri raziskavah o slovenskem urbanem omrežju so bili uporabljeni vsi navedeni prijemi.

Kvalitativno vrednotenje centralnih naselij in mest smo opravili glede na funkcije, ki jih je imel posamezen kraj v storitvenih dejavnostih l. 1966. Izbrane kvalitativne znake smo ovrednotili s posebno v ta namen izdelano točkovalno lestvico. Postopek je potemtakem bil podoben tistemu, ki smo ga uporabili pri vrednotenju centralnonaselbinskega omrežja okoli l. 1900, le znaki in njihovo vrednotenje je bilo drugačno. V poštev smo vzeli vsa naselja, ki so imela pet osnovnih dejavnosti: krajevni urad ali sedež občine, osemletko, zdravstveno postajo, poštni urad in trgovino. Ovrednotenje centralnih funkcij smo izvedli z naslednjo razpredelnico:

Na poßlagi tako zasnovanih kriterijev se je pokazalo, da je bilo v SR Sloveniji 188 centralnih naselij, ki so imela najmanj 5 zgoraj imenovanih temeljnih storitvenih dejavnosti. Nadaljnjih 167 pa je imelo vsaj dve osnovni storitveni dejavnosti in bi jih glede na to lahko uvrstili med pomožna središča ali pa po V. K o k o l e t u (37) med centralne vasi in ruralne centre oziroma industrijska središča. Večina teh pomožnih centralnih naselij je imela nepopolno ali popolno osemletko in trgovino z živili, nekatera pa so bila tudi sedež krajevnega urada, sedež občine po upravni razdelitvi iz l. 1953 in so imela telefonsko centralo.

Kot pri podobnih analizah se je tudi v tem primeru izkazalo, da se določene storitvene dejavnosti pojavljajo s približno enako frekvenco in jih je zato mogoče grupirati. Ta pojav nam je bil v pomoč pri nadaljnjem opredeljevanju centralnih naselij v posamezne hierarhične kategorije. Dobili smo te-le skupine (po stanju l. 1966):

A. Krajevni urad	339	specializirane trgovine	
osemletka	304	— s tekstilom in konfekcijo	68
trgovina z živili ali mešanim blagom	355	— z usnjenimi izdelki	77
občinski sedež l. 1953	333	D. Okrajno središče l. 1953 ali 1931	20/30
telefonska centrala	339	sedež občinskega sodišča	36
B. Postaja ljudske milice	152	gimnazija	24
zdravstvena postaja	189	srednja strokovna šola	40
poštni urad		podružnica NB	22/36
kino	203	specializirana trgovina	
lekarna	101	— s pohištvo	25
C. Sedež občine l. 1961	69	— s posebnim blagom	36
zdravstveni dom	63	— z železnino in elektro-izdelki	85
sedež večje poštne enote	46	— s knjigami in papirjem	58
bančna podružnica	60	hotel	57

E. Okrajno središče l. 1961	8	sedež 5—9 trgovskih podjetij na veliko	4
sedež okrožnega sodišča	8		
sedež PTT podjetja	8	G. Pokrajinsko ali republiško središče	2/1
manjša bolnišnica	10		
sedež založniškega podjetja, ki izdaja tednik	11	sedež vrhovnega sodišča	1
sedež 1—4 trgovskih podjetij na veliko	7	sedež visokih šol ali univerze	2
		sedež operne hiše	2
F. Okrajno središče l. 1965	4	velika bolnišnica ali klinika	2
sedež gospodarskega sodišča	4	sedež specialne banke	1
gledališče	6	založniško podjetje za izdajanje dnevnika	2
višje šole	5	sedež 10—20 trgovskih podjetij na veliko	1
večja bolnišnica	6		

Glede na kategorijo B kot izhodiščno (po številu 188 naselij) je bil delež naselij v kategorijah od C do G naslednji:

Kategorija	Odstotni delež	Število naselij
B	100	188—203
C	25—45	57—80
D	12—19	20—36
E	4—6	7—11
F	2,1—3,1	4—6
G	0,5—1,0	1—2

Kategorizacijo centralnih naselij in mest smo izvedli na podlagi naslednje razpredelnice (glej strani 216 in 217):

Poglavitna slabost tako zasnovane kategorizacije je bila v tem, da je zbrisala nekatere manjše razlike med centralnimi naselji znotraj posameznih kategorij. Grupiranje znakov je sicer dopuščalo tudi podrobnejšo razdelitev, zlasti v I. in II. stopnji, vendar je nismo vpoštevali, ker bi se s tem slika brez potrebe zapletla. V I. kategoriji je npr. izstopalo 32 bolj opremljenih središč, med katerimi so bila tudi nekatega mala mesta ali bolj razvita urbanizirana naselja kot Bovec, Lovrenc na Pohorju, Kidričevo, Medvode, Mežica, Pivka, Prevalje, Rogaška Slatina, Železniki, Borovnica, Dobrovo v Brdih, Divača, Duvotlje, Cerčno, Gorenja vas, Bohinjska Bistrica, Komen, Kanal, Most na Soči, Mokronog, Ljubno, Rakek, Rogatec, Stari trg pri Ložu, Stična z Ivančno gorico, Škofije, Vipava, Vransko, Žiri. V II. kategoriji je bilo med 48 centralnimi naselji 17 bolj opremljenih s središčnimi funkcijami: Ajdovščina, Brežice, Črnomelj, Idrija, Kamnik, Kočevje, Krško, Lendava, Ljutomer, Piran, Radovljica, Ravne, Sežana, Slovenj Gradec, Škofja Loka, Tolmin in Velenje.

Tabela 13. Kategorizacija centralnih naselij in mest po kvalitativnih znakih

Dejavnost	Hierarhične kategorije					
	I	II	III	IV	V	VI
Uprava	krajevni urad ali občina 1961	občina 1965 ali okraj 1931, 1953	okraj 1961	okraj 1965	okraj 1965 ali pokrajinsko središče	republiško središče
Sodstvo		občinsko sodišče	občinsko (okrožno) sodišče	okrožno sodišče	gospodarsko sodišče	vrhovno sodišče
Šolstvo	osemletka	gimnazija srednja strokovna šola	gimnazija 2—3 vrste strokovnih šol (višja šola)	gimnazija 3—4 vrste strokovne šole 2—3 višje šole ali visoka šola	nad 4 višje šole 2—5 visokih šol	nad 5 visokih šol ali univerza
Kultura	kino	kino	kino (gledališče)	gledališče	gledališče (opera)	opera
Časniki			tednik	1—2 tednika	3—5 tednikov in dnevnik	nad 6 tednikov in več dnevnikov
Zdravstvo	ambulanta lekarna	zdravstveni dom lekarna	zdravstveni dom lekarna (mala bolnišnica)	mala (večja) bolnišnica lekarne	večja bolnišnica lekarne	klinika lekarne

Pošta	osnovna enota	večja enota	okrožna enota	sedež PTT podjetja	sedež PTT podjetja	združenje PTT podjetij
Banke	(podružnica)	podružnica	sedež banke ali filiale	več filial ali sedežev bank	več filial ali sedežev	centrale bank ali specialne banke
Gostinstvo	(hotel)	hotel	1—2 hotela	več hotelov	več hotelov	več hotelov
Trgovina na drobno	trgovina z živili ali mešanim blagom	3—4 vrste specializiranih trgovin	5—6 vrst specializiranih trgovin	6 vrst specializiranih trgovin	6 vrst specializiranih trgovin	6 vrst specializiranih trgovin
Trgovina na veliko		1—4 trgovskih podjetij na veliko	5—9 trgovskih podjetij na veliko podjetja z 1—4 Mia din prometa	10—19 trgovskih podjetij na veliko podjetja z 10—19 Mia din prometa	20—39 trgovskih podjetij na veliko podjetja z 20—39 Mia din prometa	nad 40 trgovskih podjetij na veliko podjetja z nad 40 Mia din prometa

Kvantitativno ovrednotenje centralnih naselij smo izvedli s pomočjo razmerja med številom prebivalcev in številom aktivnih v storitvenih dejavnostih v centralnih naseljih. Predpostavljali smo, da je med obema pojavoma pozitivna korelacija. Hkrati smo računali, da bo pri centralnih naseljih delež aktivnih v storitvenih dejavnostih nadpovprečno visok, saj opravljajo ti kraji storitve razen za lastne prebivalce tudi za širši krog potrošnikov. Za jugoslovansko ozemlje (38) smo ugotovili, da so prišli v poprečju 4 aktivni v storitvenih dejavnostih na 100 prebivalcev v naseljih brez centralnih funkcij (v SR Sloveniji po popisu iz l. 1961 9,7 aktivnih). Presežek aktivnih v storitvenih dejavnostih glede na stopnje centralnih naselij je bil naslednji:

Tabela 14. Kvantitativna kategorizacija centralnih naselij in mest

Stopnja	Kvalitativne točke	Presežek aktivnih v storitvenih dejavnostih
I	4—16	0— 201
II	17—32	169— 771
III	33—45	1 015— 2 955
IV	46—57	3 550— 7 250
V	58—64	8 600—22 600
VI	65—70	nad 20 000

S pomočjo zasnovane kategorizacije smo dobili naslednjo podobo o hierarhični zgradbi centralnih naselij in mestnega omrežja v Sloveniji in bližnji okolici:

Tabela 15. Hierarhična zgradba omrežja centralnih naselij in mest v SR Sloveniji (glede na razmere l. 1966)

Stopnja	Število središč	Kumulativni zbir središč	Poprečno število preb. l. 1971	Poprečna oddaljenost središč v km
VI	1	1	212 756	189,0
V	1	2	115 639	178,0
IV	2	4	26 363	58,0
III	8	12	14 011	43,0
II	48	60	4 383	20,7
bolje opremljena	17			
slabše opremljena	31			
I	128	188		
bolje opremljena	32			
slabše opremljena	96			

Poglavitne značilnosti hierarhične zgradbe centralnonaselbinskega in mestnega omrežja so bile naslednje (karta 4):

Karta 4 — Figure 4

URBANO OMREŽJE IN CENTRALNA NASELJA V S.R.SLOVENIJI
IN SOSEDNIJH POKRAJINAH (ZASNOVA I. VRIŠER)

URBAN NETWORK AND CENTRAL PLACES IN S.R.SLOVENIA
AND NEIGHBOURING REGIONS (BY: I. VRIŠER)

a) Mesta z najvišjo (VI) hierarhično stopnjo in središča posameznih urbanih sistemov so bila velika mesta Ljubljana, Zagreb, Trst in Gradec.

b) Večja regionalna ali pokrajinska središča (V. stopnje) so bila mesta Maribor, Reka, Videm (Udine) in po naši presoji Celovec (H. Bobek [34] je to mesto uvrstil v višjo kategorijo).

c) Naslednjo skupino so tvorila mesta — središča večjih okrajev; v Sloveniji sta imela takšen značaj poleg Ljubljane in Maribora, Celje in do neke mere Koper, v soseščini pa Karlovac, Varaždin, Sisak, Pula, Gorica in Beljak.

d) O naslednji hierarhični stopnji (III) — okrožnih mestih — so se ugotovitve nekoliko razhajale. Po oceni avtorja so sodila v to kategorijo mesta Kranj, Jesenice, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Ptuj, Trbovlje in Postojna, na sosednjih ozemljih pa Čakovec, Opatija, deloma Poreč, Tržič, Spittal in Wolfsberg. V. Kokole (39) je to kategorijo razdelil na dve stopnji. V višjo je uvrstil Koper, Kranj, Mursko Soboto, Novo Gorico in Novo mesto, v nižjo pa Jesenice, Ptuj, Brežice, Slovenj Gradec in Trbovlje.

e) Še bolj so se razhajale ugotovitve glede centralnih naselij nižjih stopenj. Avtor je v navedeni razpravi uvrstil v II. stopnjo — občinskih središč naslednje kraje: Ajdovščina, Bled, Brežice, Cerknica, Črnomelj, Domžale, Dravograd, Gornja Radgona, Grosuplje, Hrastnik, Idrija, Ilirska Bistrica, Izola, Kamnik, Kočevje, Krško, Laško, Lenart, Lendava, Litija, Ljutomer, Logatec, Metlika, Mozirje, Ormož, Piran, Portorož, Radlje, Radovljica, Ravne, Ribnica, Sevnica, Sezana, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Sempeter, Šentjur, Škofja Loka, Šmarje, Šoštanj, Tolmin, Trebnje, Tržič, Velenje, Vrhnika, Zagorje in Žalec. Za nekatera med njimi je ugotovil nadpoprečno, za druga pa podpoprečno opremljenost. V soseščini, na Hrvatskem (33) so bila v tej kategoriji mesta Buje, Buzet, Delnice, Ivanec, Jastrebarsko, Klanjec, Krapina, Samobor, Umag, Zabok in Zaprešič, na Koroškem (34) Borovlje, Pliberk, Podkloster, Sentpavel in Železna Kapla, na Štajerskem (34) Arvež, Ivnik in Špilje, v Julijski krajini (35) pa Milje, Gradiška, Krmin in Čedad.

V. Kokole (40) je večino teh centralnih naselij razdelil na tri stopnje. V IV. kategorijo je uvrstil 16 krajev, v III. 27 in v II. 28. Po avtorjevi sodbi bi večina središč zadnje, II. kategorije sodila med bolje opremljena središča I. stopnje. Glede na to korekturo bi se razlike v ovrednotenju omrežja centralnih naselij na tej ravni znatno zmanjšale, saj bi se v to stopnjo po avtorjevi oceni uvrstilo 48 središč, zbir III. in IV. stopnje po Kokoletovih ugotovitvah pa bi dal vsoto 43 središč.

f) Glede na to, da so opravljala središča višjih hierarhičnih stopenj tudi funkcije nižjih stopenj, nam je pravilnejšo podobo o ustroju hierarhije podajal kumulativni zbir. Znašal je 1 : 2 : 4 : 12 : 60 : 188. Medsebojno razmerje med posameznimi stopnjami je bilo okroglo 1 : 3, kar bi v bistvu ustrezalo *Christallerjevemu* »tržnemu modelu«. Zaradi majhnosti ozemlja, političnih razmejitev, neenakomerne poselitve in industrializacije je bilo to razmerje pri nekaterih stopnjah manj jasno izraženo. V. Kokole (40) je v svoji podrobnejši analizi po posameznih obdobjih in ob upoštevanju upravnih sprememb prišel do sklepa, da so se uveljavljali pri oblikovanju omrežja vsi trije principi, sprva oskrbni, pozneje pa upravni in prometni princip. Vsa ta razmišljanja so vendar nekoliko problematična. Slovenskemu urbanemu omrežju se pozna, da je bilo z razmejitvami v 20. stoletju precej okrnjeno. Zlasti se občuti izguba

Trsta, Gorice, Celovca in Radgone. Na naše ozemlje sega vpliv nekaterih hrvatskih mest: Zagreba, Reke, Karlovca in Varaždina, zaradi odprtih meja pa tudi Trsta in Gorice, Celovca in Beljaka ter Gradca.

Na oblikovanje urbanega omrežja so vplivali v novejšem času, od 19. stoletja dalje, razen splošnih faktorjev, to je reliefne izoblikovitosti, gostote obljudenosti, značaja poselitve, prometne dostopnosti, historičnih vplivov in že omejenih političnih sprememb, še nekateri drugi, bolj specifični dejavniki:

a) Na prvem mestu je treba omeniti industrializacijo, ki je nemara najbolj spremenila stari urbani sistem pri nas. Pretežni del industrije se namreč ravna po drugih lokacijskih zakonih kakor pa storitvene dejavnosti, ki so v preteklosti bile odločilnega pomena pri oblikovanju mest. Namestitev industrije slejkoprej izzove kopičenje prebivalstva in s tem možnost za nastanek sprva industrijskega naselja, kasneje pa, ko se v kraju nastanijo tudi različne storitvene dejavnosti, naselje postopoma preraste v malo mesto (npr. Jesenice, Hrastnik, Idrija). Zaradi tega industrijski kraji »motijo« in preobražajo prvotno urbano hierarhijo, ki je nastala v časih pretežno naturalnega gospodarstva, v docela agrarni pokrajini in pri slabih prometnih zvezah. Industrija je potemtakem pogosto izzvala nastanek urbanega naselja tam, kjer bi ga po prvotnih zasnovah ne pričakovali. V časih pa novo industrijsko mesto sploh prevzame funkcije starega urbanega središča in docela prevladala (Šoštanj — Velenje, Trbovlje, Jesenice — Radovljica itd.).

b) V zvezi z industrializacijo sta še dva druga faktorja, ki sta vplivala na oblikovanje urbanega sistema. Prvi je urabanizacija, drugi pa nova prometna tehnologija. Urbanizacija je v krajih, kjer se je uveljavila (glej prejšnjo poglavje), nedvomno močno učinkovala na razvoj urbanega omrežja v več smereh. Pod njenim vplivom so npr. nastala nova naselja, druga zopet so se preobrazila iz ruralnih v polurbanizirana ali celo v tako imenovana mešana ali prehodna naselja (Domžale — Mengeš — Jarše — Radomlje — Duplica ali Celje — Štore — Vojnik — Petrovče). S tem procesom se je bistveno spremenila celotna naselbinska struktura in ne nazadnje tudi položaj samih mest. Tam, kjer se je pod vplivom urbanizacije razvijalo eno samo mesto, so druga urbana naselja zaostala v svojem razvoju in čedalje bolj dobivala značaj ali industrijskih ali spalnih naselij. Takšne razmere so zlasti prevladovale v okolici Ljubljane in Maribora in v naši sosesčini v okolici Trsta in Zagreba. Krepitev metropolitanskega središča je šla v škodo bližnjih malih mest (Maribor — Ptuj, Slovenska Bistrica, Ruše ali pred l. 1945 Trst — Koper, Izola, Piran, Milje itd.). Drugačen primer so močno urbanizirani predeli, kjer pa ni prevladalo nobeno mesto in so si zato urbana naselja med seboj delila funkcije (npr. po letu 1945 Koper — Izola — Piran ali Ravne — Prevalje — Mežica — Crna). Pri dobri prometni povezavi se je takšna medmestna delitev dela smiselno uveljavila.

Najnovejši razvoj naselij na urabaniziranih območjih poteka v smeri, ko postopoma izginjajo razlike med urbaniziranimi naselji, industrijskimi naselbinami, spalnimi naselji in malimi mesti, krepe pa se srednje velika in zlasti velika mesta. K temu razvoju so veliko prispevale dnevna migracija delovne sile, spremenjena potrošnja in boljša oskrba ter motorizacija in z njo povezana boljša dostopnost.

c) O vplivu prometne tehnologije na urbano omrežje smo govorili že pri obravnavi razmer v 19. stoletju. Omenili smo, kako so nekatera središča in mala

mesta, ki so imela pomemben položaj, zaradi uvedbe železniškega in zastoja cestnega prometa obtičala v svojem razvoju (npr. Kozje, Rogatec, Žužemberk, Ljutomer, Metlika, Bovec, Slovenske Konjice). Povojna motorizacija, bodisi privatna ali javna (avtobusni promet), je ponovno prinesla številne spremembe: izredno se je povečala dostopnost, obenem pa se je pričela krepiti gravitacija k večjim mestom na škodo malih mest.

d) Pomemben faktor v razvoju mest je postala potrošnja. Z dvigom življenjske ravni in kupne moči je potrošnja naraščala, vendar se je tudi njena struktura razmeroma hitro spreminjala: določene storitve so zamirale (npr. čevljarji, krojači, določeni tipi trgovin), druge so dobivale na pomenu (servisi za gospodinjstva ali avtomobile, večji nakupi živil na kmetih itd.). Čedalje večjega pomena je bilo, kako širok izbor blaga in storitev nudi mesto potrošnikom iz okolice. Večja mesta, ki so imela veliko prebivalcev, so bila že zaradi zadovoljitve potreb lastnega prebivalstva nedvomno na boljšem. Ves ta proces poteka čedalje bolj v škodo malih mest, ki postopoma izgublajo zaledje in potrošnike in s tem podlago svojega urbanega bistva. Nova struktura potrošnje je potemtakem favorizirala večja mesta. Obenem pa se je uveljavila težnja po oskrbi z osnovnimi dobrinami kar najbolj širokega sloja potrošnikov ne glede na to, kje in v kakšnem naselju prebivajo. V zvezi s potrošnjo je treba omeniti, da se je populacijsko zaledje mest v pretežno ruralnih predelih zaradi deagrarnizacije, emigracije ali celo depopulacije ne samo spreminjalo, temveč tudi krčilo. Tako so tudi po tej strani stari agrarni centri — nekdanji trgi in mala mesta — izgubljali na pomenu (npr. Ormož, Ljutomer, Lendava, tudi Ptuj).

e) Na spremembe v urbanem omrežju je vplival tudi »institucionalni faktor«, ki je imel v naši urbanizaciji dolgo časa, še posebno pa po l. 1945, velik vpliv. Z uveljavljanjem tržišča njegovi učinki postopoma slabe, toda še vedno je veliko gospodarskih in še zlasti negospodarskih dejavnosti, kjer se ti vplivi občutijo, bodisi da na docela umeten način pospešujejo ali pa zavirajo razvoj posameznega mesta (npr. institucionalno določene zdravstvene in šolske regije, teritorialne domene občinskih trgovskih in obrtnih podjetij itd.). Ves naš komunalni sistem je še vedno v veliki meri institucionalen, kar ima za posledico, da med mesti — središči komun ni prave tekme, temveč le težnja po uravnilovki. Institucionalni faktor zaradi tega nedvomno podpira obstoj malih mest in zavira razvoj večjih. S sproščenejšim delovanjem tržišča bo marsikatero malo mesto izgubilo umetno ustvarjene privilegije in s tem tudi dosedanji položaj. Prav »institucionalnosti« moramo potemtakem v veliki meri pripisati trdoživost in nadaljnje naraščanje števila malih mest pri nas.

Slovensko urbano omrežje ni harmonično razvito. Kazijo ga neurejenost, nizka stopnja urbanizacije, nadpoprečno močna suburbanizacija, dokajšne teritorialne razlike in institucionalnost. Prav bi bilo, če bi težili za odpravo teh deformacij in omogočili sproščeno in smiselno diferenciacijo med mesti.

V teoriji urbanizacije se je veliko razpravljalo o tem, kakšna naj bi bila idealna razvrstitev urbanih naselij glede na velikost in razično razvrstitev v določeni pokrajini. Nekatere takšne analize (G. K. Zipf, C. M. Maden, R. Vining, M. A. Prost itd.) (41) so pokazale, da bi teoretična razvrstitev ustrezala naslednji formuli:

$$P_i = \frac{P_1}{R_i^2}$$

P_i = prebivalstvo mesta i

P_1 = prebivalstvo prvega ali najpomembnejšega mesta

R_i = konstanta, za katero se je pozneje pri konkretnih raziskavah pokazalo, da je njena vrednost skoraj enaka 1 in bi zato bila ustrezna formula kar:

$$P_i = \frac{P_1}{R_i}$$

Za račun teoretične velikostne razvrstitve mest je zlasti pomembna določitev števila prebivalstva prvega ali največjega mesta. Izračunamo jo na naslednji način: število urbanega prebivalstva regije delimo s seštevkom inverznih vrednosti »ranga« vseh v analizo zajetih mest. Teoretično število prebivalstva drugega največjega mesta bi na podlagi te funkcije znašalo $\frac{P_1}{2}$, tretjega $\frac{P_1}{3}$, in mesta n -ranga $\frac{P_1}{n}$. Seveda lahko račun tudi spremenimo in za izhodišče izberemo sedanje prebivalstvo največjega mesta, prebivalstvo ostalih mest pa določimo z enakim postopkom.

Kljub določenim pomislekom glede tega, ali je uporaba opisane metode smiselna na tako majhnem ozemlju kot je Slovenija in na ozemlju, kjer so politične razmejitve močno prizadejale urbano omrežje, smo se vendarle odločili za tovrsten poskus. Rezultati so znova potrdili problematičnost velikostne razvrstitve slovenskih mest, bodisi da sta obe veliki mesti Ljubljana in Maribor glede na ostala mesta preveliki, ali pa da bi obe veliki mesti moralo spremljati sedem srednje velikih mest (z 20 000—63 000 prebivalci). Razmere se niti bistveno ne spremenijo, če štejemo nekatere močno urbanizirane in strjene aglomeracije kot eno mesto npr.: Črni revir, Koper — Piran — Izola — Portorož, Ravne — Prevalje). Skratka, struktura slovenskih mest ni ustrezna: razprta je med mala mesta in obe veliki mesti, pa tudi stopnja urbanizacije je še vedno prenizka (tabela 16). Zanimivo je, da je znašalo odstopanje od teoretičnega niza pred sto leti komaj 17,6 %, l. 1966 pa kar 41,0 %.

4. Vplivna območja slovenskih mest

V sklop proučitev urbanega omrežja in funkcijskega vrednotenja vsakega posameznega mesta sodi tudi raziskava vplivnih območij. (42) S pojmom vplivno ali gravitacijsko območje označujemo ozemlje, katerega prebivalci redno, občasno, izjemno ali delno teže k določenemu središču zaradi različnih gospodarskih ali negospodarskih storitev, ki jih središče nudi. Ta povezava je tako za okolico kot za mesto (centralno naselje) izredno pomembna in jo je zaradi številnih vezi in medsebojne odvisnosti pojmovati kot organsko celoto.

Interpretacija oblikovanja vplivnih območij je tesno povezana s strukturo in omrežjem centralnih naselij. Glede na to sledi zakonom, po katerih se to omrežje oblikuje. Do osnovnih strukturnih razlik prihaja v prvi vrsti zaradi razlik v potrošnji. Nekatere storitvene dejavnosti se uporab-

Tabela 16. Teoretična velikost za 15 slovenskih največjih mest glede na sedanjo urbano strukturo in glede na sedanjo velikost Ljubljane

Rang	Mesto	Prebivalstvo mest 1. 1966 a	Inverzne vrednosti "ranga" b	Struktura glede na sedanjo velikost 15 največjih mest			Struktura glede na sedanjo velikost Ljubljane	
				teoretično prebivalstvo c	absolutna razlika a-c	indeks razlike $\frac{a-c}{a}$	teoretično prebivalstvo e	absolutna razlika e-a
1	Ljubljana	189 500	1,0000	144 140	+ 45 360	23,9	189 500	—
2	Maribor	108 799	0,5000	72 070	+ 36 729	33,6	94 720	+ 14 079
3	Celje	32 808	0,3333	48 046	— 15 238	46,4	63 133	— 30 325
4	Kranj	25 098	0,2500	36 035	— 10 937	43,6	47 375	— 22 677
5	Trbovlje	16 453	0,2000	28 828	— 12 375	75,2	37 900	— 20 447
6	Jesenice	15 955	0,1666	24 023	— 8 164	50,6	31 563	— 15 608
7	Koper	14 061	0,1428	20 591	— 6 530	46,4	27 071	— 13 010
8	Velenje	11 077	0,1250	18 017	— 6 940	62,9	23 697	— 12 610
9	Nova Gorica	10 883	0,1111	16 015	— 5 132	47,0	21 055	— 10 172
10	Novo mesto	10 662	0,1000	14 414	— 3 752	35,1	18 950	— 8 288
11	Ptuj	9 385	0,0909	13 103	— 3 718	39,6	17 236	— 7 851
12	Zagorje ob Savi	8 978	0,0833	12 011	— 3 033	33,8	15 791	— 6 813
13	Murska Sobota	8 375	0,0769	11 087	— 2 712	32,4	14 576	— 6 201
14	Hrastnik	8 235	0,0714	10 295	— 2 060	25,1	13 535	— 5 300
15	Izola	7 973	0,0666	9 600	— 1 627	20,4	12 633	— 4 660
Skupno		478 237	3,3179	478 275		616,0 : 15 — 41,0 %	628 725	

ljajo redno in pogosto in je zato njihovo gravitacijsko območje majhno. Pri drugih, nasprotno, je frekvenca obiskov veliko manjša, saj se uporabljajo le občasno ali celo izjemno. Zaradi tega potrebujejo veliko večje potrošniško zaledje, da bi dosegle tisti »minimalni prag«, ki bi jim zagotovil uspešnost poslovanja. Ustrezno tem razlikam v značaju in potrošnji so posamezne storitvene dejavnosti razporejene v pokrajini: prve enakomerno in goste, druge pa so osredotočene v maloštevilnih pomembnejših središčih. Okoli vsakega centralnega naselja se ustrezno njegovi opremljenosti s storitvenimi dejavnostmi oblikuje več vplivnih območij, takorekoč za vsako dejavnost in za vsak hierarhični nivo posebej. Centralna naselja višjih kategorij, to je tista, ki so opremljena tudi z redkeje uporabljanimi storitvenimi dejavnostmi, imajo vedno celotno pahljačo centralnih funkcij nižjih stopenj. To ima za posledico, da se okoli takšnega središča izoblikuje več nivojev vplivnih območij, ustrezno hierarhični stopnji tega središča.

Iz opisanega razmerja med storitvenimi dejavnostmi in potrošniki lahko povzamemo, da obstaja določena soodvisnost tudi med opremljenostjo central-

nega naselja s storitvenimi dejavnostmi po eni strani in številom potrošnikov, oziroma številom prebivalcev po drugi strani. Storitvene kapacitete v središču bi morale biti praviloma usklajene s številom potrošnikov na podeželju in v samem mestu. Kjer to ni primer, bi prihajalo do motenj.

Ta na kratko prikazana teoretska spoznanja o ustroju omrežja in opremljenosti centralnih naselij so nam bila podlaga metodološke zasnove proučitve vplivnih območij mest v SR Sloveniji. (43) Vendar se je ob praktični izvedbi raziskave kmalu izkazalo, da je ugotovljena hierarhična klasifikacija centralnih naselij preveč podrobna in ne najbolj prikladna. Na podlagi teoretičnih in praktičnih dognanj (44) smo posamezne stopnje strnili v tri osnovne kategorije: redne, občasne in izjemne oskrbe. Zavestno smo zanemarili oskrbovalno funkcijo centralnih naselij najnižje, I. stopnje, ki po večini ni presegala krajevnega pomena. Tri temeljne oskrbne kategorije so bile:

a) *Spodnja ali A — oskrbna kategorija*, ki smo jo glede na obseg vplivnega območja tudi imenovali *mikrogravitacijska oskrbna ravan*, je pripadala centralnim naseljem II. stopnje in seveda višjih stopenj. Le izjemoma so opravljala dejavnosti te ravni nekatera središča I. stopnje. Funkcije te ravni so potrošniki redno in pogosto uporabljali. Med nje so sodile nakupi živil, gospodinjskih pripomočkov, perila, tekstilnih izdelkov, zdravil in kmetijskega orodja in obiskovanje frizerja, avtomehanika, splošnega zdravnika, odvetnika, gimnazije in banke.

b) *Srednja ali B — oskrbna kategorija* oziroma *mezogravitacijska oskrbna ravan* je praviloma pripadala centralnim naseljem III. in IV. stopnje ter višjim stopnjam. Ponekod so izjemoma opravljala nekatere funkcije te kategorije tudi središča II. stopnje. V to oskrbno ravan so sodile občasno uporabljene dejavnosti: nakupi pohištva, elektrotehniških aparatov in rezervnih delov za avtomobile, naročila projektov in obiskovanje turističnih agencij, optika, zdravnika specialista, bolnišnice, gledališča in strokovnih šol.

c) *Zgornja ali C — oskrbna kategorija*, imenovana tudi *makrogravitacijska oskrbna ravan*, je sodila centralnim naseljem V. in VI. stopnje. V njih so se potrošniki oskrbovali razen z redno in občasno uporabljenimi storitvami tudi z izjemnimi, kot so to bili npr.: nakupi daril za posebne prilike in reprodukcij-skega materiala ali obiskovanje višjih šol, univerze in klinik.

Iz teorije in opravljenih raziskav vplivnih območij mest je znano, da gravitacijska moč središča ni povsod enaka; praviloma slabi z oddaljevanjem od centra. Tudi v našem primeru smo lahko ugotovili več stopenj jakosti vpliva oziroma prepletanja z vplivi sosednjih središč. Zato smo to variiranje vpliva razdelili na štiri intenzivne stopnje: *dominantni* (prevladujoči), *moderirani* (omiljeni), *parcialni* (delni) in *sporadični* (slučajni) vpliv. Pri dominantnem vplivu naj bi središče docela obvladovalo gravitacijsko območje, pri moderiranem vplivu bi se uveljavljal sporadični vpliv drugega središča, pri parcialnem vplivu pa bi se občutil delni vpliv sosednjega ali celo več drugih središč. Razen teh stopenj v intenzivnosti vpliva je bilo treba še razlikovati »*direktni*« in »*indirektni*« vpliv. Prvi naj bi zajemal tisto ozemlje, ki bi ga središče redno oskrbovalo in bi bilo pod dominantnim ali moderiranim vplivom. Indirektni vpliv pa bi zajemal vse tiste kraje, kjer bi prebivalci, ne glede na bližnja središča, v katerih bi se sicer redno oskrbovali, neko oddaljeno mesto vendarle smatrali

za svoj glavni center. Ta povezava bi se kazala predvsem v kulturni, poslovni in čustveni navezanosti.

Pri proučitvi se je pokazalo, da obstajajo razen vplivnih območij z enim samim središčem, tudi območja, ki so hkrati navezana na več enakovrednih centrov. Le-ta smo v nasprotju s prvimi, *monocentričnimi*, poimenovali kot *policentrična*. Nekatera območja so glede navezanosti na središča izkazovala veliko ustaljenost, pri drugih pa so bili prebivalci neopredeljeni glede orientacije in so hkrati obiskovali več različnih centrov. Za prva smo uporabili naziv *stabilna*, za druga pa *labilna* gravitacijska območja. Vplivna območja smo določili s pomočjo posebne ankete. Vprašalnik smo poslali matičarjem in občinskim oddelkom za gospodarske in komunalne zadeve. Vprašalniki so vsebovali 32 vprašanj, ki so bila razdeljena v tri skupine, ustrezno oskrbnim nivojem. Vprašanja so bila preprosta in so se izogibala dejavnostim, katerih ureditev je bila opredeljena z upravno razdelitvijo. Odziv na anketo je bil zadovoljiv, saj smo dobili odgovore od 276 matičnih okolišev ali 95 %. Za matične okoliše smo se odločili zaradi njihove relativne homogenosti, manjše velikosti in ustaljenosti; obenem je veljalo, da so matičarji dobri poznavalci krajevnih razmer. Odgovore smo nato nanesti za vsak oskrbni nivo posebej na karto matičnih okolišev, ki smo jo sestavili nalašč v ta namen.

Struktura vplivnih območij slovenskih mest je pokazala, da je opravljalo oskrbo na mikrogravitacijski ravni 66 ali 76,8 % središč, na mezogravitacijski 18 ali 20,9 % in na makrogravitacijski ravni 2 ali 2,3 % središč. Ob upoštevanju dejstva, da so središča srednjega in zgornjega nivoja opravljala tudi oskrbo na spodnji oziroma srednji ravni, je bilo v Sloveniji 86 centralnih naselij z lastnim vplivnim območjem. Nekaj središč zaradi bližine močnejšega centra ni moglo izoblikovati lastnega gravitacijskega območja; takšna primera sta bila Portorož in deloma Sempeter. Veliko centralnih naselij je bilo tolikanj šibkih, da so lahko oblikovala le parcialno vplivno območje (npr. Šentjur, Mozirje, Vrhnika, Grosuplje, Cerknica, Lenart itd.). Na slovenskem ozemlju se je občutil tudi vpliv nekaterih centralnih krajev iz sosednjih pokrajin.

Tabela 17. *Struktura centralnih naselij glede na hierarhijo in oskrbno raven v SR Sloveniji (I. 1971)*

	I	II	III	IV	V	VI	Skupno
Mikrogravitacijska raven	6	48	8	2	1	1	66
Mezogravitacijska raven	—	6	8	2	1	1	18
Makrogravitacijska raven	—	—	—	—	1	1	2

Na mikrogravitacijskem oskrbnem nivoju je večina središč sodila med centralna naselja II. stopnje. To funkcijo so opravljala še vsa v hierarhiji višje stoječa središča in izjemoma 6 centralnih naselij I. stopnje (Mokronog, Poljčane, Radeče, Ivančna gorica/Stična, Ruše in Senovo), ki so večidel delila svoj

vpliv z bližnjim močnejšim središčem. Na tej ravni je bilo tudi več centralnih naselij II. stopnje, ki so, kot že navedeno, bodisi zaradi svoje šibke opremljenosti (npr. Šmarje, Ribnica, Grosuplje, Metlika) ali bližine močnejšega središča (Lernart, Logatec, Zalec, Domžale) uveljavljala na svojem gravitacijskem območju samo parcialen vpliv. Poprečna velikost centralnih naselij na tej stopnji je bila 10 698, brez središč V. in VI. stopnje pa 5901 prebivalcev. Vplivna območja so štela v poprečju 26 486, brez središč V. in VI. stopnje pa 19 789 prebivalcev. Podrobnejša struktura vplivnih območij je razvidna iz spodnje tabele in karte A v prilogi.

Tabela 18. Velikost centralnih naselij in njihovih vplivnih območij na mikrogravitacijski oskrbni ravni v SR Sloveniji (ocena za l. 1971)

Stopnja	St. središč	Število prebivalcev				Razmerje med prebivalci v središčih in na vplivnih območjih
		v centralnih naseljih		na vplivnih območjih		
		skupno	poprečno	skupno	poprečno	
I	6	9 617	1 602	31 158	5 093	1 : 3,24
II	48	210 361	4 382	651 835	13 579	1 : 3,09
III	8	112 115	14 014	390 919	48 864	1 : 3,49
IV	2	51 557	25 778	192 587	96 293	1 : 3,74
V	1	115 639	115 639	185 111	185 111	1 : 1,69
VI	1	212 756	212 756	296 516	296 516	1 : 1,39
Skupno	66	712 045	10 788	1 748 126	26 486	1 : 2,45

Razmerje med prebivalstvom središč in prebivalstvom vplivnih območij je znašalo v poprečju 1 : 2,45, brez središč makrogravitacijskega nivoja pa bi prišlo na enega mestnega 3,30 podeželskih prebivalcev.

V nekaterih primerih so si centralna naselja medsebojno razdelila funkcije. Takšna medmestna delitev dela se je pojavljala ob obali (Koper — Izola — Piran — Portorož), med Novo Gorico in Šempetrom, Slovenj Gradcem, Ravnami, Prevaljami in Dravogradom, Velenjem in Šoštanjem, Brežicami in Krškimi ter Jesenicami, Bledom in Radovljico.

Na slovenskem ozemlju je bilo čutiti tudi vpliv nekaterih sosednjih središč: Reke v ilirskobistriški občini, Delnic v dolini zgornje Kolpe, Samoborja pri Bregani in Čakovca ter Varaždina na Spodnjem Dravskem polju. Poseben primer so bili nekateri manjši urbani centri v Italiji in Avstriji, kamor so hodili po nakupih prebivalci Primorske, Dravske doline, Slovenskih goric, Mežiške doline in Pomurja. To so bili, če izvezemo večja mesta kot Trst, Gorica, Videm, Beljak, Celovec in Gradec, različni trgi in mesteca kot npr. Čedad, Trbiž, Pliberk, Lipnica, Cmurek in Radgona.

Iz analize te oskrbne ravni, ki smo jo izvedli za ozemlje SR Slovenije na podlagi korelacije med številom prebivalstva v središčih, številom prebivalstva

na vplivnih območjih in opremljenostjo središč s centralnimi funkcijami (v točkah), je bilo mogoče ugotoviti tesno korelacijsko odvisnost:

	Prebivalstvo središč (y) prebivalstvo na vplivnih območjih (x)	Opremljenost s centralnimi funkcijami (y) prebivalstvo na vplivnih območjih (x)
r^2_{xy}	0,6481	0,6712
r_{xy}	0,8051	0,8193
σ_{ex}	13 283	12 491
σ_{ey}	3,617	5,09
regresijski premici	$y' = 0,219 x + 1629$ $x' = 2,95 y + 2107$	$y' = 0,000344 x + 19,18$ $x' = 1998 y - 32 054$
meja tveganja ob 0,05 stopnji zaupanja	$0,69 < r_0 < 0,87$	$0,71 < r_0 < 0,88$

Ob tem se je izkazalo, da so nekatera središča premajhna glede na število prebivalstva na vplivnem območju (npr. Ptuj, Murska Sobota, Lendava, Ljutomer, Tolmin, Brežice in Gornja Radgona). Dejansko bi morali označiti vsa središča z manj kot 2000—3000 prebivalci kot premajhna. Nekaj mest, zlasti industrijskih centrov, pa je imelo glede na svoje prebivalstvo premajhno zaledje (npr. Kranj, Trbovlje, Jesenice, Izola, Hrastnik, Velenje in Zagorje in deloma celo Koper). Druga središča so bila glede na vplivno območje preslabo opremljena s storitvenimi dejavnostmi (Cerknica, Radlje). Nadpovprečno opremljenost so izkazovala mesta Koper, Trbovlje, Idrija, Piran, Izola in Sežana.

Iz razporeditve mest in njihovih vplivnih območij je bilo mogoče razbrati, da v nekaterih predelih manjkajo ustrezno opremljeni centralni kraji oziroma mesta, npr. v Posotelju s Kozjanskim, v Mirenski dolini, v Notranjskem podolju, v Zgornji Savinjski dolini in v Dravinjski dolini. Zaradi tega so prebivalci teh krajev zahajali v oddaljenejša in bolj opremljena mesta (npr. v Celje, Ptuj ali Ljubljano).

Na *mezogravitacijskem oskrbnem nivoju* je bilo 18 središč, od tega jih je 8 sodilo v III., 4 v IV.—VI. in 6 v II. kategorijo. Slednja je bila nekakšna izjema, saj so na tej oskrbni ravni opravljali oskrbo samo središča III. in višjih stopenj, kot so to Celje, Jesenice, Kranj, Koper, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Postojna, Ptuj in Trbovlje (karta B v prilogi).

Med temi središči je bil najbolj sporen položaj Postojne zaradi njenega ekonomsko nerazvitega in populacijsko skromnega zaledja. Premajhno potrošniško zaledje so imela tudi nekatera industrijska mesta, kot npr. Jesenice ali Trbovlje. Pri Kranju se je čedalje bolj občutila bližina in konkurenca Ljubljane. Nasprotno temu je Ptuj, ki ima podoben položaj napram Mariboru kot Kranj ob Ljubljani, presenetljivo uspel obdržati in očuvati svoje gravitacijsko zaledje. Glede na obsežnost gravitacijskega zaledja je bila vloga Celja, Murske Sobote, Nove Gorice in Novega mesta nadpovprečno pomembna, saj so njihova zaledja štela nad 100 000 prebivalcev, pri Celju pa celo nad 218 000 prebivalcev.

Med središči II. hierarhične stopnje so izvrševala nekatere storitve te ravni mesta Slovenj Gradec (deloma skupaj z Ravnam), Brežice in Krško, Velenje, Kočevje in Škofja Loka. Ta središča so se uveljavila predvsem tam, kjer so manjkala ustrezna mesta, ali pa je bilo ozemlje precej oddaljeno od središč višjih stopenj. Posebno značilen je bil njihov položaj v Spodnjem Posavju, kjer je poleg Brežic in Krškega celo Sevnica pridobila nekaj funkcij tega nivoja. Podoben primer je bila jugovzhodna Koroška, kjer je največ tovrstnih funkcij opravljala Slovenj Gradec, nekatere pa so pripadle tudi Ravnam. V zadnjih letih je v industrializirani in gosto obljedeni Saleški dolini dobilo nekatere funkcije srednje oskrbne ravni Velenje. Osamljeni položaj Kočevskega je bil verjetno osnova nadpoprečne opremljenosti Kočevja. Populacijsko zaledje teh mest v glavnem ni presegalo 20 000 prebivalcev, edino pri Slovenj Gradcu je na vplivnem območju prebivalo ca. 48 000 prebivalcev.

Tabela 19. Število prebivalcev v mestih in na vplivnih območjih mest mezogravitacijske oskrbne ravni v SR Sloveniji (ocena za l. 1971)

Stopnja	Mesto	Število preb.		Stopnja	Mesto	Število preb.	
		v središču	na vplivnem območju			v središču	na vplivnem območju
VI	Ljubljana	212 756	426 875	III	Postojna	6 048	26 499
V	Maribor	115 639	242 678	III	Ptuj	9 463	86 064
IV	Celje	34 396	218 250	III	Trbovlje	16 790	45 277
- IV	Koper	17 161	89 742	+ II	Brežice	3 276	17 400
III	Jesenice	17 398	56 161	+ II	Kočevje	7 377	10 232
+ III	Kranj	27 209	78 005	II	Krško	4 309	18 280
III	Murska Sobota	9 542	118 191	+ II	Sl. Gradec	6 148	48 884
III	Nova Gorica	13 568	110 625	II	Velenje	13 780	20 284
III	Novo mesto	12 097	104 018	II	Škofja Loka	7 503	12 293

Znaki + in - označujejo presežek oziroma primanjkljaj aktivnih v storitvenih dejavnostih $\approx (\bar{x} \pm \sigma)$.

Poprečna velikost mest na tej stopnji je znašala 29 689 prebivalcev, njihova vplivna območja pa so štela okoli 96 093 prebivalcev. Vrednosti za vplivna območja so seveda groba ocena. Razmerje med mestnimi prebivalci in prebivalci vplivnih območij je znašalo (brez upoštevanja Ljubljane in Maribora) 1 : 5,14.

Tudi za mezogravitacijski nivo smo ugotovili tesno korelacijsko razmerje med številom prebivalstva na vplivnih območjih, v središčih in opremljenostjo s storitvenimi dejavnostmi (izraženo v točkah). Kot je razvidno iz razmaka tveganja pri 0,05 stopnji verjetnosti, so bili korelacijski koeficienti kljub majhnemu številu enot sprejemljivi.

Iz korelacijskega grafikona je bilo razvidno, da je bilo nekaj mest glede na zaledje bodisi premajhnih (Murska Sobota, Celje), ali pa so imela preskromno

Tabela 20. *Poprečna velikost centralnih naselij in njihovih vplivnih območij na mezogravitacijski oskrbni ravni v SR Sloveniji (l. 1971)*

Stopnja	Število središč	Število prebivalcev				Razmerje med prebivalstvom v središčih in na vplivnih območjih
		v središčih		na vplivnih območjih		
		skupno	poprečno	skupno	poprečno	
VI	1	212 756	—	426 875	—	1 : 2,01
V	1	115 639	—	242 678	—	1 : 2,10
IV	2	51 557	25 778	307 992	153 996	1 : 5,97
III	8	112 116	14 014	624 790	78 098	1 : 5,55
II	6	42 399	7 066	127 340	21 223	1 : 3,01
Skupno	18	534 407	29 689	1 729 675	96 093	1 : 3,24
Brez Ljubljane in Maribora		206 072	12 879	1 060 123	66 257	1 : 5,14

	Prebivalstvo središč (y) prebivalstvo vplivnih območij (x)	Opremljenost s centralnimi funkcijami (y) prebivalstvo vplivnih območij (x)
$r^2_{xy} =$	0,9104	0,9302
$r_{xy} =$	0,9542	0,9645
$\sigma_{ex} =$	29 576	26 558
$\sigma_{ey} =$	13 700	3,47
regresijski premici	$y' = 0,442 x - 25 013$ $x' = 2,06 y + 60 078$	$y' = 0,000126 x + 23,74$ $x' = 7369,5 y - 204 899$
razmak tveganja pri 0,05 stopnji tveganja	$0,86 < r_0 < 0,9057$	$0,89 < r_0 < 0,9058$

zaledje (Trbovlje, Kranj, Velenje, Jesenice). Mesti Murska Sobota in Slovenj Gradec sta bili glede na vplivno območje prešibko opremljeni, Trbovlje, Kranj in Koper pa nadpoprečno. Zanimiva je bila primerjava z jugoslovanskimi mesti (45). Tudi po tej širše zasnovani proučitvi so se glede na vplivno območje izkazali mesti Celje in Murska Sobota kot premajhni, Trbovlje pa kot center s preveč šibkim zaledjem.

Na mezogravitacijskem oskrbnem nivoju je segal na slovensko ozemlje tudi vpliv nekaterih sosednjih mest: Čakovca in Varaždina na Spodnje Dravsko polje, Zagreba v Spodnje Posavje in Posotelje, Karlovca v Belo krajino in Reke v ilirskobistriško občino. Izredno močan je bil še vedno vpliv Trsta; glede marsikatere storitve so prebivalci Koprškega primorja in Krasa zahajali v to mesto. Vpliv Gorice je bilo mogoče zaznamovati v Soški in Vipavski dolini. Zaradi različnih nakupov so prebivalci Dravske doline, Maribora, Slovenskih goric in Pomurja zahajali na avstrijsko Štajersko, predvsem v Gradec, Lipnico in Radgono (karta B v prilogi).

Po drugi strani so nekatera slovenska mesta pritegnila v svoje gravitacijsko zaledje predele sosednje Hrvatske. Tako je severni del hrvatske Istre težil h Kopru, Čabar k Ljubljani, del Pokuplja in Žumberka k Novemu mestu ter del občine Samobor (Bregana) in Zaprešič k Brežicam. Ti stiki so se kazali predvsem v trgovskih zvezah, občasno pa tudi v obiskovanju nekaterih javnih služb.

Iz vseh teh raziskav je bilo mogoče zaključiti, da urbano omrežje na mezo-gravitacijski oskrbni ravni ni bilo najustrežnejše urejeno. Zlasti je bilo občutiti izostanek središč te ravni v Posavju in na jugovzhodnem Koroškem. Razen tega so bila nekatera mesta glede na svoje zaledje premajhna ali preslabo opremljena, ta ugotovitev je veljala za Mursko Soboto, Novo mesto, Novo Gorico in Koper. Že na tej stopnji se je pri Mariboru čutilo, da je imel premajhno vplivno območje. Edino industrijska mesta Trbovlje, Jesenice in Kranj so bila glede na zaledje prevelika in nadpoprečno opremljena s storitvenimi dejavnostmi.

Oskrbo na *makrogravitacijski oskrbni ravni* sta opravljala na ozemlju Slovenije Maribor in Ljubljana, ki sta edina dosegla V. oziroma VI. hierarhično stopnjo med centralnimi naselji.

Direktno gravitacijsko zaledje Ljubljane je štelokrog 1 330 000 prebivalcev in je zajemalo pod dominantni vpliv vso osrednjo Slovenijo. Moderirani ali parcialni vpliv tega mesta je segal še v Celjsko kotlino in na Primorsko, vendar se je tod že občutil konkurenčni vpliv sosednjih mest te stopnje: na Štajerskem Maribora, na vzhodu Zagreba in na Primorskem Reke in Trsta. Zanimivo je, da se je ljubljanski vpliv uveljavljal še v Rogaškem podolju, Šaleški dolini in celo na jugovzhodnem Koroškem, čeprav bi za te predele pričakovali, da bodo navezani na Maribor. Ljubljanski vpliv se je znova okrepil v Pomurju, to je na ozemlju, ki bi nedvomno sodilo v direktno mariborsko gravitacijsko sfero. Te ugotovitve so potrjevale že izrečeno misel, da je bilo mariborsko vplivno območje ne le na mezogravitacijskem nivoju, temveč tudi na makrogravitacijskem močno utesnjeno in, soče po analizah za celotno Jugoslavijo, populacijsko prešibko. (45) Mariborska gravitacijska sfera je štela 376 000 prebivalcev in je bila med najmanjšimi na tej ravni v Jugoslaviji. Vzrokov za te neugodne razmere je bilo več, vendar menimo, da bi jih bilo treba deloma pripisati tudi slabi razvitosti storitvenih dejavnosti v pretežno industrijskem Mariboru. Prav zato je mesto toliko bolj občutilo naraščajočo konkurenco Ljubljane in Celja na jugu, Zagreba na jugovzhodu in avstrijskega Gradca na severu (karta C v prilogi).

Vplivno območje Zagreba se je razprostiralo v Sloveniji v Spodnje Posavje tja do Sevnice, pa na Sotelsko vključno vzhodni del Rogaškega podolja. Občutiti ga je bilo še v Pomurju in na Spodnjem Dravskem polju. Povsod tod, zlasti v Posavju in Posotelju, je bila usmeritev k Zagrebu zelo močna in je veljala za skoraj vse storitvene dejavnosti. Podobne razmere so bile pri Ilirski Bistrici; velik del tega ozemlja se je močno navezal na Reko.

Makrogravitacijska usmerjenost Primorske je imela nekatere posebnosti. Glede na to, da sta pglavitni središči tega ozemlja Trst in Gorica, prišli pod Italijo, se je ta pokrajina usmerila k Ljubljani, vendar so stare vezi ostale še vedno žive. Zlasti se je občutila navezanost na Trst na Krasu in v Koprskem primorju, medtem ko je bila privlačnost Gorice znatno šibkejša. Intenzivnost tržaškega vpliva smo v marsikateri dejavnosti ocenili kot približno enako ljubljanski gravitacijski privlačnosti. Vpliv drugih mest, zlasti štajerskega Gradca ali Celovca, je bil v primerjavi s tržaškim znatno slabotnejši.

Korelacijsko odvisnost med velikostjo vplivnih območij in velikostjo središč ter opremljenostjo s storitvenimi dejavnostmi (v točkah) smo ugotavljali za makrogravitacijsko ravan za celotno jugoslovansko ozemlje, ker je bila Slovenija premajhna. Dobili smo naslednje rezultate:

	Velikost središč (y) velikost vplivnega območja (x)	Opremljenost s storitvenimi dejavnostmi (y) velikost vplivnega območja (x)
$r_{xy}^2 =$	0,982	0,527
$r_{xy} =$	0,965	0,726
$\sigma_{ex} =$	51 876	810 660
$\sigma_{ey} =$	309 160	5,5
regresijski premici	$y' = 0,161 x - 6266$ $x' = 5,77 y + 48 772$	$y' = 0,00000429 x + 60,54$ $x' = 106 896 y - 5 899 577$
meja tveganja ob 0,05 stopnji tveganja	$0,89 < r < 0,98$	$0,45 < r_0 < 0,90$

Iz primerjave z drugimi jugoslovanskimi mesti je bilo mogoče razbrati, da sta bili vplivni območji Ljubljane in Maribora med manjšimi, pri čemer je bila velikost mariborskega gravitacijskega zaledja pod kritično mejo.

Ugotovljena gravitacijska območja smo skušali za srednji in zgornji oskrbni nivo tudi kritično *preveriti s teoretskega gledišča*. Uporabili smo preprost gravitacijski model, ki so ga preskusili pri nemških mestih (46). Glasi se:

$$iI_j = \frac{w_i P_i^{a_i}}{r_{ij}^b}$$

iI_j = intenzivnost privlačnosti med mestoma i in j
 P_i = masa mesta i
 w_i = težnostni faktor mase i
 a_i = eksponencialni koeficient mase i
 r_{ij} = razdalja med mestoma i in j
 b = koeficient učinka razdalje

Zaradi poenostavitve smo vzeli vrednosti konstant w_i in $a_i = 1$, konstanto b pa smo ocenili z vrednostjo = 3. Model je s tem dobil obliko: $iI_j = \frac{P_i}{r_{ij}^3}$ oziroma

$$\text{prilagojen računanju vplivnih območij: } r_{ij} = \sqrt[3]{\frac{P_i}{iI_j}}$$

Teoretična gravitacijska območja smo izračunali za mesta V.—VI. in III.—IV. hierarhične stopnje. Upoštevali smo tudi nekatera centralna naselja II. stopnje. Kot maso smo v modelu uporabili število aktivnih prebivalcev v storitvenih dejavnostih, ker je ta zaposlitvena panoga veliko pomembnejša za oblikovanje gravitacijskih območij kot pa celotno prebivalstvo. Razen slovenskih središč smo upoštevali še dosedanja hrvaška mesta in pri makrogravitacijskem nivoju tudi mesta Trst, Videm, Celovec in Gradec. Rezultati, ki smo jih dobili, so bili prav poučni, čeprav je model preprost in ne vpošteva fizičnih in socialnih faktorjev (karta 5).

TEORETSKA GRAVITACIJSKA OBMOČJA SLOVENSКИH MEST
THEORETICAL AREAS OF INFLUENCE OF SLOVENE CITIES

Pri premostranju rezultatov je še posebno opazna utesnjenost gravitacijskih območij obeh slovenskih makrocentrov. Po drugi strani se je zagrebška gravitacijska sfera razprostrla daleč v vzhodno Slovenijo. Sedanja državna meja je preprečila širjenje tržaškega vpliva, sicer bi k temu mestu gravitirala Istra, Pivka, Kras in pretežni del Goriške. Reška gravitacijska privlačnost je segla v območje Ilirske Bistrice in v zgornje Pokolpje. Značilen je bil položaj Celja, Postojne, Slovenj Gradca in Kočevja na stiku treh ali štirih makrogravitacijskih sfer. To bi lahko ustvarjalo tem mestom perspektive za nadaljnji razvoj, žal imajo nekatera premajhno populacijsko zaledje. Vplivna območja Kranja, Ptuja, Trbovelj, Velenja in Jesenic so bila tudi glede na model močno utesnjena. Obenem je model opozarjal, da so bila naša regionalna središča Novo mesto, Nova Gorica in Murska Sobota prešibka in so zato na teh območjih nastajale nekakšne praznine. Poseben primer je bil Koper, katerega dobršen del ne prevelikega zaledja je bil v hrvatski Istri. Nasprotno temu so težile nekatere slovenske robne pokrajine v teoretska vplivna območja Karlovca (Bela Krajina), Zagreba (Brežice, Posotelje) in Varaždina (Ormož in Lendava). Kljub shematičnosti je model vzbudil nekatera razmišljanja o slovenskem položaju, pomenu in vlogi slovenskih mest in o oblikovanju nodalnih regij na našem ozemlju.

Na oblikovanje vplivnih območij mest so učinkovali številni faktorji, vendar je med njimi po naši presoji sodila na prvo mesto potrošnja, poleg nje pa še prometne zveze (dostopnost) in upravna razdelitev. Že W. Christaller je te tri dejavnike navedel kot pglavitne. Preostali faktorji naj bi pravzaprav samo modificirali vplivna območja; med nje smo uvrstili razporeditev in gostoto prebivalstva, industrializacijo in urbanizacijo, etnično strukturo, tradicijo in zgodovinske oziroma politične dogodke. V razpravi o slovenskih centralnih krajih je V. Kokole (47) prav tako podčrtal pomen navedenih treh osnovnih dejavnikov, pri čemer je največ učinka pripisoval upravni ureditvi, na drugo mesto pa je uvrstil potrošnjo in dostopnost. V resnici je ločitev teh treh dejavnikov oziroma vrednotenje vsakega posebej težko oziroma skoraj nemogoče, saj se na svojstven način prepletajo v vsakokratnem družbeno gospodarskem sistemu. Razen tega vsi trije doživljajo spremembe; še celo najbolj statična upravna ureditev je doživljala številne preureditve.

Pri potrošnji in z njo povezanim pojmu oskrbe je bilo zlasti pomembno, kakšen je bil njen značaj: ali je šlo za pokrajine z izoblikovanimi tržno-blagovnimi odnosi, ali pa za še pretežno agrarne in avtarkično zaprte predele. V prvem primeru so se izoblikovale tesne zveze med mesti in podeželjem, gosto omrežje podrejenih središč z dobro oskrbo, velika frekventiranost potrošnikov, ponekod že medmestna delitev dela, velika dinamičnost potrošnikov in dokaj sproščena navezanost na več središč hkrati. V drugem primeru so obstajale slaba oskrba ob dokaj togi hierarhični zgradbi središč, slaba frekvenca in dinamika potrošnikov, tradicionalna navezanost na tradicionalna in prvotna središča in seveda majhna potrošnja.

Industrializacija, urbanizacija in dobra dostopnost so pospeševale formiranje »potrošniške mentalitete« in tesnejše zveze med mesti in podeželjem. Kjer se ti socialni procesi niso uveljavili, se je obdržala samooskrbnost, mesta so stagnirala ali celo izgubljala na svojih funkcijah (npr. Ormož, Ljutomer, Lendava).

Novosti v prometni tehniki so prinašale številne spremembe. Že z železniškim prometom, še bolj pa z motorizacijo so se razdalje bistveno skrajšale. Obe-

nem se je silno povečala dostopnost. Ob tem so mnoga manjša mesta izgubljala svojo tradicionalno oskrbno funkcijo in s tem tudi svoje zaledje. Ves potek je šel v prilog večjih in prometno dobro nameščenih mest. V krajih s slabo dostopnostjo pa so se še dalje obdržale prvotne razmere: veliko malih in slabotnih središč.

Upravna ureditev je sledila tem spremembam, ki so jih prinašale nova prometna tehnika, industrializacija, urbanizacija in potrošnja, sprva počasi, pozneje pa z večjo prilagodljivostjo. V Sloveniji so pred drugo svetovno vojno izvedli tri, po vojni pa okoli osem večjih upravnih reform. Obenem s temi preureditvami se je v povojnem času večala decentralizacija in samouprava osnovnih teritorialnih enot — občin. To se je kazalo med drugim tudi v tem, da so občine kot temeljne socialnoekonomske enote sčasoma dobile obseg in meje, ki so v glavnem ustrezale njihovemu pomenu in moči njihovih središč. Iz analize vplivnih območij je bilo mogoče razbrati, da so se občinske meje večidel skladale z dejansko gravitacijo. Do prepletanja je prihajalo le ponekod, še največ ga je bilo pri občinah v soseščini velikih mest. Velike samoupravne pravice občin so po drugi strani veliko prispevale k togosti sedanje upravne razdelitve. Institucionalizacija številnih storitvenih dejavnosti, še posebno javnih služb, je preprečevala oblikovanje svobodnega tržišča na tem področju in s tem varovala marsikateri manjši center pred konkurenco močnejših središč. Direktna posledica tega stanja je bila, da so ostala središča srednjega oskrbnega nivoja v Sloveniji prešibka in da se je razvilo zelo malo srednje velikih mest. K temu je še dodatno prispevala najprej skrčenje števila okrajev in pozneje ukinitve okrajev, kar je pomenilo odpravo mezogravitacijske oskrbne ravni v upravni ureditvi. Težnje po medobčinskem dogovarjanju in sodelovanju, nejasen položaj nekaterih javnih služb in neurejena oskrba z določenimi storitvenimi dejavnostmi so potrjevale mnenje, da bi administrativna ureditev potrebovala določeno organizacijsko obliko srednje oskrbne ravni. Sodeč po obstoječih mezogravitacijskih vplivnih območjih bi na slovenskem ozemlju morale biti 8 ali 13—15 takšnih enot. Takšen ukrep bi tudi okrepil mesta mezogravitacijske oskrbne ravni.

Sodbe o tem, v kolikšni meri je vplivala upravna ureditev na oblikovanje omrežja centralnih naselij in njihovih vplivnih območij, so bile različne. Pomen tega faktorja je bil v pretežno agrarnih predelih z zaprtim in samooskrbnim gospodarstvom nedvomno večji, kot pa v industrializirani pokrajini. Prav tako je bila njegova vloga v centraliziranem ali centralno-planskem gospodarstvu bistveno pomembnejša kot pa v svobodnem tržnem gospodarstvu ali v samoupravnem družbeno-gospodarskem sistemu. Vendar je bilo mogoče tudi v slednjih zaznamovati določen, indirektn vpliv. Učinek upravne ureditve je bil še vedno viden v javnih službah, medtem ko so se v terciarnih dejavnostih izoblikovale namesto toge hierarhične sheme zamotani odnosi med potrošnjo (oskrbo) in upravo, ki so terjali stalno prilagajanje družbenemu razvoju. V petdesetletni zgodovini Jugoslavije je bilo mogoče slediti vsem tem oblikam upravne ureditve in njenim učinkom.

Med preostalimi faktorji je v Sloveniji bilo treba posebej poudariti pomen etnične strukture in politično-teritorialnih razmejitev. Iz modela teoretičnih gravitacijskih območij je bilo razvidno, kako globoko je posegala na slovensko ozemlje gravitacijska privlačnost sosednjih neslovenskih mest. Njihova moč

je bila zaradi drugačne etnične sestave nedvomno precej paralizirana. Se najbolj jo je bilo čutiti v trgovini in storitvah, bistveno manj pa v kvartarnih dejavnostih. Politične razmejitve po obeh svetovnih vojnah so oddelile številna obmejna mesta od njihovega zaledja in povzročile nekaterim slovenskim pokrajinam velike težave, ki jih niti nova, nadomestna središča niso mogla povsem odpraviti. Eden glavnih vzrokov za neurejenost slovenskega urbanega sistema je prav gotovo v politično-teritorialnih spremembah.

IV. RAZVOJ MESTNEGA PREBIVALSTVA

Demografske razmere v slovenskih mestih v začetku 19. stoletja (48), to je pred nastopom industrializacije, so bile docela izraz tedaj prevladujočega agrarnega in še v veliki meri naturalnega gospodarstva. Mesta so bila majhna, razen tega je bil v večini urbanih naselij močan sloj kmečkega prebivalstva. Tipičen primer takšnih razmer so bila obmorska mesta Koper, Izola in Piran. Tudi rudarska in fužinarska naselja, ki so se sicer uvrščala med večje kraje, so bila za takratne čase prej izjema kot pravilo.

Največji mesti sta bila po konskripcijskih zapisih iz l. 1818 (za Kranjsko) in 1822 (za Štajersko) Ljubljana z 19 387 prebivalci in Maribor z 12 425 prebi-

Tabela 21. *Prebivalstvo mest na ozemlju SR Slovenije ob začetku 19. stoletja (okoli l. 1815—1822)*

Kategorija	Število naselij	Prebivalstvo po takratnih kategorijah	Prebivalstvo po sedanjih kategorijah	Manjkajo podatki za mesta	Primeri mest
Pod 1000	40	17 138	—	7	
1 000— 1 499	12	11 372	—	3	
1 500— 1 999	6	8 417	(9 349)	1	Kamnik, Nova Gorica, Novo mesto, Tržič, (Prevalje?)
2 000— 2 999	3	7 349	(4 968)		Logatec
3 000— 4 999	3	14 092	(13 565)		Izola, Ptuj, Skofja Loka
5 000— 9 999	2	11 270	26 951		Idrija, Celje, Kranj
10 000—19 999	1	12 425	6 864		Piran, Koper
nad 20 000	1	19 387	39 753		Maribor
					Ljubljana
SKUPNO	68	101 450	101 450	11*	

* Žal ni bilo mogoče dobiti v naših arhivih podatkov za mesta v jugoslovanskem delu Koroške (Črna, Dravograd, Mežica, Prevalje in Ravne) in za tri prekmurska mesta (Beltinci, Lendava in Murska Sobota). Pri zbiranju teh podatkov mi je veliko pomagal prof. V. Melik, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

valci. Druga večja mesta so bila še Koper (5119 prebivalcev), Piran (6151 prebivalcev), Celje (4075), Kranj (3866), Idrija (4139), Ptuj (2530), Izola (2780) in Škofja Loka (2039) prebivalcev). Pretežna večina drugih mest in naselij pa je imela manj kot 2000 prebivalcev, ali celo manj kot 1000 prebivalcev (40 po številu).

Pri obravnavanju populacije takratnih mest je treba vzeti v obzir, da smo k mestnemu prebivalstvu prišteli tudi tista naselja, ki sedaj sodijo k mestom; številna mesta so bila torej v resnici še manjša. Razen tega je treba podatke glede na izvor in način zbiranja sprejemati zgolj kot cenitve.

Petdeset let pozneje se razmere še vedno niso bistveno spremenile. Število naselij z več kot 1500 prebivalci se je sicer povzpelo od prejšnjih 16 na 22, toda mesta so ostala še vedno majhna. Še najbolj sta napredovali mesti Ljubljana in Maribor, ki sta v tem času podvojili svoje prebivalstvo. Nadpoprečni porast prebivalstva izkazujejo v tem času še Zagorje, Trbovlje, Koper, Celje, Izola, Kamnik, Novo mesto, Ptuj, Piran, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec itd. Nekatera mesta so pa tudi nazadovala, npr. Idrija, Ribnica itd.

Prebivalstvo mest se je od l. 1869 dalje (49), ko se začne redna uradna štetja, razvijalo približno 3,5-krat hitreje kot celotna populacija na ozemlju današnje republike Slovenije (grafikon 1). Kljub temu lahko to rast označimo kot zmerno. Najhitreje se je večalo prebivalstvo po letu 1945, ko je poprečna letna rast dosegla okoli 3,1–3,5 ‰, pod Avstroogrsko (med l. 1869 in 1910) je znašala okoli 2,4 ‰, med obema vojnoma pa 1,5 ‰. Edino razvoj velikih mest in nekaterih industrijskih mest* je bil hitrejši. Nasprotno je pre-

Tabela 22. Razvoj mestnega prebivalstva v SR Sloveniji (l. 1869–1971)

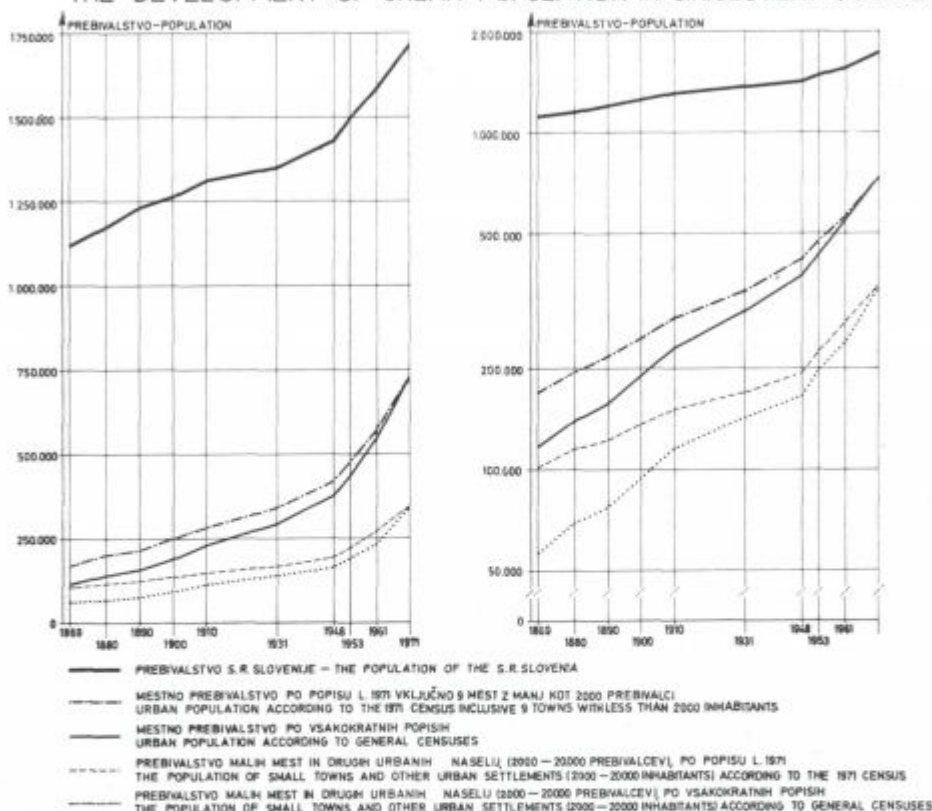
Leto	Prebivalstvo SR Slovenije		Prebivalstvo mest — naselij nad 2000 prebivalcev ob posameznih popisih			Prebivalstvo sedanjih mest — naselij nad 2000 prebivalcev* (l. 1971)		
	število	indeksi	število	indeksi		število	indeksi	
1869	1 128 768	100,0	116 959	100,0		173 470	100,0	
1880	1 182 223	104,7	141 645	121,1	121,1	199 328	114,9	114,9
1890	1 234 056	109,3	158 741	135,7	112,2	216 038	124,5	108,3
1900	1 268 055	112,3	191 468	163,7	120,6	247 195	142,5	114,4
1910	1 321 098	117,0	232 179	198,5	121,2	286 022	164,8	115,7
1931	1 385 822	122,7	296 522	253,5	127,7	345 631	199,2	120,8
1948	1 439 800	127,5	379 121	324,1	127,8	423 218	243,9	122,4
1953	1 504 427	133,2	437 278	373,8	115,3	482 674	278,2	114,0
1961	1 591 523	140,9	549 104	469,4	125,5	582 265	335,6	120,6
1971	1 725 088	147,4	737 723*	630,7	134,3	737 723	425,2	126,6

* Všteveni 9 naselij z manj kot 2000 prebivalci.

* Kot industrijska naselja so bila upoštevana: Črna, Domžale, Hrastnik, Jesenice, Kidričevo, Medvode, Mengeš, Mežica, Pivka, Prevalje, Radovljica-Lesce, Ravne, Ruše, Senovo, Štore, Trbovlje, Trzič, Velenje in Zagorje.

Grafikon 1 — Graph 1

RAZVOJ MESTNEGA PREBIVALSTVA V S.R. SLOVENIJI (1869-1971)
 THE DEVELOPMENT OF URBAN POPULATION IN S.R. SLOVENIA (1869-1971)

bivalstvo v starih fevdalnih mestih** in trgih vse do najnovejše dobe prav počasi naraščalo. Šele poveljna urbanizacija je tudi v teh urbanih naseljih poživila populacijski razvoj.

Se lepše kot iz absolutnih števil je ta razvoj razviden iz indeksov. Prebivalstvo malih mest se je od l. 1869 do l. 1971 več kot podvojilo, srednje velikih mest četvorilo, starih fevdalnih mest komaj podvojilo, novih industrijskih mest pa več kot četvorilo. Težišče urbanizacije je bilo v pretežni meri na večjih mestih in na industrijskih naseljih, stara fevdalna, večidel mala mesta, so prejela le manjši del novega mestnega prebivalstva.

** Kot stara fevdalna mesta so bila upoštevana: Brežice, Črnomelj, Dravograd, Idrija, Kamnik, Krško, Laško, Lendava, Litija, Ljutomer, Metlika, Novo mesto, Ormož, Piran, Ptuj, Sevnica, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Sočanj in Zalec, torej mesta, ki nimajo industrije ali pa so jo dobila šele pred nedavnim.

Tabela 23. Razvoj prebivalstva v malih, srednje velikih in velikih ter v starih fevdalnih in novih industrijskih mestih v SR Sloveniji

Leto	Mala mesta (2000—20 000 prebivalcev)		Srednje velika mesta (od 20 000 do 100 000 preb.)		Velika mesta (nad 100 000 prebivalcev)		Stara fevdalna mesta (19 mest)	Nova industrijska mesta (20 mest)
	Ob vsakokratnem popisu	Sedanjih 67 malih mest*	Ob vsakokratnem popisu	Sedanji 2 mesti	Ob vsakokratnem popisu	Sedanji 2 mesti		
1869	56 278	101 214	60 681	11 757	—	60 681	47 558	21 175
1880	69 001	113 773	72 644	12 911	—	72 644	52 040	26 757
1890	77 182	120 351	81 559	14 128	—	81 559	52 844	30 703
1900	93 959	133 050	97 509	16 636	—	97 509	55 574	37 004
1910	114 703	149 539	117 476	19 007	—	117 476	59 931	43 782
1931	142 397	166 688	154 125	24 818	—	154 125	61 167	53 809
1948	164 069	192 179	94 650	36 286	120 408	194 753	65 768	69 171
1953	192 644	220 213	166 602	41 025	138 032	221 436	71 264	82 662
1961	236 535	269 696	146 780	49 261	165 789	263 308	89 199	101 451
1971	347 723*	347 723	61 605	61 605	328 395	328 395	119 986	120 276

* Všteveni 9 urbanih naselij z manj kot 2000 prebivalci.

Tabela 24. Indeksi razvoja prebivalstva v malih, srednje velikih in velikih mestih ter v starih fevdalnih in novih industrijskih mestih

Leto	Mala mesta (2000—20 000 prebivalcev)				Srednje velika in velika mesta (nad 20 000 prebivalci)				Stara fevdalna mesta		Nova industrijska mesta	
	ob vsakokratnem popisu		Sedanjih 67 mest		ob vsakokratnem popisu		Sedanja 4 mesta		1869 = 100	ver. ind.	1869 = 100	ver. ind.
	1869 = 100	ver. ind.	1869 = 100	ver. ind.	1869 = 100	ver. ind.	1869 = 100	ver. ind.				
1869	100		100		100		100		100		100	
1880	122	122	112	112	119	119	118	118	109	109	126	126
1890	137	111	118	105	134	112	132	118	111	101	144	114
1900	166	121	131	110	160	119	157	119	116	105	174	120
1910	203	122	147	112	193	120	188	119	126	107	206	118
1931	253	124	164	111	253	131	247	131	128	102	254	122
1948	291	115	189	115	354	139	319	129	138	107	326	128
1953	342	117	217	114	403	113	363	113	149	108	390	119
1961	420	122	266	122	515	127	432	119	187	125	479	122
1971	617*	147	343	128	642	124	539	124	252	134	568	118

ver. ind. = verižni indeks.

* Všteveni 9 naselij z manj kot 2000 prebivalci.

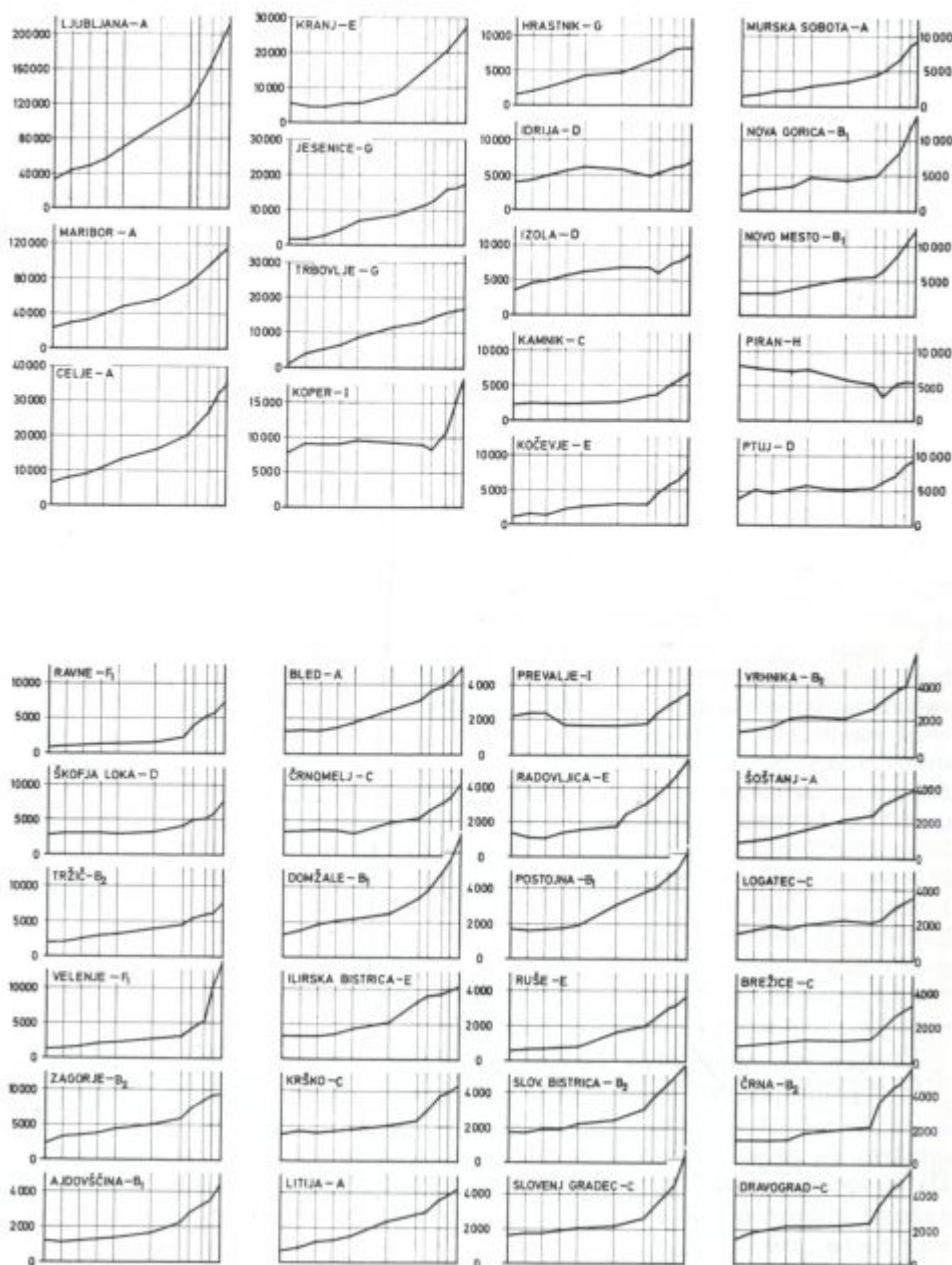
Tabela 25. Razporeditev mest in mestnega prebivalstva po velikostnih razredih v SR Sloveniji (stanje 1. 1971)

Velikostni razred		1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971
pod 2000	št.	55	53	51	48	45	39	33	29	20	9
	pr.	56 511	57 683	57 297	55 727	53 843	49 109	44 091	45 396	33 521	16 176
	%	32,7	28,9	26,6	22,5	18,9	14,2	10,4	9,4	5,7	2,1
2000—2999	št.	6	5	6	7	9	13	12	11	13	14
	pr.	14 434	11 860	14 127	16 204	20 527	31 322	29 679	27 594	31 405	34 596
	%	8,3	5,9	6,5	6,5	7,1	9,1	7,0	5,7	5,4	4,7
3000—4999	št.	4	7	8	6	6	6	13	15	16	20
	pr.	14 614	27 503	32 362	22 235	24 215	23 183	49 939	56 788	60 678	72 215
	%	8,4	13,9	15,0	9,0	8,5	6,7	11,6	11,8	10,4	9,9
5000—9999	št.	4	4	4	7	8	9	7	10	15	18
	pr.	27 230	29 638	30 693	44 104	56 407	59 577	43 918	62 667	102 235	129 799
	%	15,7	14,9	14,2	17,9	19,7	17,2	10,4	13,0	17,6	17,5
10 000—19 999	št.				1	1	2	3	3	3	6
	pr.				11 416	13 554	28 315	40 533	45 595	42 217	91 937
	%				4,6	4,7	8,2	9,6	9,4	7,2	12,5
20 000—49 999	št.	2	2	2	1	1		1	1	2	2
	pr.	60 681	72 644	81 559	39 897	47 016		20 305	23 198	49 261	61 605
	%	34,9	36,4	37,6	16,1	16,4		4,8	4,8	8,4	8,4
50 000—99 999	št.				1	1	2	1	1	1	
	pr.				57 612	70 460	154 125	74 345	83 404	97 519	
	%				23,4	24,7	44,6	17,6	17,3	16,8	
nad 100 000	št.							1	1	1	2
	pr.							120 408	138 032	165 789	328 395
	%							28,6	28,6	28,5	44,8
SKUPNO	št.	71	71	71	71	71	71	71	71	71	71
	pr.	173 470	199 328	216 038	247 195	286 022	345 631	423 218	482 674	582 625	737 723
	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Prebivalstvo naselij z nad 2000 prebiv. 1869 = 100	pr.	116 959	141 645	158 741	191 468	232 179	296 522	379 121	437 278	549 104	721 547
	in.		121,1	135,7	163,7	198,5	235,5	324,1	373,8	469,4	616,9
	verižni indeks	100,0	121,1	112,0	120,6	121,2	127,7	127,8	115,3	125,5	131,4

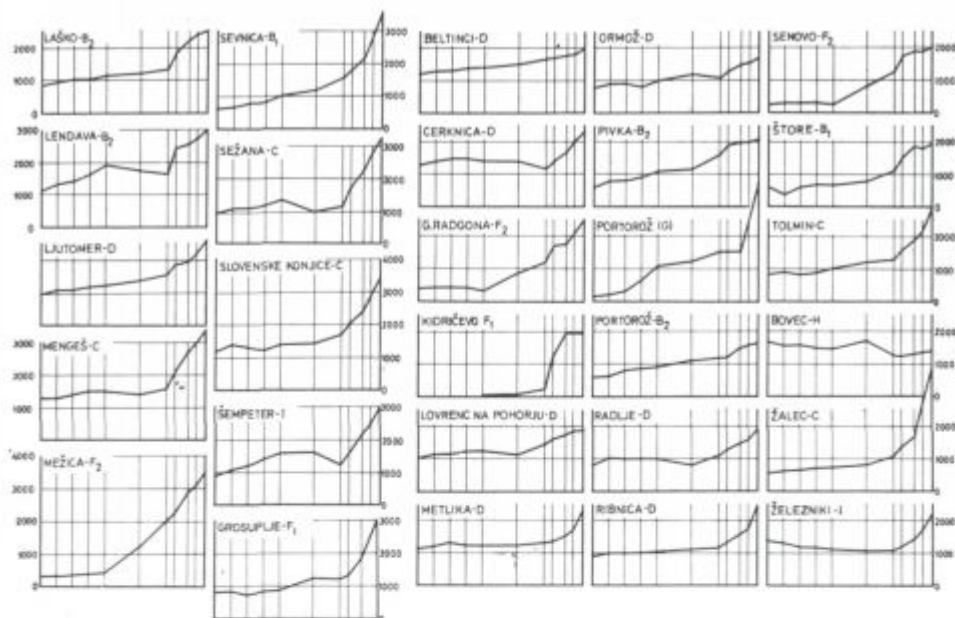
št. = število mest, pr. = število prebivalstva, % = procentualni delež prebivalstva, in. = indeks

Grafikon 2 — Graph 2

RAZVOJ PREBIVALSTVA PO POSAMEZNIH MESTIH
THE DEVELOPMENT OF THE POPULATION ACCORDING TO INDIVIDUAL TOWNS

Absolutno so zadnjih sto let najbolj povečala svoje prebivalstvo (grafikon 2) velika in večja mesta Ljubljana, Maribor in Celje, vendar tudi njihova relativna rast ni bila majhna (za okoli 380—480 %). Največji indeks porasta sicer izkazuje Kidričevo (za 10 430 %) in Portorož (za 2614 %), kar je razumljivo, saj gre za pretežno novi naselji. V zadnjih sto letih so svoje prebivalstvo večkratno povečala tudi mesta Trbovlje (za 1579 %), Jesenice (za 978 %), Velenje (za 1019 %), Senovo (za 799), Mežica (za 855) in Ravne (za 712 %), tipična industrijska in rudarska naselja. Najmanjše povečanje izkazuje nekatera stara ruralna mesta in trgi kot Cerknica (za 64 %), Beltinci (za 59 %), Metlika (za 90 %), Lovrenc na Pohorju (za 72 %), Radlje (za 117 %), in industrijski kraji, ki so izgubili del svoje dejavnosti, kot Železniki (za 48 %) ali Prevalje (za 62 %). Poseben primer sta dve obmorski mesti: Koper in Piran. Zaradi izgube prvotne funkcije je zlasti trpel Piran, ki je vse do l. 1953 izgubljal prebivalstvo. Tudi koprsko prebivalstvo je stagniralo iz podobnih razlogov. V povojnih letih se je prebivalstvo obeh mest ponovno znižalo zaradi izselitve optantov v Italijo. Zadnji čas njuno prebivalstvo znova narašča. Relativna rast prebivalstva drugih mest je razvidna iz razpredelnice (tabela 26).

Primerjava globalnega razvoja prebivalstva mest zadnjih sto let žal ni dala popolne podobe. Tako smo lahko zapazili, da so nekatera naselja rastla že za časa Avstroogrške, druga, nasprotno, šele po l. 1948 ali celo po l. 1961, medtem ko so se tretja večala enakomerno skozi vse opazovano obdobje itd. Da bi spoznali razvoj mest tudi v vmesnih obdobjih, smo se odločili, da prikažemo njihovo populacijsko gibanje na podlagi tipov demografskega razvoja mest.

Tabela 26. *Relativni razvoj prebivalstva v naseljih z nad 2000 prebivalci med letom 1869—1971*

Nazadovanje:	Bovec, Piran
Porast za 0—99 ‰	Beltinci, Cerknica, Idrija, Lovrenc, Metlika, Ormož, Prevalje
Porast za 100—199 ‰	Črnomelj, Izola, Koper, Krško, Lendava, Ljutomer, Logatec, Mengeš, Ptuj, Radeče, Radlje, Ribnica, Slovenske Konjice, Sempeter, Škofja Loka
Porast za 200—299 ‰	Ajdovščina, Bled, Brežice, Črna, Dravograd, Ilirska Bistrica, Kamnik, Laško, Novo mesto, Pivka, Postojna, Radovljica, Sežana, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Store, Tolmin, Tržič, Zagorje
Porast za 300—399 ‰	Maribor, Rogaška Slatina, Soštanj, Vrhnika
Porast za 400—499 ‰	Celje, Domžale, Gornja Radgona, Hrastnik, Kranj, Litija, Ljubljana, Nova Gorica, Sevnica
Porast za 500—599 ‰	Murska Sobota, Ruše, Žalec
Porast za 600—699 ‰	Kočevje, Medvode
Porast za 700—799 ‰	Grosuplje, Ravne, Senovo
Porast nad 800 ‰	Jesenice, Kidričevo, Mežica, Portorož, Trbovlje, Velenje

V ta namen smo določili naselja, ki so imela enak ali vsaj zelo podoben populacijski razvoj v teku zadnjih sto let. Populacijski razvoj vsakega mesta smo opredelili s pomočjo ocene moči (intenzivnosti), teženj (tendence) in trajanja določenega razvojnega tempa. Po večkratnih različnih poskusih smo prišli do sklepa, da nam dajejo najboljšo sliko o populacijski dinamiki verižni indeksi, to je indeksi prebivalstvenega razvoja med posameznimi zaporednimi ljudskimi štetji. Da bi izločili manjše odklone, ki so jih povzročali različni slučajni in kratkotrajni vplivi, smo s pomočjo metode drsečih sredin izračunali iz serije verižnih indeksov za vsako mesto njihov trend. Drseče sredine smo ugotavljali na podlagi tri- in petletnih poprečij. Iz prvih smo lahko razbrali poprečno dinamiko za avstrijsko obdobje (drseči sredini 1869—1900 in 1880—1910), za čas med obema svetovnima vojnoma (1910—1953) in za povojno dobo (1948—1971), iz drugih pa se je dal bolje izluščiti razvojni trend. Za primerjavo smo razen drsečih sredin uporabili tudi odstotni porast mestnega prebivalstva v naslednjih treh obdobjih: 1869—1910, 1910—1948 in 1948—1971. Glede na to, da ni bil čas med štetji vedno enak, smo ugotovljeni porast v določenih obdobjih morali deliti s številom let, da bi dobili med seboj primerljive razvojne indekse. Uporabljena metoda se je izkazala kot ustrezna, le nekaj mest je izkazovalo močnejša odstopanja; to so bila naselja, ki so doživela posebno usodo zaradi političnih razmejitev ali ker je prenehala gospodarska dejavnost, temeljna za ta kraj. Večino drugih mest je bilo mogoče brez večjih težav opredeliti in uvrstiti v določen demografski razvojni tip. Nekaj krajev pa je bilo glede na razvojni tempo med dvema osnovnima tipoma.

Z uporabljenimi metodami smo določili devet tipov demografskega razvoja z naslednjimi značilnostmi, kot je razvidno iz opisov, grafikona 3 in razpredelnice:

Razvojna težnja (tendenca)	Razvojna moč (intenziteta)			
	močan razvoj	srednje močan razvoj	šibak razvoj	stagnacija — nazadovanje
Naraščajoča z močnim pospeškom	F ₁	E	—	—
Naraščajoča s pospeškom	F ₂	B ₁	C	—
Enakomerna naraščajoča	—	A, B ₂	D	H
Pojemajoča	G	—	—	—

1. A — tip demografskega razvoja mest je izkazoval vseh minulih 100 let srednje močno, a pretežno enakomerno rast, ki je znašala na leto v povprečju za časa Avstroogrške 2,38 ‰, med 1910 in 1948 1,68 ‰ in po osvoboditvi 2,95 ‰. Prebivalstvo mest je od l. 1869 do 1971 poraslo za 350—600 ‰. Takšen demografski razvoj so imela vsa tri naša največja mesta Ljubljana, Maribor in Celje, razen njih pa še Murska Sobota, Šoštanj, Bled in Litija. A — tip demografskega režima je imel med vsemi najbolj pozitivne poteze: dokaj močno in enakomerno absolutno in relativno populacijsko rast.

2. B — tip demografskega razvoja mest je bil nekoliko manj enoten. Razlikovati je bilo mogoče dve varianti. Osnovne značilnosti režima so bile: sprva srednje močna rast z okoli 1,3 ‰ na leto, med obema svetovnjima vojnima zastoj v razvoju (0, 89 ‰), po vojni pa rast z visokim povprečnim odstotkom na leto (3, 82 ‰). Relativni porast od l. 1869 do 1971 je znašal od 200 do 500 ‰.

Prevladujoča oblika tega demografskega režima je bil tip B₁, pri katerem je bila rast v povojnem času najizrazitejša. Dosegla je celo 4,9 ‰ na leto. Razvoj od l. 1869 do 1971 je bil 200—500 ‰. V to skupino so se uvrstila mesta: Novo mesto, Nova Gorica, Ajdovščina, Domžale, Postojna, Sevnica in Štorje, torej mesta, ki so v povojnem času doživela dokaj močan razvoj.

Varianta B₂ se je od prejšnje razlikovala predvsem z nekoliko umirjenejšo rastjo. Obenem je bil povojni razvoj znatno šibkejši, zaradi česar je znašal porast od l. 1869 do 1971 le 150—300 ‰. Takšen populacijski razvoj so izkazovala nekatera stara industrijska mesta, kot Črna, Laško, Slovenska Bistrica, Tržič, Vrhnika in Zagorje. Pri mestih Lendava, Pivka in Radeče pa je srednje močan razvojni trend začel po višku razvoja med l. 1931 in 1953 kazati pojemajočo tendenco.

3. C — tip demografskega razvoja je zajel kar 12 mest in je bil potemtakem precej tipičen za slovensko urbanizacijo. Njegova pglavitna značilnost je bila počasi naraščajoča, vendar v celoti šibka rast mestne populacije do l. 1948, nato pa pospešen razvoj. Zato je bila letna stopnja rasti pod Avstroogrsko 0,45 ‰, med obema vojnima 0,73 ‰, po vojni pa kar 4,73 ‰. Porast od l. 1869 je bil zmeren, prebivalstvo se je zvečalo za 150—300 ‰. Takšna razvojna dinamika je bila nedvomno rezultat naše povojne industrializacije oziroma splošne okrepitev mestnih funkcij nekaterih starih, stagnirajočih mest. Takšen demografski režim so imela mesta: Kamnik, Slovenj Gradec, Brežice, Črnomelj, Krško, Slovenske

Konjice, Dravograd, Tolmin, Žalec in nekatera druga središča, kot Sežana, Logatec in Mengeš.

4. D — tip demografskega razvoja je bil tudi precej zastopan med slovenskimi mesti (12 mest). Označimo ga lahko kot pretežno stagnacijskega, saj je bil populacijski razvoj do nedavna šibak ali celo pojemajoč. Do pozitivne spremembe je prišlo šele po l. 1961, pa še to ne pri vseh mestih. Pri nekaterih se je stagnacija še nadaljevala. Glede na to je bil porast od l. 1869 do 1971 zelo majhen, komaj za 100—150 ‰. Pod Avstroogrsko je znašal letni porast 0,8 ‰, med l. 1910 in 1948 0,01 ‰ in po vojni 2,35 ‰. V to skupino je sodil velik del naših najmanjših mest in trgov, kot Beltinci, Lovrenc, Radlje, Ormož, Cerknica, Ljutomer, Ribnica in Metlika ter štiri večja mesta Skofja Loka, Idrija, Izola in Ptuj.

5. V E — tip demografskega razvoja se je uvrstilo 7 mestnih naselij z močnim porastom prebivalstva. To so bila večidel mesta, ki so doživela v tridesetih letih močan razvoj industrije, kar je izzvalo tudi splošno povečanje njihove populacije. Tempo rasti je bil zato sprva, pod Avstroogrsko, zelo šibak (0,7 ‰ na leto), med obema vojnoma 3,23 ‰ in po letu 1948 celo 3,61 ‰. Pri nekaterih mestih je sicer povojna rast opešala (Pirška Bistrica), vendar je večina ohranila ali celo stopnjevala razvojni tempo v zadnjih desetletjih. Poprečni porast je bil med l. 1869 in 1971 pri večini mest med 350—650 ‰. Ta demografski režim so imela mesta Radovljica, Kranj, Kočevje, Medvode, Ruše in Rogaska Slatina.

6. F — tip demografskega razvoja je v dveh variantah zajel 7 industrijskih mest, ki so med vsemi našimi naselji izkazovala najbolj eksplozivno rast. Le-ta je znašala od l. 1869 do 1971 nad 500 ‰ ali celo nad 700 ‰. Razlika med obema variantama tega režima je bila v tem, da je prva skupina mest (Velenje, Ravne, Kidričevo in Grosuplje) doživela svoj nagli razvoj šele po l. 1931, druga skupina (Mežica, Senovo, Gornja Radgona) pa nekoliko prej, že po l. 1910, vendar je rast v povojnem času nekoliko popustila. Te razlike so tudi razvidne iz primerjave obdobj: pod Avstroogrsko je znašala letna stopnja rasti 1,72 ‰ oziroma — 0,05 ‰, med obema vojnoma 1,52 ‰ oziroma 8,99 ‰ in po vojni 11,5 ‰ oziroma 3,04 ‰.

7. V G — tip demografskega režima so se uvrstila naša starejša industrijska mesta Trbovlje, Hrastnik in Jesenice ter turistični Portorož. Za vsa ta štiri mesta velja, da je tempo rasti po prvem zelo močnem razvojnem sunku, še v avstroogrski dobi, postopoma slabel. Prebivalstvo je sicer še dalje naraščalo, vendar čedalje počasneje. Šele v zadnjih letih je prišlo do relativne požitve mestnega razvoja. V času pred prvo svetovno vojno je znašal poprečni letni porast 9,35 ‰, med obema vojnoma 1,36 ‰ in po vojni 1,92 ‰. Relativni porast od l. 1869 do 1971 je bil pri teh mestih zelo velik, nad 800 ‰.

8. H — tip demografskega razvoja bi lahko označili kot depopulacijski. Prebivalstvo Bovca in Pirana, ki sta edina sodila v to skupino, je namreč ves čas od viška okoli l. 1869 stalno nazadovalo. Šele po l. 1953 je prišlo do delne spremembe, prebivalstvo Bovca je začelo po malem naraščati, piransko pa se je le začasno okrepilo.

9. V zadnjo skupino smo uvrstili 4 mesta, ki so doživljala zaradi političnih razmejitev ali ukinitve njihove temeljne dejavnosti svojstven razvoj. Zaradi tega je težko govoriti o določenem (I) tipu demografskega razvoja. Ta mesta so bila Koper, Šempeter, Prevalje in Železniki. Prvi dve mesti sta doživljali svoj-

stven razvoj zaradi nove meje in sprememb njenega položaja, drugi dve mesti pa sta bili hudo prizadeti zaradi propada železarstva, ki je bilo osnova njihovega obstoja. Te izjemne razmere so se zrcalile v njihovem demografskem razvoju, ki je kazal vse polno skokov in nepričakovanih dvigov in padcev.

Tabela 27. Osnovne značilnosti poglavitnih tipov demografskega razvoja mest

	Porast v ‰ 1869—1971 za	Poprečni letni porast v ‰			Niz drsečih sredin verižnih indeksov (triletna poprečja)						
		1869—1916	1910—1946	1948—1971							
A	350—600	2,38	1,68	2,95	118	117	123	125	122	119	119
B	150—500	1,30	0,89	3,82	109	111	113	115	117	119	122
B ₁	200—500	1,27	0,95	4,90	108	113	116	118	118	120	128
B ₂	150—300	1,35	1,10	2,48	110	110	111	113	116	118	117
C	150—300	0,45	0,73	4,72	106	105	105	109	114	121	127
D	100—150	0,80	0,01	2,35	109	105	104	101	103	108	115
E	350—650	0,70	3,23	3,61	106	108	122	135	138	131	122
F	nad 500	1,20	3,18	8,32	112	108	122	133	146	143	142
F ₁	nad 700	1,72	1,52	10,50	116	111	113	120	130	146	154
F ₂	nad 500	— 0,05	8,99	3,04	104	100	161	177	189	130	116
G	nad 800	9,35	1,63	1,92	150	136	134	128	119	116	112
H	— 26	— 0,12	— 0,68	0,17	96	99	95	91	81	100	136

Grafikon 3 — Graph 3

GIBANJE PREBIVALSTVA GLEDE NA TIPE DEMOGRAFSKEGA RAZVOJA MEST
THE MOVEMENT OF POPULATION WITH RESPECT TO THE TYPES OF THE
DEMOGRAPHICAL DEVELOPMENT OF THE TOWNS

A SREDNJE MOČNA IN ENAKOMERNA RAST ZADNJIH 100 LET

STRONGER AND CONSTANT GROWTH DURING LAST HUNDRED YEARS

B MOČNEJŠA RAST Z VMEŠNIMI PREKINITVAMI

STRONGER GROWTH WITH OCCASIONAL INTERMISSIONS

C ŠIBKA RAST, PO 1916 MOČNEJŠI PORAST

WEAK GROWTH, BUT SINCE 1916 STRONGER GROWTH

D STAGNACIJA ALI ŠIBKA RAST, PO 1953 ZMEREN PORAST

STAGNATION OR WEAK GROWTH, BUT SINCE 1953 A MODERATE GROWTH

E RAZMERNOMA MOČNA RAST POSEBNO PO 1.1931

COMPARATIVELY STRONG GROWTH, ESPECIALLY SINCE 1931

F MOČNA RAST PO 1. SVETOVNI VOJNI

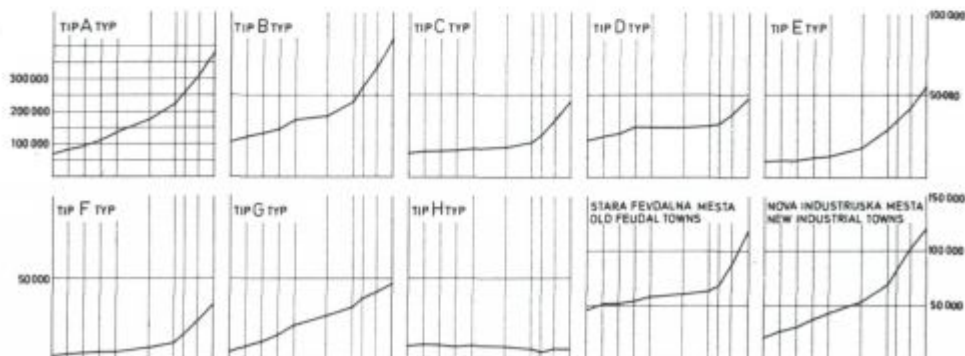
STRONG GROWTH SINCE THE WORLD WAR II

G SPRVA NAGLA RAST, OD 1980 POČASNEJŠA ALI UPADAJOČA RAST

AT FIRST RAPID GROWTH, SINCE 1980 SLOWER OR EVEN DECREASING GROWTH

H PREDIŽNO NAZADOVANJE PREBIVALSTVA

PREDOMINANTLY RETROGRESSION OF THE POPULATION

Dosedanji razvoj mestnega prebivalstva v SR Sloveniji izkazuje naslednje značilnosti.

1. Razvoj je docela v skladu z našo mlado in nedovršeno urbanizacijo. Na primeru drugih bolj urbaniziranih dežel (50) vemo, da izkazuje rast mestnega prebivalstva v prvi fazi slabo ali nemoteno rast, v drugi fazi sledi nagla absolutna in relativna rast, v tretji fazi relativna rast pojenjuje, absolutna pa še traja, v četrti in zadnji fazi pa se obe umirita. Zato ima rast mestnega prebivalstva obliko podaljšane črke »S«. Rast slovenskih mest je po vseh znamenjih sodeč sedaj v drugi fazi, pri čemer je k strmemu dvigu veliko pripomogla prav povojna industrializacija.

2. Trend razvoja mestnega prebivalstva v SR Sloveniji ima dve periodi močnejše rasti: prvo začetno in nekoliko šibkejšo med 1890 in 1910 in drugo zelo izrazito po l. 1948 ali natančneje po l. 1953. Razdobje med l. 1910 in 1948, to je med obema vojnoma, je doba bolj umirjene rasti prebivalstva, kar je treba delno pripisati obema svetovnim vojnoma, deloma pa ekonomski in socialni stagnaciji, ki jo je doživljala takratna Slovenija (tabela 22).

3. Na podlagi tujih primerov vemo, da v prvi razvojni fazi urbanizacije naraščajo predvsem mala mesta, v poznejših fazah pa čedalje bolj velika in srednje velika mesta, v končni fazi se rast velikih mest ustavi, srednja pa še vedno rastejo. Slovenska urbanizacija in rast mestnega prebivalstva imata tudi glede tega pojava izrazito »mlade« poteze. Doslej se je predvsem večalo prebivalstvo malih mest. Šele v zadnjih letih se je okrepila rast prebivalstva naših obeh velikih mest, medtem ko je problem večanja srednje velikih mest ostal še dalje nejasen. Glede na to lahko pričakujemo, da bo razvoj malih mest slejkoprej pričel pešati in se bo migracijski val preusmeril v velike urbane naselbine in v nekatera najustreznejše ležeča mala mesta. Prav zaradi tega postaja čedalje bolj pereča naloga: premišljena urbanizacijska politika.

Tabela 28. *Razvoj deležev mestnega, neagrarnega in v industriji zaposlenega prebivalstva glede na popise prebivalstva v SR Sloveniji*

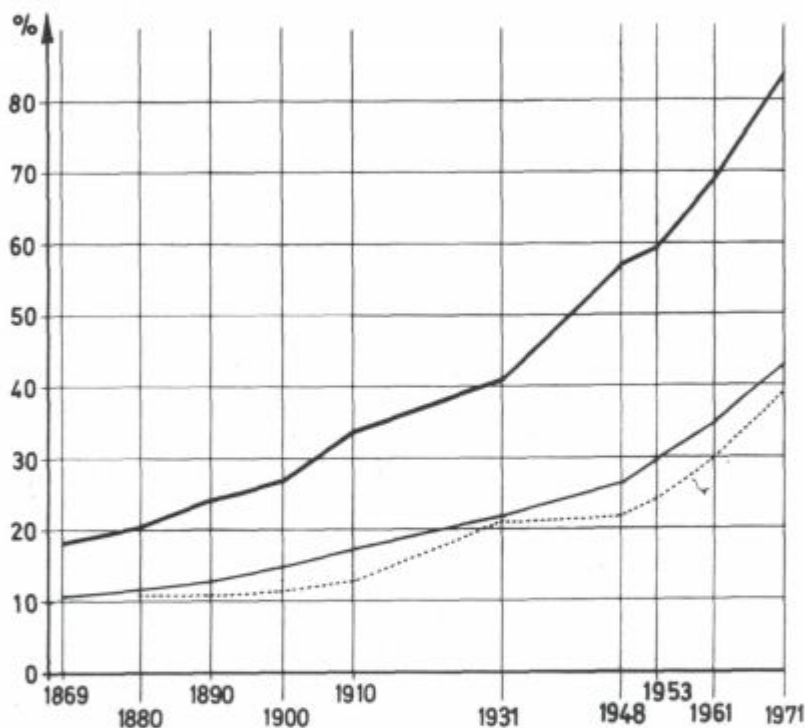
Leto	% mestnega prebivalstva (naselja z več kot 2000 prebivalci ob vsakem popisu)	% neagrarnega prebivalstva (za l. 1869—1931 ocena) (51)	% v industriji, rudarstvu in obrti zaposlenih (za l. 1880—1931) ocena) (51)
1869	10,4	18,6	—
1880	11,9	20,5	11,0
1890	12,9	24,5	10,7
1900	15,1	26,8	11,9
1910	17,6	33,4	12,8
1931	21,4	40,8	21,3
1948	26,3	56,3	21,9
1953	29,1	58,9	24,0
1961	34,4	68,9	29,8
1971 (53)	42,7	81,7	38,5

Grafikon 4 — Graph 4

RAZVOJ DELEŽA MESTNEGA, NEAGRARNEGA IN V INDUSTRIJI AKTIVNEGA PREBIVALSTVA (v %) OD 1869 DO 1966

THE DEVELOPMENT OF THE PERCENTAGE OF URBAN, NON-AGRARIAN, AND IN INDUSTRY ACTIVE POPULATION (in %) FROM 1869 TO 1966

- DELEŽ NEAGRARNEGA PREBIVALSTVA
THE PERCENTAGE OF NON-AGRARIAN POPULATION
- DELEŽ MESTNEGA PREBIVALSTVA
THE PERCENTAGE OF URBAN POPULATION
- ..... DELEŽ AKTIVNEGA INDUSTRIJSKEGA PREBIVALSTVA
THE PERCENTAGE OF IN INDUSTRY ACTIVE POPULATION

4. Izvor rasti mestnega prebivalstva sta bila deagrarizacija in industrializacija; v zelo mali meri pa je prišla do izraza prirodna rast prebivalstva. Nedvomno je odločujočo vlogo imela industrializacija, kar je zelo lepo razvidno na primeru industrijskih mest. Deagrarizacija je predvsem urbanizacijskemu procesu ustvarjala široko podlago, industrializacija pa je dajala pospeške razvoju in tvorila posamezne konice. Kjer ni bilo industrije, se mesta kljub agrarno prenaseljenemu podeželju niso uspešno razvijala (Ormož, Ljutomer, Sotelsko itd.), pa čeprav so imela veliko terciarnih dejavnosti (npr. Ptuj, Brežice, do nedavna Novo mesto). Med vsemi tremi socialno-ekonomskimi procesi so očitno obstajale tesne vezi (grafikon 4). To smo skušali tudi izračunati. Ugotovili smo, da je bila med razvojem urbanizacije, deagrarizacije in industrializacije tesna korelacijska zveza vseh zadnjih sto let. Izračunali smo jo na podlagi ocen odstotkov urbaniziranega, neagrarnega in v industriji (skupaj z rudarstvom in obrtjo) zaposlenega prebivalstva.

Korelacijski koeficienti med temi tremi procesi so bili naslednji:

Urbanizacija (x):			$y' = 2,08 x - 2,93$
deagrarizacija (y)	$r_{xy} = 0,9963$	$r^2_{xy} = 0,992$	$x' = 0,476 y + 1,62$
Urbanizacija (x):			$z' = 0,943 x - 1,56$
industrializacija (z)	$r_{xy} = 0,9853$	$r^2_{xy} = 0,9708$	$x' = 1,02 z + 2,5$
Deagrarizacija (y):			$z' = 0,447 y + 0,03$
industrializacija (z)	$r_{xy} = 0,9756$	$r^2_{xy} = 0,9517$	$y' = 2,12 z + 2,5$

Izračunali smo tudi mnogokratno (multipla) korelacijo med temi tremi procesi. Determinacijski koeficient mnogokratne korelacije je znašal $R^2_{xyz} = 0,997$, kar je potrjevalo tesno soodvisnost med temi socialno-ekonomskimi dogajanjmi.

V. DRUŽBENI POMEN MEST

1. Metodološki pristop in gradivo

Večina raziskovalcev mestnih dejavnosti ali mestnih funkcij opira svoje proučitve na strukturo aktivnega prebivalstva, stanujočega na mestnem ozemlju. Pri tem uporabljajo različne metodološke pristope (53), ki se med seboj razlikujejo predvsem glede na tehniko analiziranja (uporaba poprečij, ugotovitev razmerij med sekundarnimi, terciarnimi in kvartarnimi dejavnostmi, ali uporaba standardne deviacije ali decilov itd.). Tudi doslej najtemeljitejša razprava o funkcijah slovenskih mest V. Kokoleta (54) se je oprla na tako gradivo in sicer na podatke iz popisa prebivalstva l. 1961. V. Kokolet je v svoji analizi najprej izločil na podlagi posebnih koeficientov pri vsaki dejavnosti tako imenovano mestoslužno prebivalstvo, preostali del, mestotvorno prebivalstvo, pa je ovrednotil na dva različna načina in tako določil za slovenska mesta njihove temeljne funkcije.

Uporaba v mestu stanujočega aktivnega prebivalstva pri vrednotenju mestnih dejavnosti ima nekatere slabosti. Poglavitna je ta, da izkazuje praviloma vsako mesto več delovnih mest kot pa je tam stanujočih aktivnih prebivalcev

in da zaradi tega prihaja en del zaposlenih iz mestne okolice v mesto na delo; po drugi strani pa se nekaj mestnih prebivalcev vozi na delo v okolico in so neodvisni od mestnih funkcij. Glede na to bi bilo pravilnejše uporabiti pri takšni analizi strukturo zaposlenih oziroma strukturo delovnih mest v mestu, kakor pa strukturo stanujočih aktivnih prebivalcev. (55) V pričujoči razpravi smo se odločili, da raziščemo družbene osnove slovenskih mest po tej poti. V ta namen so pri republiškem zavodu za statistiko v Ljubljani zbrali na podlagi našega naročila podatke o zaposlenih v družbenem sektorju za 18 dejavnosti in za 86 naselij urbanega ali polurbanega značaja. Posebno naročilo je bilo potrebno, ker statistična služba zbira podatke o zaposlenih samo za občine. Zbrani podatki veljajo za l. 1966, zadnje, v katerem so še beležili podatke po naseljih in posebej po podjetjih. Naknadno smo pri skupščinah občin zbrali še podatke za privatni sektor prometa, gostinstva in obrti za navedena naselja. Kljub določenim pomanjkljivostim nam je to gradivo dobro služilo kot prvi korak pri vrednotenju mestnih dejavnosti in njihovega širšega pomena.

Kot drugi korak pri vrednotenju družbenega položaja slovenskih mest smo izbrali povsem novo pot. Na našo pobudo in s podporo Inštituta za ekonomsko raziskovanje v Ljubljani so na zavodu za statistiko zbrali podatke o družbenem proizvodu in narodnem dohodku ustvarjenem v mestih. Kljub tehtnim pomislekom o primerljivosti podatkov o DP in ND za tako majhna ozemlja kot so mesta, je zbiranje opravičilo svoj namen in pokazalo predvsem širši položaj slovenskih mest v naši družbeni skupnosti, obenem pa razkrilo njihovo gospodarsko podlago. (56)

Tretji in tudi docela nov in samosvoj pristop k analizi družbenega položaja slovenskih urbanih in polurbanih naselij je bila analiza mestnih dejavnosti, opravljena na podlagi podatkov o čistih osebnih dohodkih, izplačanih l. 1966 na ozemlju 86 naselij v 18 gospodarskih in negospodarskih dejavnostih v družbenem in privatnem sektorju. Sodili smo, da bo ocena mestnih dejavnosti po tem kriteriju bolj kompleksna kakor pa vrednotenje s pomočjo delovnih mest. Osebnih dohodki so namreč agregatni indikator, ki združuje v sebi število zaposlenih, kvalifikacijo delovnega mesta in konjunktornost dejavnosti. Medtem ko pri DP in ND nimamo podatkov za negospodarske panoge in je zaradi tega analiza nujno okrnjena, pri osebnih dohodkih razpolagamo s podatki za vse dejavnosti in je mogoče izvesti primerjavo. Čeprav gre za docela ekonomsko kategorijo, smo sodili, da bodo dognanja tudi za geografsko raziskavo pomembna in zanimiva.

Podatki o družbenem proizvodu in narodnem dohodku so razčlenjeni po čistih dejavnostih, to se pravi, da so prikazani po poslovnih enotah in sicer tam, kjer imajo enote svoj sedež. Osnovno gradivo so bili zaključni računi oziroma kompleksna letna poročila gospodarskih organizacij za l. 1966. Za privatni sektor pa so uporabili posebne račune občinskih skupščin, ki temelje deloma na podatkih statistične službe, deloma pa na ocenah strokovnjakov, ki poznajo občinske razmere. Ponekod je bilo treba podatke interpolirati in so si pomagali s številom zaposlenih. Tudi podatki o osebnih dohodkih so povzeti iz kompleksnih letnih poročil gospodarskih organizacij. Za zasebni sektor so bili podatki ocenjeni na podlagi podatkov o lastnikih po naseljih, za negospodarski sektor pa so bili prevzeti iz kompleksnih letnih poročil za negospodarske organizacije in ustanove za l. 1966. (56)

Analizo družbenega pomena mest v SR Sloveniji smo opravili s tremi različnimi metodološkimi pristopi. Najprej smo skušali ugotoviti, kakšen je njihov širši družbeni pomen, zlasti glede na težnjo po koncentraciji delovnih mest in ustvarjenega družbenega proizvoda ter narodnega dohodka v urbanih naseljih. V drugem delu smo se ozrli na njihovo družbeno ekonomsko usmerjenost, to je na širšo dejavnostno vlogo, ki jo imajo v slovenskem prostoru. V tretjem delu pa smo analizirali mestne funkcije. Posebno so nas zanimala njihove specialne dejavnosti, premotrivane bodisi z mestnega vidika ali pa z vidika vseh ostalih mest.

2. Družbeni položaj slovenskih mest

Slovenska mesta so nedvomna središča slovenskega gospodarskega prostora. V njih se proizvaja kar 76,0 % vsega ustvarjenega družbenega proizvoda in 73,5 % narodnega dohodka proizvedenega na ozemlju SR Slovenije. Razporeditev v mestih ustvarjenega DP in ND pokaže, da sicer razmeroma velik delež odpade na obe veliki mesti (40,7 % DP ali 39,9 % ND), toda največji odstotek vendarle prispevajo mala mesta (49,8 % DP ali 50,1 % ND). Delež srednjevelikih mest je glede na njihovo skromno zastopanost majhen 9,6 % DP ali 9,9 % ND). Pri primerjavi z razporeditvijo prebivalstva ugotavljamo, da ustvarja 42,7 % mestnega prebivalstva kar tri četrtine slovenskega družbenega produkta

Tabela 29. Vrednost ustvarjenega družbenega proizvoda in narodnega dohodka v mestih SR Slovenije in delež od celokupnega slovenskega družbenega proizvoda in narodnega dohodka l. 1966

	Družbeni proizvod		Narodni dohodek	
	v 000 din	%	v 000 din	%
SR Slovenija	14 350 437	100,0	13 292 786	100,0
Mesta	10 906 869	76,0	9 773 346	73,5
Velika mesta	4 428 948	30,8	3 896 426	29,3
Srednje velika mesta	1 045 535	7,3	970 986	7,3
Mala mesta	5 432 386	37,8	4 905 934	36,9
— 10 000—19 999	1 483 155	10,4	1 326 249	10,0
— 5 000— 9 999	1 936 698	13,5	1 757 577	13,2
— 3 000— 4 999	1 204 820	8,3	1 098 221	8,2
— 2 000— 2 999	535 490	3,7	497 016	3,7
— pod 2 000	263 223	1,8	226 871	1,7

oziroma narodnega dohodka. Ostalih 60 % podeželskega prebivalstva proizvede komaj četrtino družbenega proizvoda oziroma narodnega dohodka. Iz tega lahko povzamemo, da je glede na visoko stopnjo koncentracije proizvodnje v mestih stopnja urbanizacije v Sloveniji dejansko veliko višja, kakor pa jo pokaže delež mestnega prebivalstva. V tej porazdelitvi imajo mala mesta nadpovprečen pomen: 20,1 % prebivalcev živečih v malih mestih proizvaja kar 37,8 % vsega

v Sloveniji ustvarjenega DP ali 36,9 % ND. Značilno je, da je enak odstotek prebivalcev prebivajočih v obeh velikih mestih (19,0 %) ustvaril le 30,8 % DP ali 29,3 % ND. Slovenija je potemtakem tudi v tem pogledu tipična dežela malih mest in »drobne urbanizacije« in se precej razlikuje od dežel Zahodne Evrope in Severne Amerike, kjer se proizvodnja koncentrira v velikih mestih. Še lepše razvidimo ravnokar opisani pojav, če vzamemo za primerjavo strukturo ustvarjenega DP in ND zgolj v mestih (tabela 30 in karta 6).

Tabela 30. *Vrednost in struktura družbenega proizvoda in narodnega dohodka ustvarjenega v slovenskih mestih (l. 1966) glede na mestne velikostne kategorije in strukturo razporeditve mestnega prebivalstva (l. 1971)**

	Družbeni proizvod		Narodni dohodek		Delež mestnega prebivalstva	Struktura mestnega prebivalstva
	vrednost v 000 din	%	vrednost v 000 din	%		
Mesta v SRS	10 806 964	100,0	9 681 936	100,0	42,76	100,0
Velika mesta	4 380 398	40,5	3 851 810	40,0	19,0	44,8
Srednje velika mesta	1 034 919	9,6	961 492	9,9	3,6	8,4
Mala mesta	5 391 647	49,9	4 868 634	50,1	20,1	46,7
— 10 000—19 999	1 477 022	13,8	1 320 364	13,6	5,3	12,5
— 5 000— 9 999	1 931 488	18,0	1 744 858	18,0	7,5	17,5
— 3 000— 4 999	1 187 020	11,0	1 082 240	11,1	4,1	9,9
— 2 000— 2 999	533 644	5,0	495 235	5,1	2,0	4,7
— pod 2 000	262 483	2,1	226 122	2,3	0,9	2,1

Med posameznimi gospodarskimi dejavnostmi* izkazujejo največjo urbano koncentracijo komunala (100 %), promet (97,1 %), trgovina (94,1 %) in gradbeništvo (90,1 %), nekoliko nižjo pa industrija (85,8 %), gostinstvo (78,8 %) in obrt (72,4 % družbenega proizvoda ustvarjenega v SRS je bilo proizvedenega v mestih). Takšna razporeditev nas ne preseneča, saj je znano, da so med neagrarnimi dejavnostmi obrt, industrija in gostinstvo s turizmom najmanj vezane na mesta. Nekatere razlike glede koncentracije posameznih gospodarskih dejavnosti nastopajo tudi po velikostnih skupinah mest. Tako npr. je med vsemi kategorijami najbolj »industrijska« skupina naselij s 5000—10 000 prebivalci. Največ gradbeništva je osredotočeno v Ljubljani. Promet je zlasti zastopan v skupini mest z 10 000—20 000 prebivalci. Tudi trgovina je, docela na škodo drugih mest, osredotočena v Ljubljani. Pri gostinski dejavnosti zapažamo nadpovprečno razvitost v velikostni skupini mest s 3000—5000 prebivalci. Glede obrti ugotavljamo nadpovprečno koncentracijo v Ljubljani (!) in v skupini mest s 5000—10 000 prebivalci. Ta nesorazmerja so med drugim tudi izraz specializacije nekaterih slovenskih mest, po drugi strani pa določenih gospodarskih teženj po koncentraciji (npr. trgovina, promet; tabeli 31 in 32).

* Brez kmetijstva in gozdarstva, ki smo ju kot neurbani dejavnosti izločili.

VREDNOST IN STRUKTURA DRUŽBENEGA PROIZVODA
 USTVARJENEGA V MESTIH S.R.SLOVENIJE (L.1966)

THE WORTH AND THE STRUCTURE OF THE SOCIAL
 PRODUCT CREATED IN TOWNS IN THE S.R. SLOVENIA (IN 1966)

Tabela 31. *Delež družbenega proizvoda ustvarjenega v mestih od skupnega slovenskega družbenega proizvoda glede na velikostne kategorije mest in gospodarske dejavnosti (l. 1966)*

Velikostna kategorija	Skupno	Industrija	Gradbeništvo	Promet	Trgovina	Gostinstvo	Obrt	Komunalna
Ljubljana	21,8	16,3	30,3	30,3	42,5	21,5	32,6	32,4
Maribor	9,1	11,2	10,6	10,0	9,1	7,8	9,3	7,6
20 000—100 000	7,3	9,1	7,5	6,3	9,1	5,8	4,8	10,5
Mala mesta	37,8	49,1	41,4	50,5	33,4	43,5	25,5	52,7
— 10 000—19 999	10,3	12,6	12,1	16,6	10,1	9,9	7,2	14,0
— 5 000—9 999	13,5	17,7	16,1	19,9	10,9	13,5	8,2	16,2
— 3 000—4 999	8,3	10,9	7,7	8,8	7,7	15,0	5,4	11,6
— 2 000—2 999	3,7	4,7	4,2	4,4	3,6	3,0	3,0	6,8
— pod 2 000	1,8	3,0	1,2	0,8	0,9	1,9	1,6	0,8
Mesta	76,0	85,8	90,1	97,1	94,1	78,8	72,4	100,0
SR Slovenija	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela 32. *Struktura družbenega proizvoda ustvarjenega v mestih l. 1966 glede na velikostne kategorije mest in gospodarske dejavnosti*

Velikostna kategorija	Skupno	Industrija	Gradbeništvo	Promet	Trgovina	Gostinstvo	Obrt	Komunalna
Ljubljana	29,1	19,1	33,8	31,1	45,1	27,3	45,1	32,4
Maribor	12,0	13,1	11,8	10,3	9,7	10,1	12,9	7,7
20 000—100 000	9,5	10,6	8,4	6,6	9,7	7,5	6,7	10,6
Mala mesta	49,4	57,2	46,0	52,0	35,5	55,1	35,3	49,3
— 10 000—19 999	13,5	14,7	13,5	17,2	10,7	12,6	9,9	13,9
— 5 000—9 999	17,7	20,6	17,8	20,5	11,6	17,2	11,4	16,2
— 3 000—4 999	10,9	12,7	8,6	9,0	8,2	19,0	7,5	11,6
— 2 000—2 999	4,9	5,6	4,7	4,5	3,9	3,9	4,2	6,8
— pod 2 000	2,4	3,6	1,3	0,8	1,0	2,4	2,2	0,8
Mesta	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Glede na močno osredotočenost proizvodnih kapacitet v mestih pride na mestnega prebivalca veliko več ustvarjenega družbenega proizvoda oziroma narodnega dohodka kakor pa na podeželskega prebivalca. V slovenskem poprečju je odpadlo l. 1966 na enega prebivalca 8600 din družbenega proizvoda oziroma 7990 din narodnega dohodka; na mestnega prebivalca pa je prišlo 16 300 din družbenega proizvoda oziroma 14 600 din narodnega dohodka, to je

približno enkrat več (indeks = 204 oziroma 183). Na podeželskega prebivalca je odpadlo komaj 3400 din družbenega proizvoda oziroma 3690 din narodnega dohodka. Mestni prebivalec je v poprečju dosegel napram podeželskemu prebivalcu 3,76-krat večji družbeni proizvod oziroma 4,08-krat večji narodni dohodek kakor slednji. Še bolj občutne so te razlike v nekaterih pretežno agrarnih predelih. Tako npr. pride v obeh prekmurskih občinah na prebivalca Murske Sobote in Lendave 17 600 din družbenega proizvoda, na podeželskega prebivalca pa le 2220 din, to je razmerje 1 : 7,9. V Beli krajini je to razmerje 3460 : 13 400 dinarjev (ali 1 : 3,87). V industrializiranih predelih so razlike manjše. V gorenjskih občinah Jesenice, Radovljica in Tržič je diferenca le še 5110 : 18 500 din (ali 1 : 3,61), v obmorskih občinah Koper, Izola in Piran pa 7050 : 15 400 din (ali 1 : 2,19).

Do dokaj presenetljivih rezultatov pridemo na podlagi primerjave med ustvarjenim družbenim proizvodom po mestih in mestnim prebivalstvom. Izkaže se, da imamo višji družbeni proizvod (narodni dohodek) na prebivalca v malih mestih, še posebno v kategoriji mest z 2000—3000 prebivalci, kot pa v velikih in srednjevelikih mestih. Tako dosežeta Ljubljana in Maribor le 16 400 oziroma 11 900 din DP (14 100 oziroma 11 100 din ND), mala mesta pa v poprečju 17 400 din DP oziroma 16 100 din narodnega dohodka na prebivalca. Glede višine družbenega produkta na prebivalca še posebno vzbujajo pozornost mesta, ki imajo veliko terciarnih dejavnosti (Sežana, Koper, Novo mesto, Ptuj, Laško, Žalec), ter nekatera industrijska mesta z veliko proizvodnjo in malim številom prebivalstva (Kidričevo, Store, Krško). Za takšno porazdelitev sta po naši presoji dva pomembna razloga: prvi, ki je bolj statističen, je rezultat dejstva, da imamo v malih mestih majhno število prebivalcev, drugi pa je posledica dejstva, da so naše proizvodne kapacitete zares nakopičene v malih mestih in da so velika mesta kljub vsemu svojemu razvoju gospodarsko še vedno prešibko opremljena. Ta še posebno velja za Ljubljano, ki ima malo industrije, pa tudi za Maribor, kjer so terciarne dejavnosti dokaj zastopane (npr. trgovina in gostinstvo). Razen tega mala mesta zaradi majhnega števila prebivalstva dobivajo izredno veliko delovne sile iz svoje okolice, ki tu proizvajajo in ustvarjajo družbeni proizvod, ter opravljajo storitve za obširnejše zaledje. Na ta način mala mesta pobirajo veliko denarja svoji okolici in nadpoprečno akumulirajo DP oziroma ND. Nedvomno je treba v tem gospodarskem položaju malih mest, ki nam jo tako dobro ilustrira porazdelitev družbenega produkta oziroma narodnega dohodka, iskati drugi poglobitveni razlog trdoživosti te kategorije mest pri nas.

Kako pomembno vlogo ima pri malih mestih delovna sila, ki prihaja tja na delo iz okolice, potrjuje tudi naslednji račun. Če smo namreč ugotavljali družbeni proizvod oziroma narodni dohodek na enega zaposlenega v mestih (namesto na enega prebivalca), so zgoraj opisane razlike skorajda izginile. Med posameznimi velikostnimi kategorijami je obstajala precejšnja izenačenost. Razlike, kolikor so se pojavljale, so bile v prvi vrsti posledica proizvodne uspešnosti prevladujočih mestnih gospodarskih panog in niso bile več izraz nesorazmerij med številom prebivalstva in ekonomskim potencialom (številom delovnih mest) v mestih.

V ekonomskih krogih, ki so se ukvarjali z urbano problematiko, se je že veliko razpravljalo o tem, ali se družbeni proizvod oziroma narodni dohodek povečujeta z večanjem mest in, če je to primer, kakšna sta krivulja in jakost

Tabela 33. Družbeni proizvod in narodni dohodek ustvarjen v mestih na enega mestnega prebivalca ali na enega v mestu zaposlenega (v 000 din) l. 1966

Mesto	a	b	c	d	Mesto	a	b	c	d
Ljubljana	16,4	14,1	28,6	22,6	Šoštanj	18,3	15,0	35,2	28,9
Maribor	11,9	11,1	23,9	23,3	Vrhnika	8,3	7,6	17,6	16,1
Celje	17,2	16,0	24,6	23,0	Brežice	18,2	17,0	25,1	23,4
Kranj	19,2	18,8	24,5	22,6	Črna	3,6	3,4	16,6	15,6
Jesenice	16,8	13,7	23,3	18,9	Dravograd	15,2	12,9	32,0	27,0
Trbovlje	11,0	9,7	24,0	21,3	Laško	32,9	29,4	37,2	33,4
Koper	24,0	22,1	31,9	29,1	Lendava	16,8	16,4	16,9	16,5
Hrastnik	12,4	10,1	24,0	21,4	Ljutomer	18,1	17,2	23,4	22,3
Idrija	19,9	18,5	36,5	32,5	Mengeš	10,8	10,0	24,9	23,0
Izola	6,4	6,2	12,4	11,7	Mežica	18,1	14,2	30,3	23,6
Kamnik	15,1	14,0	16,8	15,6	Sevnica	20,9	19,5	23,1	21,5
Kočevje	15,6	14,2	22,7	20,6	Sežana	49,6	44,6	36,3	32,6
Murska Sobota	17,9	16,1	22,4	21,5	Slovenske				
Nova Gorica	21,6	19,7	32,3	29,2	Konjice	20,1	19,2	28,1	26,9
Novo mesto	24,3	22,7	30,0	28,2	Šempeter	23,6	22,6	27,4	26,4
Piran	21,7	16,4	47,6	36,1	Beltinci	5,4	5,3	21,5	21,2
Ptuj	24,3	20,8	34,0	29,9	Cerknica	23,5	22,1	24,6	23,1
Ravne	21,4	18,4	27,7	23,9	Gornja				
Škofja Loka	20,5	18,8	23,6	21,6	Radgona	16,0	15,1	24,7	23,5
Tržič	16,8	15,9	23,7	22,4	Kidričevo	52,0	40,6	50,5	39,5
Velenje	18,2	16,0	25,8	22,8	Lovrenc	3,2	3,1	10,0	9,8
Zagorje	9,6	8,5	21,5	19,2	Metlika	15,0	14,4	18,5	17,8
Ajdovščina	23,1	21,6	23,9	22,3	Ormož	15,8	14,9	22,8	21,3
Bled	11,3	10,5	22,3	20,8	Pivka	15,8	15,1	43,4	41,3
Črnomelj	12,6	11,8	18,4	17,3	Portorož	23,1	21,1	33,1	30,2
Domžale	19,5	18,6	30,1	28,8	Radeče	16,5	14,6	31,2	27,6
Iirska Bistrica	6,7	6,1	22,1	20,1	Radlje	12,0	11,2	18,2	17,0
Krško	25,1	22,5	27,5	24,9	Ribnica	17,2	16,4	29,6	28,2
Litija	11,9	11,1	22,7	21,0	Senovo	9,8	8,6	17,3	15,1
Logatec	10,4	9,8	22,6	21,3	Store	24,0	20,8	19,3	16,7
Postojna	19,9	18,0	28,2	25,4	Tolmin	23,4	21,4	28,2	25,8
Prevalje	5,5	5,3	17,6	16,8	Žalec	34,3	32,4	38,5	36,5
Radovljica	26,4	25,2	41,4	39,4	Železniki	14,4	13,7	17,3	16,4
Ruše	13,7	11,4	24,4	20,3	Bovec	8,3	7,7	21,5	20,0
Slovenj Gradec	17,7	15,9	19,7	19,0	Grosuplje	17,5	16,5	21,5	20,3
Slovenska					Medvode	26,3	24,5	41,4	38,1
Bistrica	12,9	12,4	30,0	26,9	Rog. Slatina	11,5	18,0	11,7	10,8

a = družbeni proizvod ustvarjen v mestu na enega mestnega prebivalca

b = narodni dohodek ustvarjen v mestu na enega mestnega prebivalca

c = družbeni proizvod ustvarjen v mestu na enega zaposlenega v mestu

d = narodni dohodek ustvarjen v mestu na enega zaposlenega v mestu

naraščanja (57). Za slovenska mala mesta smo ugotovili pozitivno koleracijsko razmerje med velikostjo naselja in velikostjo družbenega proizvoda. Linearna korelacija je imela naslednje obeležje $r^2_{xy} = 0,772$, $r_{xy} = 0,879$; obe regresijski premici pa potek: $x' = 0,054 y - 378$ ($y = DP$, $x =$ število prebivalcev v mestih) in $y' = 15,3 x + 13\,394$. Ko smo te podatke interpolirali za srednje velika in velika mesta pri nas, smo ugotovili, da potek premic v glavnem ustreza, le pri Ljubljani imamo presežek, pri Mariboru pa znaten primanjkljaj v ustvarjenem družbenem proizvodu glede na sedanje število prebivalstva. Pri obravnavanju izračunane linearne korelacije je bilo treba upoštevati, da je struktura slovenskih mest dokaj nenormalna, saj manjkajo srednje velika mesta, in je zaradi tega vsaka primerjava s tujino problematična. Podrobnejša proučitev korelacije je pokazala, da v glavnem monoindustrijska mesta, naselja s 1500—3000 prebivalci in druga mesta z enostransko dejavnostjo izkazujejo primanjkljaj, nasprotno pa vsestransko opremljena mesta in mesta z močno terciarno dejavnostjo slede premici ali celo izkazujejo presežek ustvarjenega družbenega proizvoda. Iz tega smo lahko sklepali, da je za mesto pomembno, da ima razvite vse dejavnosti in ne samo eno ali dve (npr. industrijo) in da nikakor ni mogoče zapostavljati terciarnih dejavnosti, ki prinašajo mestu veliko dohodka (npr. Koper, Sežana). Zlasti trgovina je zelo pomembna. Tega se mnoga naša mesta premalo zavedajo in še vedno vidijo v industriji začetek in konec mestne prosperitete. Močan primanjkljaj so kazala tudi tista naselja, ki v resnici nimajo pravega mestnega značaja, bodisi da so del nekega večjega naselja (Prevalje), ali so večje spalno naselje (Črna, Mežica) ali pa so zelo enostransko opremljena (Ruše, Logatec, Mengeš, Senovo). Kljub večjemu številu prebivalstva niso imela ustreznega urbanega značaja in smo se upravičeno spraševali, ali jih sploh lahko uvrstimo med mesta.

Tabela 34. *Struktura družbenega proizvoda ustvarjenega v mestih glede na velikostne kategorije mest in gospodarske dejavnosti (I. 1966)**

Velikostna kategorija	Skupno	Industrija	Gradbeništvo	Promet	Trgovina	Gostinstvo	Obrt	Komunalna
Ljubljana	100,0	33,9	13,0	9,5	34,1	2,7	6,1	0,6
Maribor	100,0	56,8	10,9	7,6	17,8	2,4	4,2	0,3
20 000—100 000	100,0	56,9	9,6	6,0	22,0	2,2	2,7	0,6
Mala mesta	100,0	58,9	10,2	9,2	15,5	3,1	2,6	0,5
— 10 000—19 999	100,0	56,2	10,8	11,0	17,1	2,6	2,8	0,5
— 5 000—9 999	100,0	59,1	11,0	10,2	14,1	2,7	2,4	0,5
— 3 000—4 999	100,0	59,6	8,7	7,2	16,4	4,9	2,6	0,6
— 2 000—2 999	100,0	58,0	10,5	8,1	17,4	2,2	3,2	0,6
— pod 2 000	100,0	75,0	6,2	3,0	9,3	2,7	3,5	0,2
Mesta	100,0	51,3	11,0	8,8	21,7	2,8	3,8	0,6

* Brez kmetijstva in gozdarstva.

Iz povedanega je razvidno, da se z večanjem mest postopoma manjšata pomen in delež poglavitne mestne dejavnosti in da prihajajo do veljave tudi druge gospodarske panoge. V naših razmerah se to večidel kaže v postopnem zmanjševanju običajno pretirano velikega deleža industrije in naraščanju pomena trgovine, obrti, prometa in deloma gradbeništva. S temi kvalitetnimi premiki se v resnici širijo urbanim naseljem družbenoekonomski temelji in se krepi njihov položaj. To potrjuje že izrečeno tezo, da mora praviloma imeti mesto enakomerno razvite vse dejavnosti in ne le nekatere. Tabela št. 34 prikazuje, kako se po velikostnih razredih mest spreminjata delež in pomen posameznih dejavnosti v slovenskih mestih.

3. Temeljna družbenogospodarska usmerjenost mest

Ena od mestnih značilnosti je določen presežek delovnih mest nad številom aktivnega prebivalstva. V primeru, če tega ni, lahko dvomimo o mestnem značaju naselbine in sklepamo, da sodi med spalna naselja, torej med kraje, v katerih prebivalci predvsem bivajo, delajo pa drugje. (58) Zato smo tudi 71 urbanih naselij v SR Sloveniji, proučili s te strani z namenom, da predno pričnemo z obravnavanjem njihovih družbenoekonomskih osnov preverimo tudi po tej strani njihov mestni značaj.

Med 71 mestnimi naselji jih ima le nekaj presežek aktivnih (brez skupine izven dejavnosti) v kraju stanujočih prebivalcev nad zaposlenimi. Ti kraji so Pivka, Prevalje, Črna in Beltinci. Razen Prevalj, ki so danes že v bistvu del mestne aglomeracije Raven, bi druge kraje bolj upravičeno uvrstili med mešana naselja kakor pa med prava mesta. Podobna ugotovitev velja tudi za Bovec, Lovrenc na Pohorju in Mengeš, ki izkazujejo le nekaj odstotni presežek zaposlenih nad aktivnim prebivalstvom.

Tabela 35. Razmerje med v kraju stanujočimi aktivnimi (l. 1961) in v kraju zaposlenimi (l. 1966) prebivalci (aktivni = 100)

1. pod 80	Beltinci, Črna
2. 80—100	Prevalje, Pivka
3. 100—110	Bovec, Mengeš, Lovrenc
4. 110—120	Piran, Vrhnika
5. 120—140	Bled, Hrastnik, Izola, Litija, Trbovlje in Zagorje
6. 140—160	Domžale, Dravograd, Jesenice, Ljubljana, Maribor, Medvode, Ruše, Trzin
7. 160—180	Črnomelj, Idrija, Kranj, Portorož, Radeče, Ribnica, Senovo, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Šoštanj
8. 180—200	Gornja Radgona, Kočevje, Mežica, Ormož, Postojna, Radlje
9. 200—220	Brežice, Celje, Ilirska Bistrica, Koper, Logatec, Nova Gorica, Novo mesto, Ptuj, Ravne, Radovljica, Sempeter, Železniki
10. nad 220	Ajdovščina, Cerknica, Grosuplje, Kamnik, Kidričevo, Krško, Laško, Lendava, Ljutomer, Metlika, Murska Sobota, Rogaška Slatina, Slovenske Konjice, Sevnica, Sežana, Škofja Loka, Store, Tolmin, Velenje, Žalec

Razen krajev z zelo majhnim presežkom ali brez njega vzbujajo pozornost tudi naselja z zelo velikim presežkom. To so mesta, kjer je bodisi zaradi nagle rasti proizvodnih kapacitet ali pa zaradi stanovanjske stiske prišlo do močnega nesorazmerja med aktivnimi in zaposlenimi. Nujna posledica takšnega stanja je močna dnevna migracija zaposlenih, ki poteka nedvomno tudi v škodo mestnemu razvoju.

Kot eden od načinov družbenoekonomske opredelitve slovenskih mest smo izbrali razmerje med sekundarnimi in storitvenimi dejavnostmi. V razliko od pri nas uveljavljene prakse smo k sekundarnim dejavnostim prišteli razen industrije, rudarstva in gradbeništva tudi vso obrt družbenega sektorja z izjemo čistih storitvenih obrti (npr. servisi, dimnikarji, frizerji in brivci itd.). Za ta postopek smo se odločili glede na vsebinsko nejasno opredelitev med industrijo in obrtjo v naši statistični praksi, ki razdelitev prevzema po občinskih licencah in ne na podlagi neke temeljitejše pojmovne razčlenitve. Prav zaradi takšnih nejasnosti statistike v številnih deželah ne razlikujejo industrije od obrti, temveč jo večidel uvrščajo med industrijske, to je sekundarne dejavnosti. K storitvenim dejavnostim smo prišteli promet, trgovino, gostinstvo, storitveno obrt družbenega sektorja, vse obrtnike privatnega sektorja, ki praviloma smejo po naših predpisih opravljati samo storitve, in vse negospodarske dejavnosti kot šolstvo, zdravstvo, socialno varstvo, upravo itd. Kmetijstvo in gozdarstvo smo kot neurbani dejavnosti izločili.

Razmerje med sekundarnimi in storitvenimi dejavnostmi smo izračunali na podlagi števila zaposlenih in strukture osebnih dohodkov, pri čemer smo število zaposlenih oziroma množino osebnih dohodkov v storitvenih dejavnostih vzeli kot bazo indeksa (= 100). Daleč pretežna večina slovenskih mest ima glede na to razmerje izrazito sekundarno usmeritev. Zgolj v 10 mestih od 71 prevladujejo storitvene dejavnosti. Ta mesta so Črna, Piran, Postojna, Brežice, Portorož, Tolmin, Koper, Sežana, Ormož in Ljubljana. Razhajanje v opredelitvi je obstajalo samo pri Bledu, ki se glede na strukturo zaposlenih uvršča med storitvena mesta, glede na strukturo osebnih dohodkov pa med mesta s sekundarno usmeritvijo. Vsa ostala mesta so bolj ali manj usmerjena v sekundarne dejavnosti. Razmeroma šibko usmeritev v industrijske dejavnosti oziroma še dokaj uravnoteženo razmerje med obema temeljnima skupinama dejavnosti izkazujejo mesta Nova Gorica, Dravograd, Sempeter ter sporni primer Bled. Pozornost vzbujajo ekstremni primeri, to so pri terciarnih dejavnostih Črna, Brežice in Postojna, pri sekundarnih pa Kidričevo, Senovo, Štore, Železniki in Mežica. Močno enostransko razvita so, vsaj glede na enega od obeh uporabljenih indikatorjev, tudi mesta Hrastnik, Tržič, Šoštanj in Radeče. Z izjemo Hrastnika, Tržiča in Šoštanja so vsi ti kraji izrazita industrijsko-rudarska naselja, katerih urbani značaj je precej dvomljiv. Med ekstremne primere smo prišteli vse tiste kraje, ki so se v ranžirni vrsti uvrstili v prvi in zadnji decil.

Razmerje med zaposlenimi v sekundarnih in storitvenih dejavnostih smo skušali tudi statistično ovrednotiti. Korelacijski grafikoni in determinacijski koeficient sta pokazala razmeroma majhno medsebojno odvisnost ($r^2_{xy} = 0,28$), čeprav je povezava pozitivna (koeficient korelacije: $r_{xy} = 0,53$). Vzroke za takšno ohlapno soodvisnost je treba iskati v veliki varianci obeh pojavov ($\sigma^2 x$ in $\sigma^2 y$). Regresijski premici imata potek: $x' = 0,315 y - 50$ in $y' = 0,86 x + 11$.

(y = število zaposlenih v storitvenih in x = število zaposlenih v sekundarnih dejavnostih). Postavlja se vprašanje, ali je ta šibkejša soodvisnost posledica nehomogene urbane strukture in majhnega števila slovenskih mest ali pa je iskanje določenih zakonitosti v tej smeri sploh problematično. Če velja drugi primer, potem so seveda vse raziskave o bazičnih in nebazičnih dejavnostih, o tako imenovanem multiplikatorju (59), po katerem se z večanjem bazičnih dejavnosti večja število zaposlenih v drugih dejavnostih, in druge podobne proučitve odveč oziroma imajo zgolj teoretični pomen. Osebo sodim, da je poglavitni razlog vendarle struktura in neizgrajenost slovenskega urbanega omrežja.

Kot poglavitni način opredelitve družbenogospodarske usmeritve naših mest smo uporabili medsebojno razmerje med tremi glavnimi skupinami: med sekundarnimi, terciarnimi in kvartarnimi dejavnostmi. K sekundarnim dejavnostim smo prišteli zaposlene oziroma osebne dohodke oseb, ki delajo v industriji, rudarstvu, gradbeništvu in v proizvodni obrti, k terciarnim osebe zaposlene v prometu, trgovini, gostinstvu, komunalnih dejavnostih in v storitveni obrti družbenega sektorja in v privatnem sektorju obrti ter h kvartarnim osebe, ki delajo v šolstvu, znanstvenih zavodih, kulturi in prosveti, umetnosti, zdravstvu, socialnem varstvu, financah in zavarovanju, socialnem zavarovanju in v državni upravi.

Opredelitev smo oprli na podatke o strukturnem razmerju med tremi skupinami dejavnosti za vsako naselje. Upoštevali smo tudi položaj naselja v trikotnem grafikonu. Opredelitev je bila opravljena na matematični in grafični način (grafikona 5 in 6). Kot razmejitvene vrednosti smo uporabili pri vsaki dejavnosti srednjo vrednost ($\bar{x}$), srednjo vrednost plus 1 standardno deviacijo ($\bar{x} + \sigma$) in srednjo vrednost minus 1 standardno deviacijo ($\bar{x} - \sigma$). Za opredelitev je potemtakem bilo pomembno, ali naselje dosega v določeni skupini dejavnosti vrednost v razponu $\bar{x}$ do $\bar{x} + \sigma$, ali celo presega vrednost $\bar{x} + \sigma$, ali pa nasprotno, izkazuje celo manjšo vrednost od $\bar{x} - \sigma$.

Naselja, ki so presegla vrednost $\bar{x} + \sigma$ v določeni skupini dejavnosti, so izkazovala nedvomno izrazito usmeritev; njihova opredelitev zaradi tega ni bila težka. Drugače je bilo z obsežno skupino okoli 48—52 mest, pri katerih usmeritev ni bila več tako jasno opredeljena. Pri večini teh naselij se je ali glavni dejavnosti pridružila še druga manj pomembna ali sta se pojavili kar dve bolj ali manj enakovredni usmeritvi ali pa se poleg oslabiljene glavne dejavnosti ni uveljavila nobena od konkurenčnih panog. Tudi ta naselja smo klasificirali po istem postopku kakor prej omenjene ekstremne primere, samo da smo pri opredelitvi ovrednotili razen glavne dejavnosti še teže ene ali druge ali celo obeh stranskih dejavnosti. Ves sistem opredeljevanja se je potemtakem opiral na medsebojno odstotno razmerje med tremi skupinami dejavnosti. Za razmejitev so bile uporabljene vrednosti, ki so organsko izhajale iz gradiva, iz njegove pogostostne razdelitve (tabela 36).

Klasifikacija je pokazala, da izhaja iz tega trojnega odnosa dvanajst kombinacij družbenoekonomske usmeritve (grafikona 7 in 8) z naslednjimi rezultati glede na oba uporabljena indikatorja.

Grafikon 5 — Graph 5

GRAFIČNI PRIKAZ SISTEMA OPREDELITVE SLOVENSkih MEST GLEDE NA DRUŽBENO-EKONOMSKO USMERJENOST PO PODROBNI METODI.

GRAPHIC REPRESENTATION OF THE SYSTEM OF THE DEFINITION OF THE SLOVENE TOWNS WITH REGARD TO THE SOCIO-ECONOMIC ORIENTATION ACCORDING TO THE DETAILED METHOD

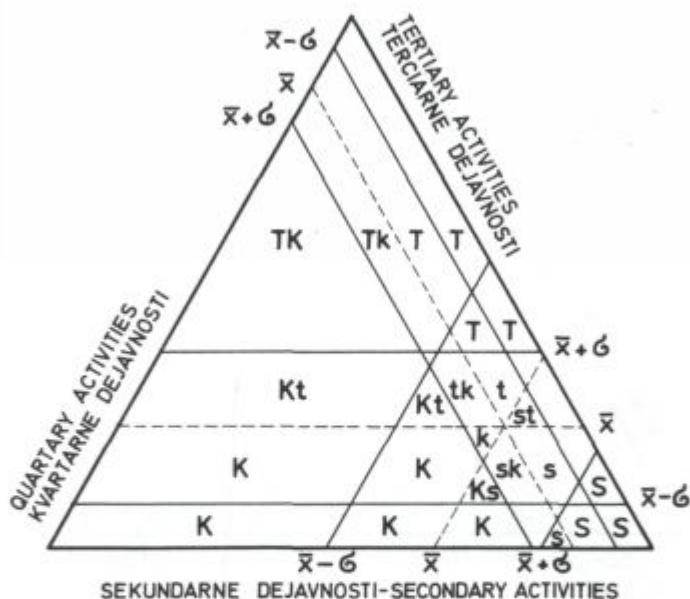

Tabela 36. Razmejitvene vrednosti (v %) za opredelitev družbeno-gospodarske usmeritve slovenskih mest

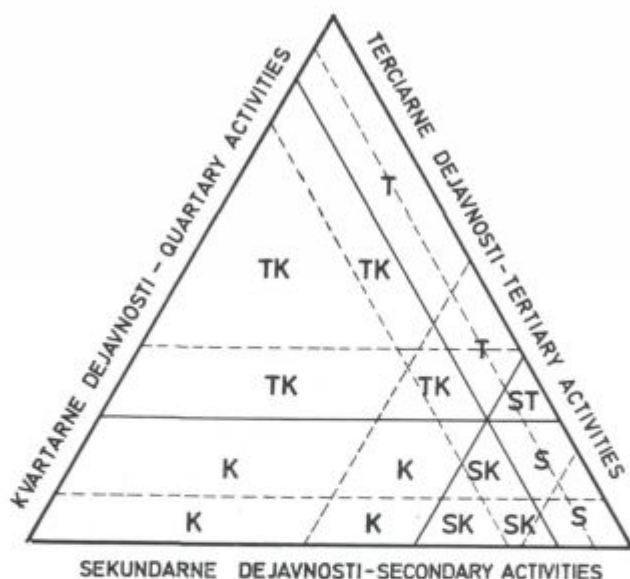
	Sekundarne dejavnosti		TerCIARne dejavnosti		KvartARne dejavnosti	
	A	B	A	B	A	B
Srednja vrednost = $\bar{x}$	64,4	67,35	21,82	21,69	12,56	10,85
Standardna deviacija = σ	18,5	16,35	13,30	13,30	6,43	5,43
$\bar{x} + \sigma$	82,9	83,55	35,22	34,99	18,69	16,28
od $\bar{x}$ do $\bar{x} + \sigma$	64,4 —	67,35 —	21,82 —	21,69 —	12,56 —	10,85 —
	82,9	83,35	35,22	34,99	18,69	16,28
od $\bar{x} - \sigma$ do $\bar{x} + \sigma$	45,9 —	51,15 —	8,22 —	8,39 —	6,43 —	5,42 —
	64,4	67,35	35,22	21,69	12,56	10,85
$\bar{x} - \sigma$	45,9	51,15	8,22	8,39	6,43	5,42

A) glede na strukturo zaposlenih in B) glede na strukturo osebnih dohodkov

Grafikon 6 — Graph 6

GRAFIČNI PRIKAŽ SISTEMA OPREDELITVE SLOVENSkih MEST
GLEDE NA DRUŽBENO-EKONOMSKO USMERJENOST PO
ENOSTAVNI METODI.

GRAPHIC REPRESENTATION OF THE SYSTEM OF THE DEFINITION
OF THE SLOVENE TOWNS WITH REGARD TO THE SOCIO-
ECONOMIC ORIENTATION ACCORDING TO THE SIMPLIFIED METHOD

Šifra

Kombinacija

S	a) izrazito sekundarna usmeritev
T	b) izrazito terciarna usmeritev
K	c) izrazito kvartarna usmeritev
TK	d) izrazito terciarna in kvartarna usmeritev
Tk	e) izrazito terciarna usmeritev in zmerna usmeritev v kvartarne dejavnosti
Kt	f) izrazito kvartarna usmeritev in zmerna usmeritev v terciarne dejavnosti
s	g) zmerna usmeritev v sekundarne dejavnosti
t	h) zmerna usmeritev v terciarne dejavnosti
k	i) zmerna usmeritev v kvartarne dejavnosti
st	j) zmerna usmeritev v sekundarne in terciarne dejavnosti
sk	k) zmerna usmeritev v sekundarne in kvartarne dejavnosti
tk	l) zmerna usmeritev v terciarne in kvartarne dejavnosti

Grafikon 7 — Graph 7

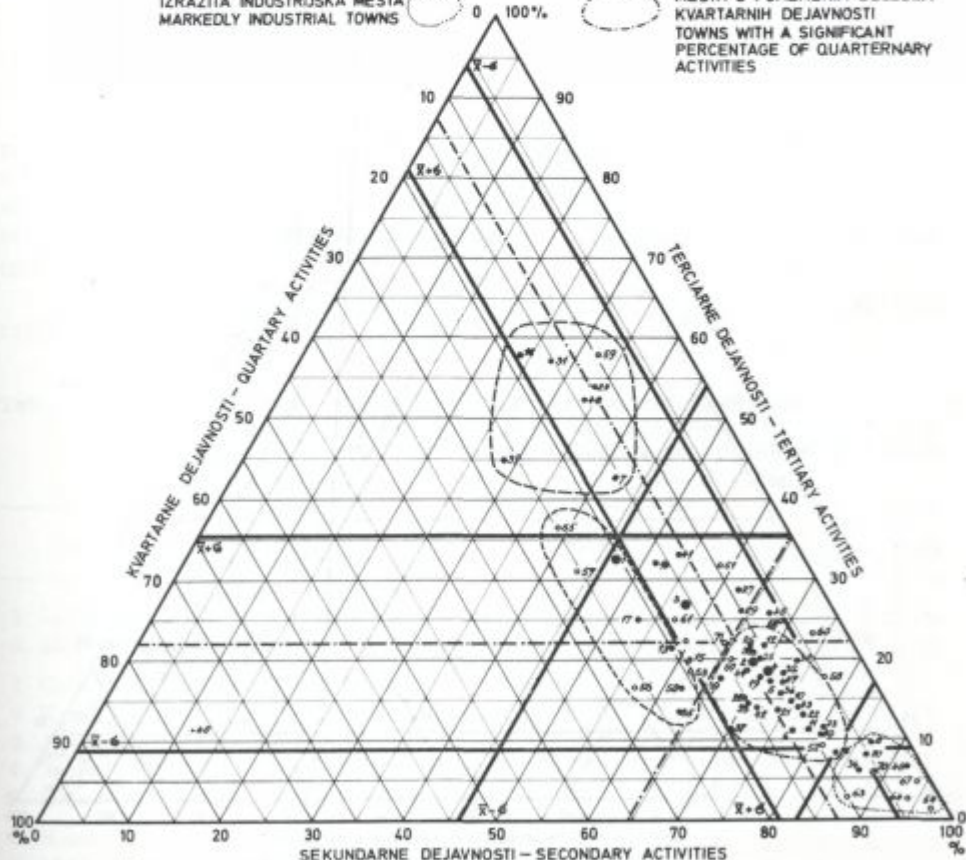
GRAFIČNI PRIKAZ DRUŽBENOEKONOMSKE USMERJENOSTI MEST V S.R.SLOVENIJI GLEDE NA STRUKTURO ZAPOSLENIH.
GRAPHIC REPRESENTATION OF THE SOCIO-ECONOMIC ORIENTATION OF THE TOWNS IN THE S.R.SLOVENIA WITH REGARD TO THE EMPLOYMENT STRUCTURE.

RAZMERJE MED DELOVNIMI MESTI V SEKUNDARNIH, TERCIARNIH IN KVARTARNIH DEJAVNOSTIH
THE RELATIONS BETWEEN JOBS IN SECONDARY, TERTIARY, AND QUARternary ACTIVITIES

SETTLEMENTS OVER 20,000 INHABITANTS ● NASELJA NAD 20.000 PREBIVALCEV
SETTLEMENTS 5,000-20,000 INHABITANTS • NASELJA 5.000-20.000 PREBIVALCEV
SETTLEMENTS 2,000-5,000 INHABITANTS ◐ NASELJA 2.000-5.000 PREBIVALCEV
SETTLEMENTS 1,500-2,000 INHABITANTS ○ NASELJA 1.500-2.000 PREBIVALCEV

MEDIUM VALUE ($\bar{x}$) ——— SREDNJA VREDNOST ($\bar{x}$)

TOWNS WITH PREDOMINANT TERTIARY ORIENTATION ○ MESTA S PREVLADE TERCIARNIH DEJAVNOSTI
TOWNS WITH PREDOMINANT SECONDARY ORIENTATION ○ MESTA S PREVLADE SEKUNDARNIH DEJAVNOSTI
IZRAZITA INDUSTRIJSKA MESTA ○ MESTA S POMEMBIM DELEŽEM KVARTARNIH DEJAVNOSTI
MARKEDLY INDUSTRIAL TOWNS ○ TOWNS WITH A SIGNIFICANT PERCENTAGE OF QUARternary ACTIVITIES

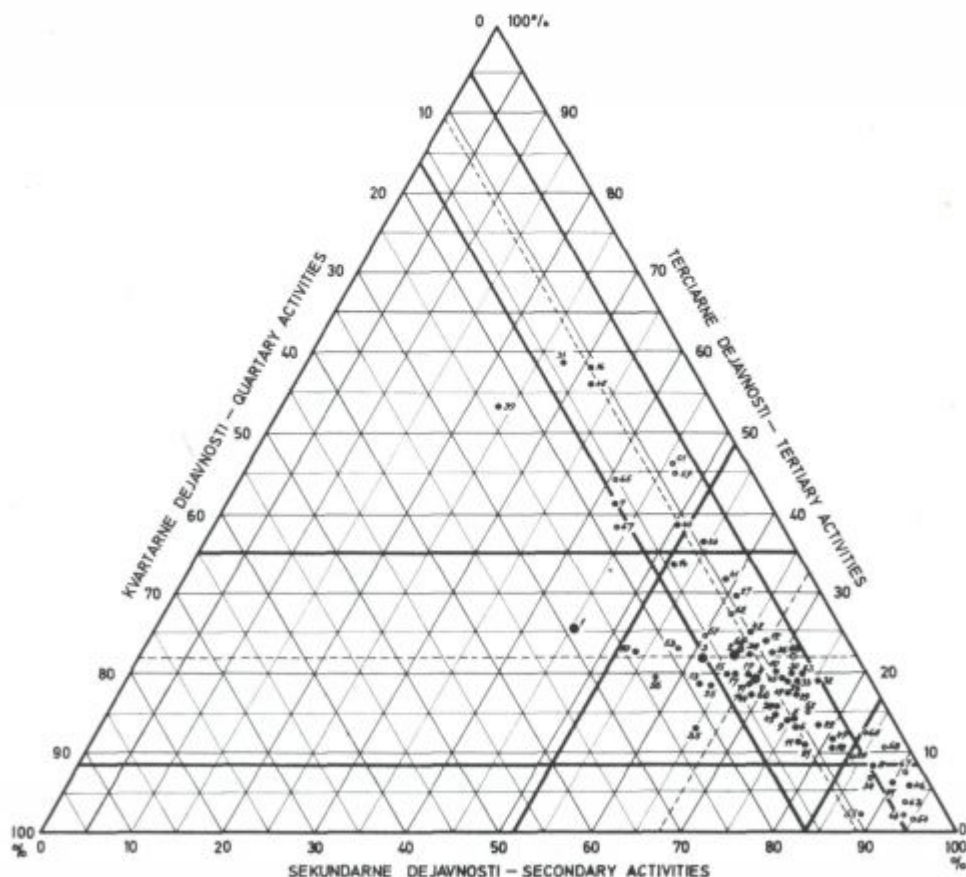
ŠTEVILKE POMENJUJO MESTA - GLEJ TABELO
THE NUMBERS SIGNIFY THE CITIES - SEE THE TABLE

Grafikon 8 — Graph 8

GRAFIČNI PRIKAZ DRUŽBENOEKONOMSKE USMERJENOSTI MEST V
S.R.SLOVENJI GLEDE NA STRUKTURO OSEBNIH DOHODKOV ZAPOSLENIH
GRAPHIC REPRESENTATION OF THE SOCIO-ECONOMIC ORIENTATION
OF THE TOWNS IN THE S.R.SLOVENIA WITH REGARD TO THE
INCOME STRUCTURE OF URBAN EMPLOYEES

RAZMERJE MED OSEBNIMI DOHODKI ZAPOSLENIH V SEKUNDRARNIH, TERCIARNIH IN
KVARTARNIH DEJAVNOSTIH
THE RELATION BETWEEN PERSONAL INCOMES OF URBAN EMPLOYEES IN SECONDARY,
TERTIARY AND QUARTERNARY ACTIVITIES

SETTLEMENTS OVER 20.000 INHABITANTS ● NASELJA NAD 20.000 PREBIVALCEV
SETTLEMENTS 2.000—20.000 INHABITANTS • NASELJA 2.000—20.000 PREBIVALCEV
SETTLEMENTS 1.500—2.000 INHABITANTS ○ NASELJA 1.500—2.000 PREBIVALCEV

Klasifikacija na podlagi obeh uporabljenih indikatorjev (grafikon 7 in 8 ter karta 7) je pokazalo, da ima 50 ali 70 % mest glede na oba kriterija enako družbenogospodarsko usmeritev. Pri ostalih 15 (21 %) pa ugotavljamo, da razlike niso tako velike, kakor se zdijo na prvi pogled. Številna naselja, ki sicer izkazujejo različno strukturo, nastopajo v sorodnih kategorijah ali pa se glede na en kriterij pojavi poleg glavne še ena stranska dejavnost (Ptuj, Kočevje itd.). Do večjih razlik je prišlo le pri 6 mestih (9 %) in sicer pri Mariboru, Črnomlju, Vrhniki, Litiji, Grosupljem in Laškem. Pri nekaterih od imenovanih naselij je mogoče pojasniti diference s pomanjkljivim gradivom. Pri drugih je razlika posledica dejstva, da visoko število zaposlenih še ne pomeni ustrezno visokih dohodkov. Tipična primera za takšne razmere sta Maribor in Šoštanj. Prvi je glede na zaposlene zmerno usmerjen v sekundarne dejavnosti, glede na osebne dohodke pa v terciarne in kvartarne dejavnosti, kljub velikemu številu industrijskega delavstva. Pri drugem je situacija prav nasprotna: elektrarna in še nekaj druge industrije z večjim številom visokokvalificiranih docela spremene glede osebnih dohodkov zaposlitveno podobo. Podoben primer je tudi Črnomelj. Pri ne tako redkih primerih je prišlo do razlik tudi zaradi minimalnih odstopov od postavljenih meja, kar pa je zadoščalo, da se mesto uvrsti v drugo kategorijo (Vrhnika, Laško, Grosuplje).

Uporabljeno metodo za družbenogospodarsko opredelitev mest lahko tudi poenostavimo, in sicer tako, da s pomočjo srednjih vrednosti razdelimo razmerje med sekundarnimi, terciarnimi in kvartarnimi dejavnostmi na šest kategorij, na tri enostavne: sekundarno, terciarno in kvartarno usmeritev, in na tri mešane, sekundarno-terciarna, sekundarno-kvartarna in terciarno-kvartarna usmeritev (grafikon 6, 7, 8).

Družbenogospodarska opredelitev slovenskih mest je bila glede na oba uporabljena indikatorja in obe metodi naslednja:

Tabela 37. *Opredelitev mest v SR Sloveniji glede na družbeno-gospodarsko usmeritev I. po podrobni in II. po poenostavljeni metodi A) glede na strukturo zaposlenih B) glede na strukturo osebnih dohodkov zaposlenih ter III. končna opredelitev*

Naselje	I.		II.		III.	Naselje	I.		II.		III.
	A	B	A	B			A	B	A	B	
1. Ljubljana	Kt	Kt	TK	TK	Kt	11. Kamnik	s	sk	S	SK	s(k)
2. Maribor	s	tk	S	TK	stk	12. Kočevje	st	t	ST	T	t(s)
3. Celje	tk	tk	TK	TK	tk	13. Murska Sobota	K	K	K	K	K
4. Kranj	s	sk	S	SK	s(k)	14. Nova Gorica	tk	tk	TK	TK	tk
5. Jesenice	s	s	S	S	s	15. Novo mesto	k	k	K	K	k
6. Trbovlje	s	sk	S	SK	s(k)	16. Piran	Tk	Tk	TK	TK	Tk
7. Koper	Tk	Tk	TK	TK	Tk	17. Ptuj	Kt	k	TK	K	K(t)
8. Hrastnik	S	S	S	S	S	18. Ravne	s	s	S	S	s
9. Idrija	sk	sk	SK	SK	sk	19. Škofja Loka	s	sk	S	SK	s(k)
10. Izola	s	s	S	S	s	20. Tržič	S	S	S	S	S
						21. Velenje	s	s	S	S	s

Naselje	I.		II.		III.	Naselje	I.		II.		III.
	A	B	A	B			A	B			
22. Zagorje	s	s	S	S	s	47. Sevnica	s	s	S	S	s
23. Ajdovščina	T	T	T	T	T	48. Sežana	Tk	Tk	TK	TK	Tk
24. Bled	s	K	S	K	Ks	49. Slovenske Konjice	s	s	S	S	s
25. Črnomelj	s	s	S	S	s	50. Šempeter	Kt	Kt	TK	TK	Kt
26. Domžale	t	t	T	T	t	51. Beltinci	t	T	T	T	T
27. Ilirska Bistrica	sk	sk	SK	SK	sk	52. Cerknica	s	s	S	S	s
28. Krško	t	s	T	S	st	53. Gornja Radgona	K	Kt	K	TK	K(t)
29. Litija	s	s	S	S	s	54. Kidričevo	S	S	S	S	S
30. Logatec	Tk	Tk	TK	TK	Tk	55. Lovrenc	S	S	S	S	S
31. Postojna	s	s	S	S	s	56. Metlika	K	K	K	K	K
32. Prevalje	sk	s	SK	S	s(k)	57. Ormož	Kt	Kt	TK	TK	Kt
33. Radovljica	S	S	S	S	S	58. Pivka	s	S	S	S	S
34. Ruše	K	K	K	K	K	59. Portorož	T	T	T	T	T
35. Slovenj Gradec						60. Radeče	st	S	ST	S	S(t)
36. Slovenska Bistrica	s	s	S	S	s	61. Radlje	tk	tk	TK	TK	tk
37. Šoštanj	sk	S	SK	S	s(k)	62. Ribnica	tk	tk	TK	TK	tk
38. Vrhnika	s	tk	ST	TK	stk	63. Senovo	S	S	S	S	S
39. Brežice	TK	TK	TK	TK	TK	64. Štore	S	S	S	S	S
40. Črna	K	Tk	K	TK	K(T)	65. Tolmin	TK	Tk	TK	TK	TK
41. Dravograd	tk	t	TK	T	t(k)	66. Žalec	sk	sk	SK	SK	sk
42. Laško	sk	t	SK	T	stk	67. Železniki	S	S	S	S	S
43. Lendava	s	sk	S	SK	s(k)	68. Bovec	st	st	ST	ST	st
44. Ljutomer	sk	sk	SK	SK	sk	69. Grosuplje	sk	tk	SK	TK	k(s)
45. Mengeš	st	s	ST	S	s(t)	70. Medvode	S	—	S	—	S
46. Mežica	S	S	S	S	S	71. R. Slatina	k	sk	K	SK	k(s)

- I. S = izrazita usmerjenost v sekundarne dejavnosti
 T = izrazita usmerjenost v terciarne dejavnosti
 K = izrazita usmerjenost v kvartarne dejavnosti
 s = zmerna usmerjenost v sekundarne dejavnosti
 t = zmerna usmerjenost v terciarne dejavnosti
 k = zmerna usmerjenost v kvartarne dejavnosti

- II. S = usmerjenost v sekundarne dejavnosti
 T = usmerjenost v terciarne dejavnosti
 K = usmerjenost v kvartarne dejavnosti

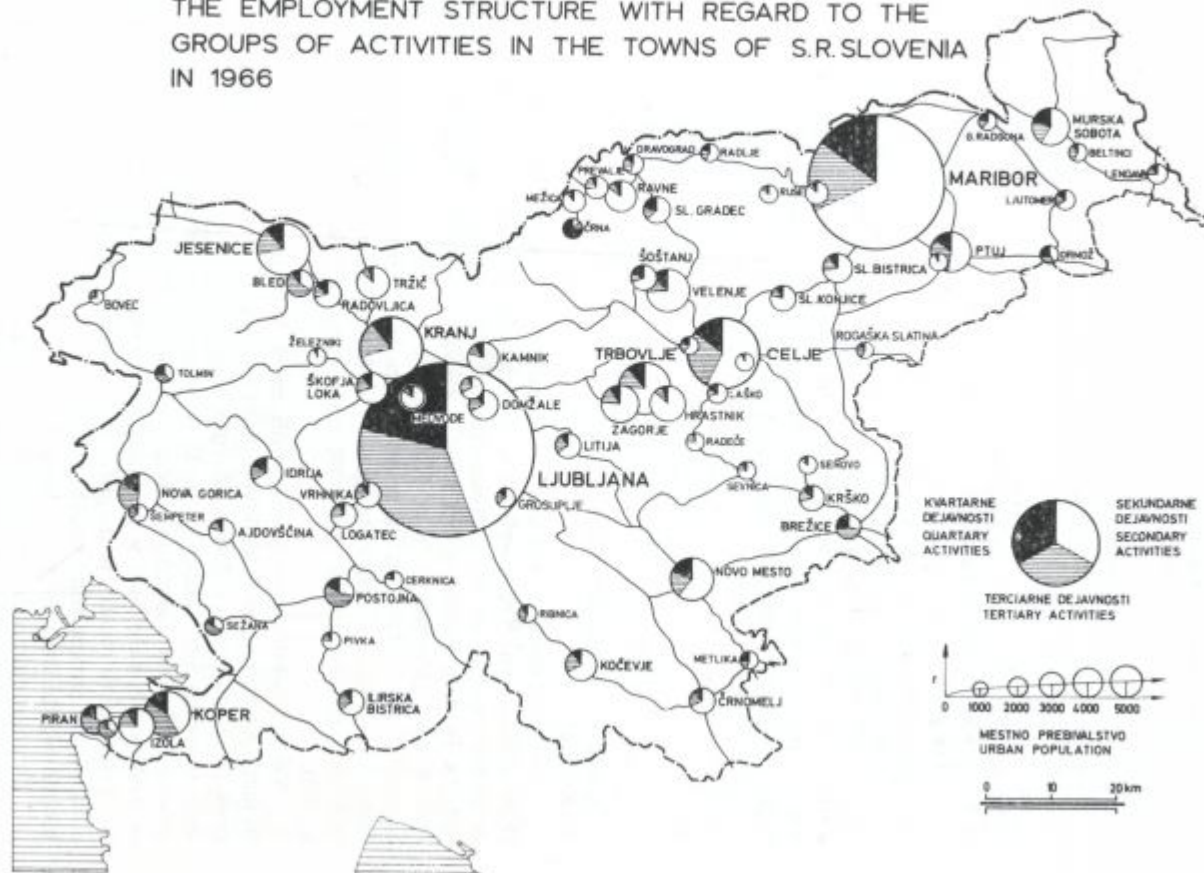
- III. S—T—K izrazita usmerjenost
 s—t—k zmerna usmerjenost
 (s)—(t)—(k) delna usmerjenost (glede na enega od indikatorjev)

Za družbenogospodarsko usmeritev slovenskih mest je značilen izredno močan poudarek na sekundarnih dejavnostih. Še prav posebno se ta »industrijska usmerjenost« občuti pri malih mestih. Kar 45 (63 %) mest med slovenskimi mesti ima ali izrazito ali zmerno ali delno usmerjenost v to skupino dejavnosti. Ta poudarek je dobro opazen tudi na trikotnem grafikonu. Glede na uporabljene

Karta 7 — Figure 7

STRUKTURA ZAPOSLENIH GLEDE NA SKUPINE DEJAVNOSTI
V MESTIH S.R.SLOVENIJE (L.1966)

THE EMPLOYMENT STRUCTURE WITH REGARD TO THE
GROUPS OF ACTIVITIES IN THE TOWNS OF S.R.SLOVENIA
IN 1966

indikatorje, strukturo zaposlenih in strukturo osebnih dohodkov, prihaja ta usmerjenost naših urbanih naselij še celo bolj do izraza kot je to primer pri opredeljevanju mest s pomočjo strukture aktivnega prebivalstva. Ekstremni primeri takšne usmeritve so sicer nekatera rudarska in industrijska naselja (Medvode, Mežica, Ruše, Senovo, Store, Železniki itd.), za katere bi težko trdili, da so že prava mesta. Manj ugodno pa je, da se med te skrajne primere uvrščajo tudi nekatera prava mesta kot Hrastnik, Tržič, Ajdovščina, Velenje in celo Ravne. Glede na takšno skrajno specializacijo so seveda v teh mestih ostale dejavnosti dokaj zanemarjene, kar je v škodo oskrbi mestnega prebivalstva in še bolj, oskrbi njihovega zaledja (karti 8 in 9).

Mest s terciarno in kvartarno usmeritvijo je v Sloveniji veliko manj. Izrazitejšo, zmernejšo ali delno terciarno usmeritev ima 29 naselij (40 %) določeno kvartarno dejavnost pa nadaljnih 38 (ali 51 %) krajev. Pri številnih med njimi se obe dejavnosti tesno prepletata. V velikem številu primerov pomeni terciarna ali kvartarna usmeritev zgolj dopolnitev osnovne sekundarne dejavnosti. Zaradi tega je mest z izrazito oziroma zmerno zgolj terciarno in kvartarno usmeritvijo dejansko manj, komaj 26 (ali 36 %). Smatramo za neugodno, da so v strukturi slovenskih mest prav mesta s terciarno usmeritvijo tako redka, čeprav so storitve najbolj organsko vezane na urbane naselbine. Preseneča tudi razmeroma velik pomen kvartarnih dejavnosti, ki dajejo poudarek nekaterim mestom s centralnimi funkcijami višje stopnje (npr. Novo mesto, Ptuj, Murska Sobota, tudi Ljubljana), ali skromnim podeželskim centrom (Ormož, Tolmin), ali pa so samo spremljajoča dejavnost ob osnovni industrijski funkciji (Idrija, Kranj, Trbovlje, Radovljica itd.).

Tipična mesta s terciarno usmeritvijo se večidel preživljajo s prometom (Postojna, Piran, Koper) ali pa s trgovino, ki je zlasti v krajih blizu meje nadpoprečno razvita (Sežana, Nova Gorica).^{*} Poseben primer so turistična naselja, kot sta Bled in Portorož. Pri mestih s kvartarno usmeritvijo ima zelo velik pomen šolstvo (Murska Sobota, Novo mesto) ali zdravstvo (Slovenj Gradec, Ptuj, Šempeter pri Gorici) ali pa relativno močna javna uprava v nerazvitem mestu (Metlika, Ormož, Gornja Radgona). Močan poudarek na javnih službah imamo tudi v Ljubljani, kar je glede na njeno prestolniško funkcijo razumljivo (karti 8 in 9).

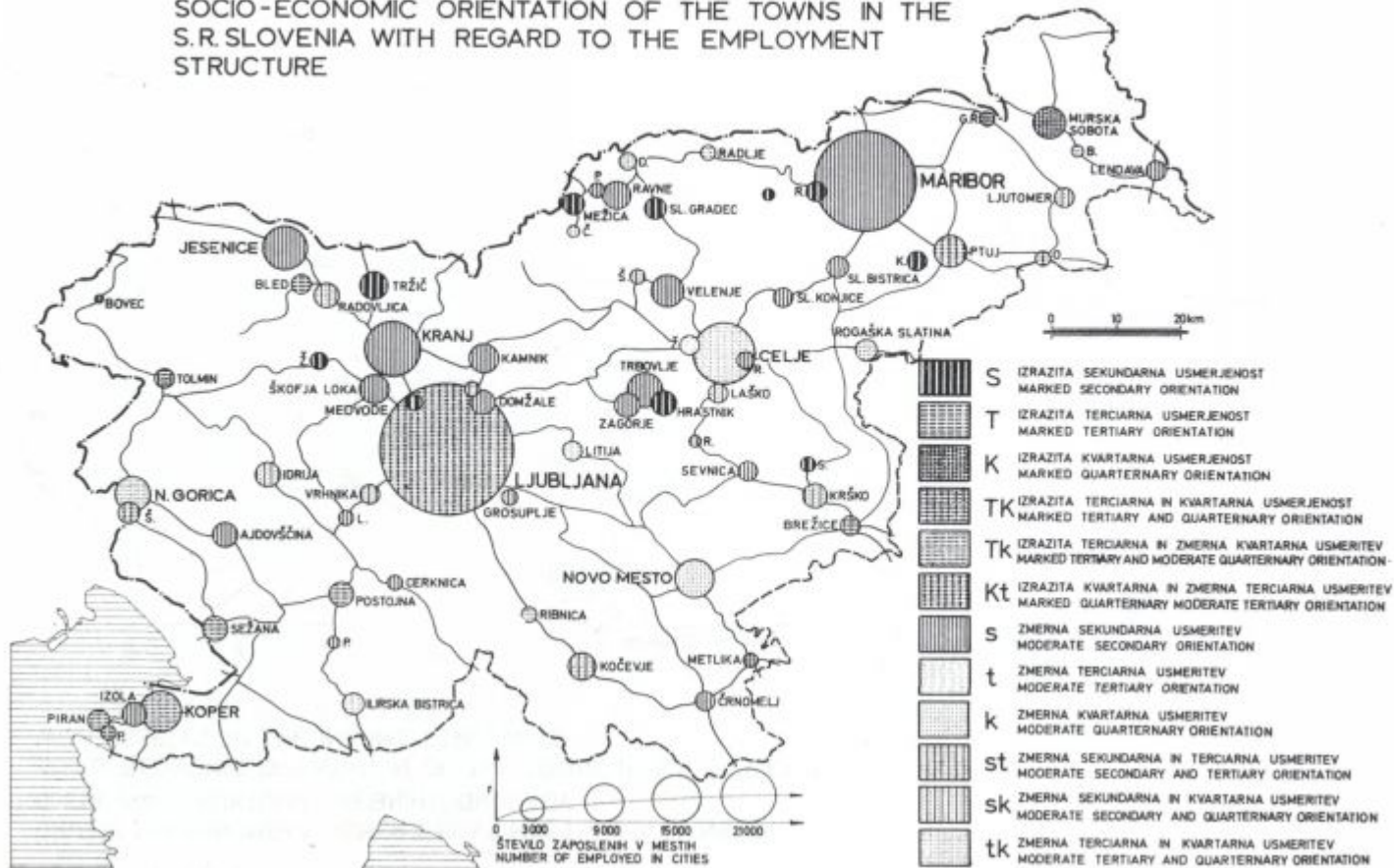
Večina sekundarno usmerjenih mest je razporejena v industrijski osi ali industrijskem polmeseču Slovenije, ki se razprostira, kot je znano, od Gorenjske preko Črnega revirja, Celja, Maribora in mariborske okolice do Koroške. Izven tega območja prevladujejo mesta s terciarno (Primorska) ali kvartarno usmeritvijo (vzhodna Slovenija). Relativna nerazvitost vzhodnih predelov Slovenije se nedvomno kaže tudi v prevladi kvartarnih dejavnosti v tamkajšnjih mestih. Pri primorskih mestih je mogoče njihovo terciarno usmeritev pojasniti predvsem z ugodnim prometnim položajem in z določeno trgovsko vlogo temelječo na bližini odprte državne meje (karti 8 in 9).

Družbenogospodarski značaj slovenskih mest smo skušali opredeliti še z enim postopkom. Na podlagi metode Allana R o d g e r s a (60) smo izračunali za

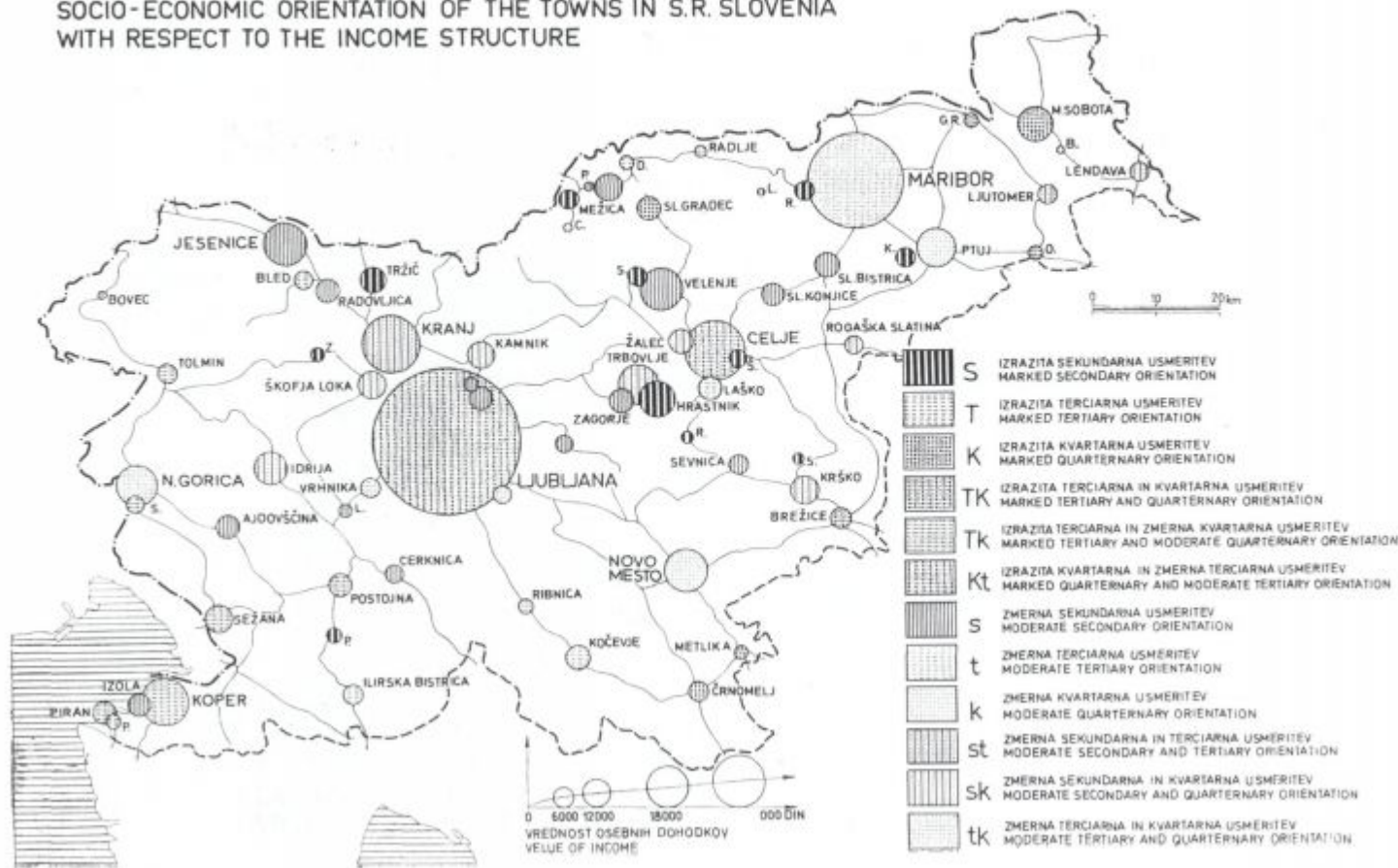
^{*} Glede na to, da je proizvodna obrt vključena v sekundarne dejavnosti in da je med terciarnimi dejavnostmi samo storitvena obrt družbenega sektorja in obrt privatnega sektorja je njena teža veliko manjša kot pa smo tega vajeni iz statistike o aktivnosti prebivalstva.

DRUŽBENO EKONOMSKA USMERJENOST MEST V S.R. SLOVENIJI
GLEDE NA STRUKTURO ZAPOSLENIH (L. 1966)
SOCIO-ECONOMIC ORIENTATION OF THE TOWNS IN THE
S.R. SLOVENIA WITH REGARD TO THE EMPLOYMENT
STRUCTURE

DRUŽBENOEKONOMSKA USMERJENOST MEST V S.R. SLOVENIJI
GLEDE NA STRUKTURO OSEBNIH DOHODKOV
SOCIO-ECONOMIC ORIENTATION OF THE TOWNS IN S.R. SLOVENIA
WITH RESPECT TO THE INCOME STRUCTURE

mesta tako imenovani koeficient diverzifikacije, ki pokaže ali je kraj glede na mestne dejavnosti zelo enostransko razvit oziroma ali nastopajo v mestu v ustreznem razmerju vse dejavnosti in ima kraj potemtakem zelo širok

Tabela 38. Koeficient diverzifikacije v slovenskih mestih: A) glede na odnos do teoretičnega minimuma in B) glede na poprečno strukturo slovenskih mest ter C) decilna razvrstitev

Naselje	A	B	C	Naselje	A	B	C
Ljubljana	0,869	0,082	III	Šoštanj	0,949	0,630	IX
Maribor	0,886	0,224	IV	Vrhnika	0,881	0,179	VI
Celje	0,861	0,073	II	Brežice	0,798	0,000	I
Kranj	0,894	0,276	V	Črna	0,903	0,324	VI
Jesenice	0,902	0,296	VI	Dravograd	0,852	0,000	II
Trbovlje	0,918	0,432	VIII	Laško	0,915	0,404	VII
Koper	0,845	0,000	II	Lendava	0,930	0,514	VIII
Hrastnik	0,952	0,690	IX	Ljutomer	0,896	0,281	VI
Idrija	0,870	0,105	III—V	Mengeš	0,950	0,649	IX
Izola	0,920	0,460	VII	Mežica	0,988	0,909	X
Kamnik	0,909	0,376	VII	Sevnica	0,896	0,308	VI
Kočevje	0,879	0,158	IV	Sežana	0,868	0,081	III
Murska Sobota	0,861	0,021	I	Slovenske Konjice	0,942	0,610	VIII
Nova Gorica	0,848	0,000	I	Šempeter	0,958	0,702	IX
Novo mesto	0,848	0,000	I	Beltinci	0,939	0,583	VIII
Piran	0,829	0,000	I	Cerknica	0,923	0,465	VII
Ptuj	0,829	0,000	I	Gornja Radgona	0,860	0,035	II
Ravne	0,895	0,275	V	Kidričevo	0,962	0,755	X
Škofja Loka	0,889	0,230	V	Lovrenc	0,961	0,735	X
Tržič	0,931	0,539	VIII	Metlika	0,891	0,305	V—VI
Velenje	0,917	0,426	VII	Ormož	0,815	0,000	I
Zagorje	0,892	0,266	V	Pivka	0,956	0,698	IX
Ajdovščina	0,918	0,274	V—VII	Portorož	0,942	0,610	VIII
Bled	0,871	0,104	III	Radeče	0,945	0,621	VIII
Črnomelj	0,894	0,236	V	Radlje	0,861	0,044	II
Domžale	0,917	0,419	VII	Ribnica	0,872	0,129	IV
Ilirska Bistrica	0,862	0,102	III	Senovo	0,983	0,903	X
Krško	0,873	0,144	IV	Store	0,993	0,943	X
Litija	0,882	0,186	IV	Tolmin	0,785	0,000	I
Logatec	0,940	0,585	VIII	Žalec	0,855	0,000	II
Postojna	0,828	0,000	I	Železniki	0,989	0,919	X
Prevalje	0,915	0,412	VII	Bovec	0,948	0,639	IX
Radovljica	0,895	0,276	V	Grosuplje	0,860	0,029	II
Ruše	0,950	0,655	IX	Medvode	0,958	0,714	IX
Slovenj Gradec	0,872	0,121	III	Rogaška Slatina	0,861	0,039	II
Slovenska Bistrica	0,916	0,401	VII				

spekter funkcij. Docela razumljivo je, da le v drugem primeru lahko govorimo o pravem mestu. Ker nastopa med slovenskimi malimi mesti veliko krajev z zelo enostransko in ozko usmeritvijo, je takšna ocena skorajda nujna.

Postopek za izračunavanje koeficienta diverzifikacije je dokaj zamotan. Za vsa mesta je treba najprej izračunati strukturo zaposlenih ali aktivnih prebivalcev po dejavnostih. Dobljene vrednosti se nato razporedijo po velikosti in kumulativno seštejejo od največje k najmanjši, pri čemer se dejavnosti, ki jih v mestu ni, prištejejo v vrednosti sto. Izračunani zbir se nato primerja s teoretično najslabšo možnostjo, ki znaša glede na 18 različnih dejavnosti (pri nas) $18 \times 100 = 1800$. Čim večja je pestrost dejavnosti v mestu, tem manjšo vrednost bo imel indeks in obratno. Dobljeni seštevek lahko primerjamo z zbirom za vsa mesta skupaj in ugotovimo razen razlik napram teoretičnemu minimumu tudi odstopanja od mestnega poprečja. V študiji smo uporabili oba možna postopka. Koeficient smo izračunali na podlagi strukture zaposlenih.

Slovenska mesta dosegajo na splošno zelo visoke vrednosti koeficienta diverzifikacije, kar potrjuje že povedano misel, da so v poprečju bolj enostransko, kakor pa heterogeno opremljena. Značilno je na primer, da največjo pestrost srečujemo pri mestih s terciarno ali kvartarno usmeritvijo; nasprotno temu pa se mesta s sekundarno usmeritvijo večidel uvrščajo v ranžirni vrsti nad četrti ali celo peti decil. Celo pri velikih mestih, ki so v tujini po pravilu družbeno-gospodarsko raznosmerna ali neopredeljena, ugotavljamo neugodno visok koeficient diverzifikacije. Še bolj se pa ta koeficient poveča v negativnem smislu pri malih mestih. Kot edino ugodnost je treba omeniti, da imajo centralna naselja srednjih stopenj, to je bivša okrajna mesta, ki opravljajo še vedno pomembno oskrbovalno vlogo v našem urbanem omrežju, zelo ustrezen (nizek) koeficient diverzifikacije.

4. Mestne funkcije

V prejšnjem poglavju smo skušali ugotoviti, kakšna je osnovna družbeno-gospodarska usmeritev ali dejavnost mest v SR Sloveniji. Naša naslednja naloga je, da podrobneje opredelimo tiste mestne dejavnosti, ki imajo bodisi za mesto kot tako ali pa za širši slovenski prostor nadpoprečen pomen. Glede na to bo potekala naša raziskava po dveh različnih poteh.

Kot prvi korak smo izbrali opredelitev tistih mestnih dejavnosti, ali kot jim tudi pravimo — mestnih funkcij, ki imajo v določenem mestu poseben ali glede na poprečje slovenskih mest nadpoprečen pomen. To so tiste dejavnosti, ki dajejo mestu določen pečat ali pa so lahko v danih razmerah celo podlaga njegove družbene prosperitete. Ker gre pri tem opredeljevanju predvsem za določitev tistih mestnih dejavnosti, ki imajo v življenju posameznega mesta poseben pomen in ne za komparacijo z mestnimi funkcijami ostalih urbanih naselij, bi lahko označili ta prvi postopek kot opredelitev »ožjega« ali »urbanega« pomena mestnih funkcij, drugi postopek pa kot opredelitev »širšega« ali »regionalnega« pomena mestnih funkcij.

a) Pri opredelitvi »ožjega« ali »urbanega« pomena mestnih funkcij smo se oprli na gradivo o strukturi zaposlenih v mestih in strukturi osebnih dohodkov zaposlenih. Za opredelitev smo uporabili postopek H. J. Nelsona (61), po katerem se kot nadpoprečno pomembne dejavnosti smatrajo

tiste, pri katerih je strukturni delež presegal vrednost srednje vrednosti + 1 standardna deviacija izračunane za vsa slovenska mesta ($\bar{x} + \sigma$). Ta, dokaj preprosti, način je bil najprej uporabljen pri klasifikaciji mest v ZDA, pozneje pa še v nekaterih drugih deželah. Odlikuje se po enostavnosti in organski navezanosti na dane razmere in gradivo. S pomočjo te metode smo prišli do naslednjih razmejitenih vrednosti za 14 pomembnejših dejavnosti,* ki smo jih izračunali za vsakega od uporabljenih indikatorjev. Metoda tudi dopušča, da v primerih zelo močne specializacije ugotovimo, ali ne presega ta osredotočenost celo vrednost srednje vrednosti + 2 standardnih deviacij ali kar 3 standardnih deviacij ($\bar{x} + 2\sigma$ ali $\bar{x} + 3\sigma$) izračunanih za poprečje slovenskih mest. Slaba stran uporabljene metode je v tem, da moremo kot specializirana naselja izločiti samo določeno število mest (okrog polovico od 33 %, to je okrog 8—12 mest), pa čeprav vemo, da jih je v resnici več. Pri naši opredelitvi se je to zlasti občutilo na primeru industrije. Prav zato, poudarjamo, je treba ovrednotenje mestnih funkcij obravnavati vedno skupaj z družbenogospodarsko usmeritvijo in ne ločeno. Najprej je potrebno imenovati družbenoekonomsko usmeritev mesta, nato pa navesti mestne funkcije. Analiza je dala naslednje izsledke (tabeli 39 in 40).

Tabela 39. Razmejitvene vrednosti pri funkcijski opredelitvi mest v SR Sloveniji: A) glede na strukturo zaposlenih in B) glede na strukturo osebnih dohodkov zaposlenih v mestih

	$\bar{x}$	σ	$\bar{x} + 2\sigma$	$\bar{x} + \sigma$	$\bar{x} - \sigma$	$\bar{x}$	σ	$\bar{x} + \sigma$	$\bar{x} + 2\sigma$	$\bar{x} - \sigma$
Industrija	46,37	22,5	68,87	91,39	23,80	54,4	21,2	75,60	96,8	33,2
Gozdarstvo	5,96	7,80	13,56	21,36	0,00	—	—	—	—	—
Gradbeništvo	6,84	5,30	12,14	17,44	1,54	13,09	8,7	21,79	30,49	4,3
Promet	5,47	5,50	10,97	16,47	0,00	5,60	6,4	12,00	17,60	0,0
Trgovina	5,00	2,60	7,60	10,20	2,40	7,89	5,5	13,39	18,94	2,3
Gostinstvo	2,35	1,54	3,89	5,43	0,81	2,12	1,21	3,33	4,54	0,91
Obrt	11,33	7,70	19,03	26,73	3,63	3,92	2,59	6,51	9,10	1,33
Komunala	2,33	1,68	4,01	5,69	0,65	0,73	0,82	1,56	2,39	0,00
Šolstvo	3,08	1,38	4,46	5,84	1,70	2,90	1,32	4,22	5,74	1,58
Zdravstvo	3,91	3,17	7,08	10,99	0,74	3,11	2,45	5,56	8,01	0,66
Socialno varstvo	1,08	1,04	2,12	3,16	0,04	0,71	0,23	0,94	1,18	0,47
Finance	0,97	0,77	1,74	2,51	0,20	1,02	0,92	1,94	2,96	0,10
Socialno zavarov.	0,25	1,21	0,46	0,67	0,04	0,28	0,21	0,50	0,71	0,07
Državna uprava	2,53	1,85	4,38	6,23	0,68	2,40	1,78	4,18	6,58	0,62

$\bar{x}$ = srednja vrednost strukturnega dela določene dejavnosti

σ = standardna deviacija strukturnih deležev določene dejavnosti

* Podatki so sicer bili zbrani za 18 dejavnosti, vendar nastopajo te dejavnosti (znanstvena dejavnost, kulturno-prosvetna dejavnost, umetniška dejavnost in dejavnost gospodarskih zbornic) samo v nekaterih večjih krajih in smo te podatke oziroma dejavnosti izpustili kot netipične.

Rezultati, ki smo jih dobili po eni in drugi metodi, se med seboj v marsičem razlikujejo, vendar nam dopuščajo, da napravimo nekatere sklepe. Prva ugotovitev je ta, da mesta s pretežno sekundarno usmeritvijo v glavnem nimajo razvitih drugih dejavnosti oziroma, da so te dejavnosti podpoprečno razvite glede na poprečje slovenskih mest. Očitno je, da industrijska dejavnost močno zasenčuje druge dejavnosti. Pri mestih s terciarno ali kvartarno dejavnostjo se pojavlja veliko večja pestrost in ta mesta imajo nadpoprečno razvite mnoge storitvene dejavnosti in javne službe. Ugotavljamo tudi, da imajo z izjemo Maribora in Kranja vsa ostala središčna mesta veliko različnih mestnih funkcij, kar je nedvomno pozitivna lastnost (npr. Novo mesto, Nova Gorica, Murska Sobota, Koper, Brežice, Postojna, Slovenj Gradec itd.). Verjetno bi kazalo to pozitivno usmeritev funkcijskega razvoja nekaterih naših mest še pospešiti, ali pa jo vsaj v nekaterih primerih izboljšati (npr. Maribor, Kranj, Ravne). Številna druga naša mala mesta so pa zaskrbljujoče skromno opremljena in le redka med njimi imajo nekaj več posebnih funkcij. Moti tudi to, da celo tam, kjer jih je več skupaj, ne nastopa smiselna medsebojna delitev dela, npr. v Črnem revirju, ob obali, na Koroškem itd.

Tabela 40. Pregled pomembnejših mestnih funkcij v mestih SR Slovenije: A) glede na strukturo zaposlenih in B) glede na strukturo dohodkov zaposlenih v mestih

Naselje	A	B	Naselje	A	B
Ljubljana	Gr, T ₃ , K, Š, F, Sz	O, Š, Sv ₂ , F, Sz, U	Ptuj	T, O, Z, Sv ₂	Z, Sv
Maribor	—	—	Ravne	I, Sz ₂	Sz ₂
Celje	T ₂ , F, Sz ₂	Sv, F, Sz ₂	Škofja Loka	Sv ₂	Sv ₃
Kranj	—	Sz	Tržič	I	I
Jesenice	—	—	Velenje	Š ₃	S ₃
Trbovlje	Sz	—	Zagorje	—	K, Sv
Koper	P ₃ , T, Go, Sz	P ₂ , Go, Sv ₃ , S ₂	Ajdovščina	—	—
Hrastnik	I	I	Bled	Go ₃ , K ₂	Go ₃ , Z
Idrija	Z	Z	Črnomelj	—	Sz
Izola	Sv	Go, K, Š, Sv	Domžale	—	—
Kamnik	Sv	Sv ₃	Ilirska Bistrica	—	P, K
Kočevje	—	P, K	Krško	Gr ₂ , F ₂	F
Murska Sobota	Z, F ₂ , Sz	Gr, Z ₂ , F ₂ , Sz	Litija	K	—
Nova Gorica	P, T, Sz ₂	Gr, P, F, Sz ₂	Logatec	—	K ₃
Novo mesto	Z, F, Sz ₂	Z, Sv, F, Sz	Postojna	P ₃ , T, Go ₂ , F ₂	P ₃ , T, Go ₃ , T ₂
Piran	P ₃ , Go ₀ , K ₂ , F ₂	P ₃ , F	Prevalje	Gr ₃ , O, Š, F	Gr ₃ , O ₂
			Radovljica	Gr ₂	Gr
			Ruše	I	I, K ₂
			Slovenj Gradec	Z ₂ , F	K, Š, Z ₃ , U
			Slovenska Bistrica	—	—

Naselje	A	B	Naselje	A	B
Šoštanj	I, Z ₂	I	Kidričevo	I ₂	I
Vrhnika	O, Sz ₂	Sz	Lovrenc	—	Š ₂
Brežice	P, T ₃ , Z ₂ , U	P ₂ , T ₂ , O ₃ , Z ₂ , F ₂ , U	Metlika	K, Sv ₃	Sv ₃
Črna	Go, K, Š, Z ₁	T ₂ , Go ₃ , Š ₁ , Sv ₃	Ormož	K, Z ₂ , U ₂	T ₃ , Z, U
Dravograd	Gr, P ₂ , T, O ₂ , U	Gr ₂ , P, U	Pivka	I, Go	I
Laško	Z	P ₂ , Z	Portorož	Go ₃ , Š ₂ , Sv	Go ₃ , Š ₂
Lendava	I	Gr	Radeče	—	I, Gr ₂
Ljutomer	—	—	Radlje	Gr ₂ , O, Sz, U	Go, O, Z, Sz, U
Mengeš	O, Sv, F	O ₂ , Sv ₃ , F ₂	Ribnica	Gr, K ₃ , Sz	K ₃
Mežica	I	I	Senovo	I, Z	I
Sevnica	O ₂	—	Štore	I	I
Sežana	P ₃ , U	P ₂ , T ₂ , U	Tolmin	T ₂ , K, Sv ₃ , U	P, T ₂ , O, Sv ₃ , U
Slovenske Konjice	I	—	Žalec	Gr ₂ , K ₂ , F, U	Gr, K
Šempeter	P, Z ₃	T, Z ₃	Železniki	I, O	I
Beltinci	T, Go, Š ₂	Go, Os, Š ₂	Bovec	Go ₃	Go ₃
Cerknica	—	—	Grosuplje	Gr ₂ , P, U	Gr, O, U
Gornja Radgon	U ₃	O ₂ , F, U ₂	Medvode	I	I
			R. Slatina	Gr, Go ₃ , Š	Go ₃ , O, Š

P₂ ali P₃ = število ob začetnici označuje za koliko standardnih deviacij (σ) je strukturni delež nad srednjo vrednostjo.

I = industrija
Gr = gradbeništvo
P = promet
T = trgovina

Go = gostinstvo
O = obrt
K = komunalna
Š = šolstvo
Z = zdravstvo
Sv = socialno varstvo
F = finance in bančništvo
Sz = socialno zavarovanje
U = državna uprava

b) Določitev »širšega« ali »regionalnega« pomena mestnih funkcij za posamezno mesto temelji na drugačnem metodološkem izhodišču. (62) Ta vidik mestnih funkcij smo skušali razbrati iz korelacijskega odnosa med dvema indikatorjema. Kot prvi in osnovni pokazatelj smo uporabili delež zaposlenih v določenem mestu od vseh zaposlenih v mestih SR Slovenije. Pokazal nam je, kako velik pomen ima posamezno mesto v zaposlitveni strukturi slovenskih mest (to je naselij z več kot 1500 prebivalci l. 1966). S tem, da smo vzeli kot bazo indeksa število zaposlenih v mestih, smo izločili moteči vpliv ostalih naselij in obenem postrožili kriterij, saj smo dvignili poprečje. Kot drugi, to je primerjalni indikator, pa smo uporabili delež zaposlenih, ki ga ima posamezno mesto v določeni dejavnosti od vseh zaposlenih v tej dejavnosti v mestih SR Slovenije. Deleže smo izračunali za 17 različnih dejavnosti. Medsebojna primerjava obeh indikatorjev je pokazala, katere dejavnosti v posameznem mestu imajo podpoprečen, poprečen in nadpoprečen pomen. Osnovna misel pri uporabljanju tega kriterija je temeljila na tem, da bi v idealnih raz-

merah praviloma odpadel na posamezno mesto enak delež zaposlenih v različnih dejavnostih kot ga ima mesto v celotni zaposlitveni strukturi. Ali drugače povedano: idealno mesto naj bi imelo ustrezno skupnemu številu zaposlenih razvite tudi posamezne dejavnosti. Seveda v stvarnosti to ni primer, temveč izkazujejo mesta glede nekaterih dejavnosti podpoprečno, glede drugih pa nadpoprečno razvitost. Prav to nenormalno razvitost pa smo z zgoraj opisanim postopkom želeli izluščiti in jo izmeriti. Zaradi boljšega dojetja smo korelacijsko razmerje razdelili na tri skupine: na normalno, kjer se je primanjkljaj oziroma presežek gibal med $-0,25\%$ do $+0,25\%$, na subnormalno razvita, kjer je bil primanjkljaj večji od $-0,25\%$, in na nadnormalno, kjer je bil presežek večji od $+0,25\%$. Glede na te tri skupine bi lahko mesta razdelili na nerazvita, normalno opremljena in specializirana (grafikoni 9 a, b in c).

Tabela 41. Razvrstitev mest v SR Sloveniji glede na položaj v korelacijskem razmerju med a) deležem zaposlenih v posameznem mestu v določeni dejavnosti od vseh zaposlenih v mestih v tej dejavnosti v SR Sloveniji in b) deležem zaposlenih v posameznem mestu od vseh zaposlenih v mestih SR Slovenije

Dejavnost	Pod -25%		Od $-0,25$ do $+0,25\%$		Nad $+0,25\%$	
	št.	%	št.	%	št.	%
Industrija	11	15,5	39	55,0	21	29,5
Gozdarstvo	33	46,5	12	16,9	26	36,6
Gradbeništvo	36	50,7	23	32,4	12	16,9
Promet	35	49,3	23	32,4	13	18,3
Trgovina	36	50,7	31	43,7	4	5,6
Gostinstvo	25	35,2	35	49,3	11	15,5
Obrt	19	26,7	39	55,0	13	18,3
Komunala	22	31,0	30	42,3	19	26,7
Šolstvo	18	25,3	46	64,8	7	9,9
Znanost	68	95,8	2	2,8	1	1,4
Kultura-prosveta	51	71,9	19	26,7	1	1,4
Umetnost	64	90,2	5	7,0	2	2,8
Zdravstvo	22	45,1	27	38,0	12	16,9
Socialno varstvo	39	55,0	19	26,7	13	18,3
Finance-bančništvo	37	52,1	21	29,6	13	18,3
Socialno zavarovanje	43	60,6	17	23,0	11	15,5
Uprava	30	42,3	11	15,4	30	42,3

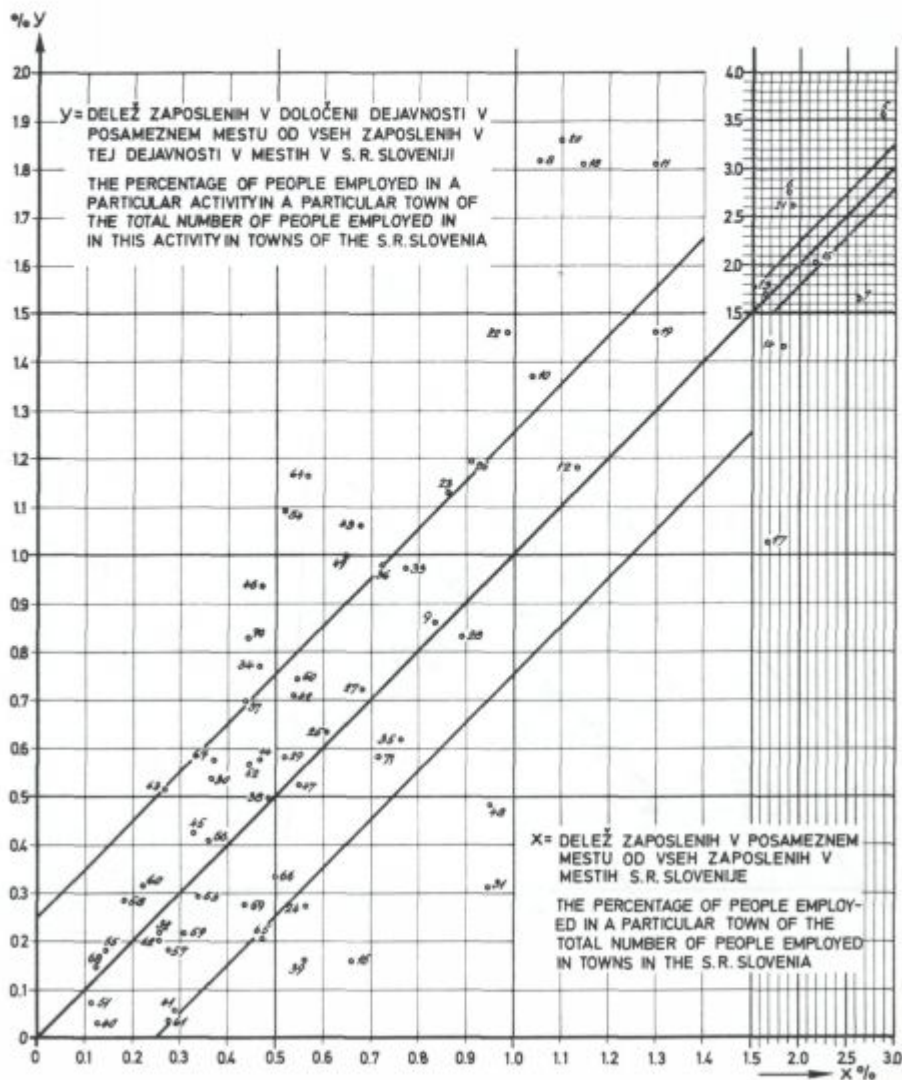
(Opredelitev smo opravili tudi s pomočjo grafikonov (št. 9 a, b in c), na katerih se je pokazal pri vsaki dejavnosti položaj posameznega mesta: ali leži ob diagonalni osi oziroma koridorju ob njej, ali pod ali nad tem koridorjem).

Preden navedemo podrobne izide ovrednotenja, naj opozorimo, da ima uporabljena metoda tudi določene slabosti. Le-te se kažejo predvsem pri manjših urbanih naseljih, kjer se kaj pogosto lahko zgodi, da dobi določena dejavnost zaradi nerazvitosti drugih dejavnosti in majhne populacijske mase prevelik

Grafikon 9 a — Graph 9 a

KORELACIJSKO RAZMERJE MED DELEŽEM ZAPOSLENIH V INDUSTRIJI V POSAMEZNEM MESTU OD VSEH ZAPOSLENIH V INDUSTRIJI V MESTIH SLOVENIJE IN DELEŽEM ZAPOSLENIH V POSAMEZNEM MESTU OD VSEH ZAPOSLENIH V MESTIH S.R. SLOVENIJE

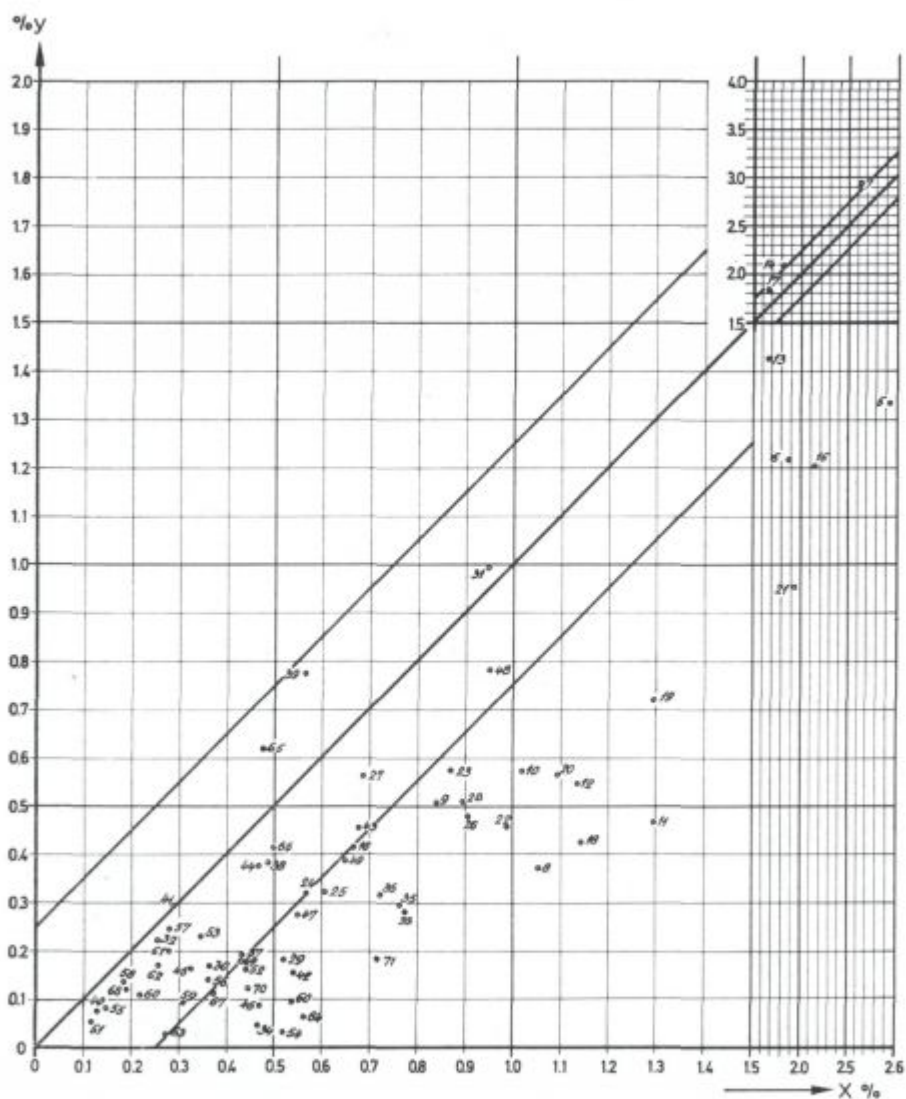
CORRELATION RATIO BETWEEN THE PERCENTAGE OF PEOPLE EMPLOYED IN INDUSTRY IN A PARTICULAR TOWN OF THE TOTAL NUMBER OF PEOPLE EMPLOYED IN INDUSTRY IN TOWNS OF THE S.R. SLOVENIA AND THE PERCENTAGE OF PEOPLE EMPLOYED IN A PARTICULAR TOWN OF THE TOTAL NUMBER OF PEOPLE EMPLOYED IN THE TOWNS OF THE S.R. SLOVENIA

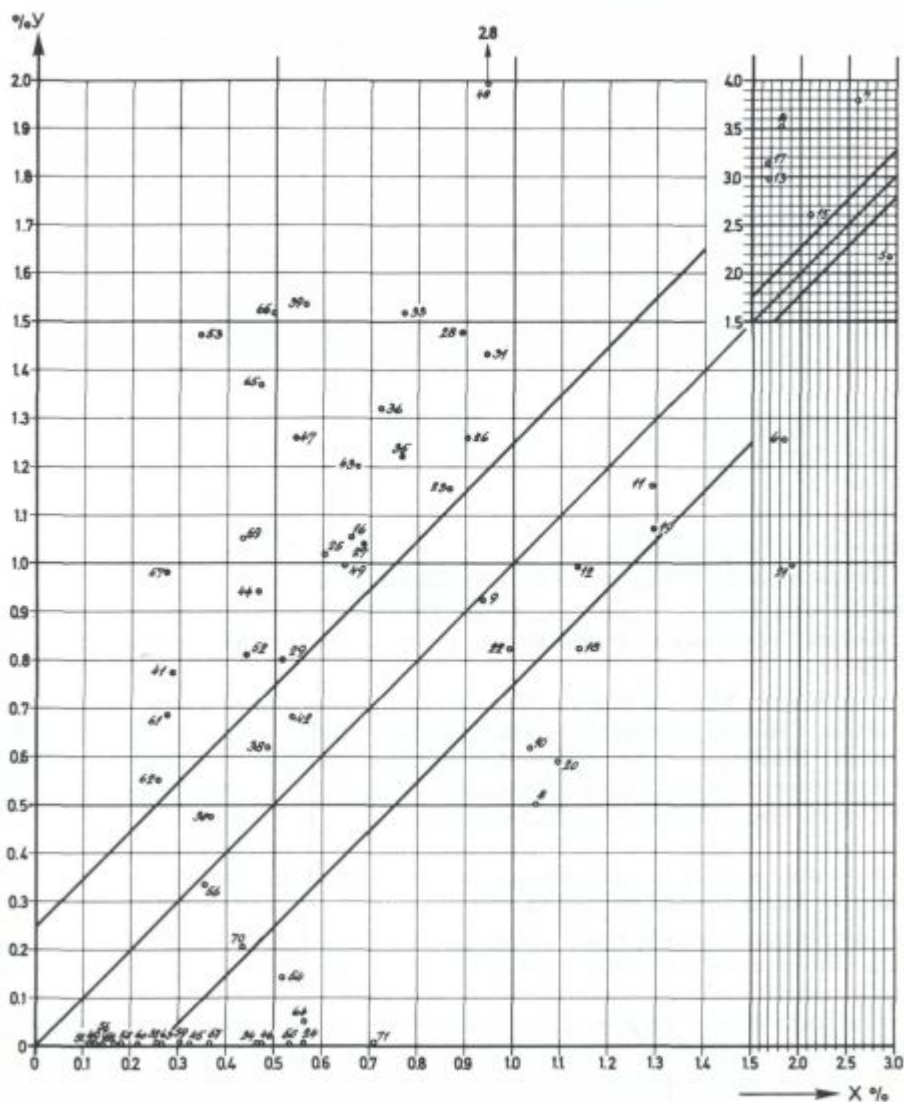
Grafikon 9 b — Graph 9 b

TRGOVINA — COMMERCE

Grafikon 9 c — Graph 9 c

DRŽAVNA UPRAVA — STATE ADMINISTRATION

strukturni delež in s tem nadpoprečni pomen. Žal se tem »statistično-matematičnim spodrsrlajem« ni mogoče izogniti.

Nadpoprečni pomen (nad + 0,25 %) so glede na posamezne dejavnosti pokazala naslednja mesta:

Industrija: Maribor, Kranj, Jesenice, Trbovlje, Velenje, Hrastnik, Domžale, Kamnik, Ravne, Slovenska Bistrica, Tržič, Zagorje, Ajdovščina, Medvode, Ruše, Lendava, Mežica, Slovenske Konjice, Kidričevo, Senovo, Store.

Gozdarstvo: Idrija, Kočevje, Novo mesto, Postojna, Ptuj, Slovenj Gradec, Škofja Loka, Tržič, Vrhnika, Bled, Črnomelj, Ilirska Bistrica, Litija, Ruše, Brežice, Črna, Dravograd, Mengeš, Sevnica, Sežana, Cerknica, Gornja Radgona, Lovrenc, Ormož, Radlje, Tolmin.

Gradbeništvo: Ljubljana, Celje, Jesenice, Nova Gorica, Novo mesto, Ravne, Krško, Medvode, Prevalje, Grosuplje, Radlje, Zalec.

Promet: Ljubljana, Celje, Koper, Nova Gorica, Piran, Škofja Loka, Ilirska Bistrica, Postojna, Brežice, Dravograd, Sežana, Šempeter in Grosuplje.

Trgovina: Ljubljana, Celje, Koper, Nova Gorica.

Gostinstvo: Ljubljana, Jesenice, Koper, Izola, Nova Gorica, Piran, Bled, Postojna, Portorož, Bovec in Rogaška Slatina.

Obrt: Ljubljana, Celje, Ptuj, Domžale, Prevalje, Vrhnika, Brežice, Dravograd, Mengeš, Sevnica, Beltinci, Radlje, Železniki.

Šolstvo: Ljubljana, Kranj, Ptuj, Velenje, Zagorje, Portorož, Rogaška Slatina. Znanost: Ljubljana.

Kultura-prosveta: Ljubljana.

Zdravstvo: Ljubljana, Celje, Idrija, Novo mesto, Ptuj, Slovenj Gradec, Šoštanj, Brežice, Laško, Šempeter, Ormož in Rogaška Slatina.

Bančništvo in finance: Ljubljana, Celje, Trbovlje, Koper, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Piran, Krško, Postojna, Radovljica, Slovenj Gradec in Zalec.

Uprava: Koper, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Piran, Ptuj, Ajdovščina, Črnomelj, Domžale, Ilirska Bistrica, Krško, Litija, Postojna, Radovljica, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Brežice, Dravograd, Lendava, Ljutomer, Sevnica, Sežana, Slovenske Konjice, Cerknica, Gornja Radgona, Ormož, Grosuplje, Ribnica, Tolmin, Zalec.

Sumarni pregled »regionalnega pomena« mestnih funkcij podaja tabela 42 (in tudi karta 10 med str. 272 in 273).

Obravnavano korelacijsko razmerje se od dejavnosti do dejavnosti spreminja. Za industrijo, šolstvo, gostinstvo in obrt velja, da leži pretežni del naselij znotraj koridorja (nad 50 %), to se pravi, da koeficienti ustrezno sledo spreminjanju števila prebivalstva v mestih in pomenu mesta kot regionalnega središča. Pri drugi skupini dejavnosti leži znotraj koridorja 30—45 % naselij. Te panoge so gradbeništvo, promet, trgovina, komunala, zdravstvo in finance. Glede na to, da gre za dejavnosti izrazito mestnega značaja, bi pričakovali, da bo odstotek naselij znotraj orisanega korelacijskega koridorja večji. Še manjšo navezanost ugotavljamo pri gozdarstvu, kulturi in prosveti, socialnem varstvu, socialnem zavarovanju in upravi, kjer se giblje odstotek mest v koridorju med

Tabela 42. Pregled funkcij slovenskih mest glede na korelacijski odnos med a) deležem zaposlenih v določeni dejavnosti v posameznem mestu od vseh zaposlenih v tej dejavnosti v mestih SR Slovenije in b) deležem zaposlenih v posameznem mestu od vseh zaposlenih v mestih SR Slovenije

	Industrija	Gozdarstvo	Gradbeništvo	Promet	Trgovina	Gostinstvo	Obrt	Komunala	Solstvo	Znanost	Kultura in pros.	Umetnost	Zdravstvo	Socialno varstvo	Finance	Soc. zavarovanje	Uprava
Ljubljana	-	-	G	P	T	G	O	K	Š	Z	KP	U	Z	sv	F	SZ	u
Maribor	I	-	g	-	-	-	-	-	-	-	-	-	z	SV	-	-	-
Celje	-	-	G	P	T	-	O	-	-	-	-	-	Z	-	F	SZ	-
Kranj	I	g	-	-	-	-	-	K	Š	-	-	-	-	-	f	SZ	-
Jesenice	I	-	G	p	-	G	-	K	-	-	-	-	Z	-	-	SZ	-
Trbovlje	I	-	-	-	-	-	-	-	š	-	-	-	-	sv	F	SZ	-
Koper	-	-	g	P	T	G	o	-	-	-	-	U	z	SV	F	SZ	U
Hrastnik	I	-	-	-	-	-	-	K	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Idrija	i	G	g	p	-	g	o	k	š	-	kp	-	Z	sv	-	-	u
Izola	-	-	g	-	-	G	o	k	š	-	-	-	z	SV	-	-	-
Kamnik	I	g	g	-	-	-	o	-	-	-	kp	-	-	SV	-	-	u
Kočevje	i	G	-	p	-	g	o	k	-	-	kp	-	-	-	f	-	u
Murska Sobota	i	-	-	-	t	-	o	K	š	-	kp	-	z	-	F	SZ	U
Nova Gorica	-	-	G	P	T	G	o	K	š	-	kp	u	z	sv	F	SZ	U
Novo mesto	i	G	G	p	-	-	-	K	-	-	-	-	Z	SV	F	SZ	U
Piran	-	-	-	P	t	G	o	K	š	-	-	-	z	SV	F	-	U
Ptuj	-	G	-	-	t	g	O	K	š	-	-	-	z	SV	f	SZ	U
Ravne	I	-	G	-	-	-	-	k	š	-	-	-	-	-	-	-	-
Škofja Loka	i	G	g	P	-	-	o	-	-	-	-	-	-	SV	-	-	u
Tržič	I	G	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Velenje	I	-	g	-	-	-	-	K	š	-	-	-	-	-	-	-	-
Zagorje	I	-	-	-	-	-	o	k	š	-	kp	-	-	-	-	-	u
Ajdovščina	I	G	g	-	-	-	o	K	-	-	-	-	-	-	-	-	U

	Industrija	Gozdarstvo	Gradbeništvo	Promet	Trgovina	Gostinstvo	Obrt	Komunala	Solstvo	Znanost	Kultura in pros.	Umetnost	Zdravstvo	Socijalno varstvo	Finance	Soc. zavarovanje	Uprava
Bled	—	G	—	—	t	G	o	K	s	—	—	—	z	—	—	—	—
Črnomelj	i	G	g	p	—	g	o	—	s	—	—	—	—	—	f	SZ	U
Domžale	l	—	—	—	—	—	O	—	s	—	—	—	—	—	f	SZ	U
Ilirska Bistrica	i	G	—	P ⁺	t	g	o	K	—	—	—	—	—	—	—	—	U
Krško	i	g	G	—	—	—	o	k	s	—	kp	—	—	SV	F	SZ	U
Litija	i	G	g	p	—	g	o	K	s	—	—	u	—	—	f	SZ	U
Logatec	i	—	—	p	—	g	o	k	s	—	—	—	—	—	—	—	u
Postojna	—	G	g	P ⁺	t	G	—	k	s	—	kp	—	—	—	F	SZ	U
Prevalje	i	—	G	p	t	—	O	k	s	—	—	u	—	—	f	—	—
Radovljica	i	—	g	p	—	—	o	t	s	—	kp	u	z	SV	F	SZ	U
Ruše	l	G	—	—	—	g	o	k	s	z	—	—	—	—	—	—	—
Slovenj Gradec	i	G	g	—	—	g	o	—	—	—	kp	—	Z	—	F	—	U
Slovenska Bistrica	l	—	g	—	—	g	—	k	s	—	—	—	—	—	f	—	U
Šoštanj	i	—	—	—	t	g	o	—	s	—	—	—	Z	—	f	—	u
Vrhnika	i	G	g	—	t	g	O	k	s	—	—	—	—	—	f	SZ	u
Brežice	—	G	g	P ⁺	t	g	O	k	s	—	—	—	Z	—	f	—	U
Črna	i	G	—	p	t	g	o	k	s	—	—	—	z	SV	—	—	—
Dravograd	i	G	g	P ⁺	t	g	O	—	s	—	—	—	z	SV	f	—	U
Laško	i	g	—	—	—	g	o	k	s	—	—	—	Z	—	f	—	u
Lendava	l	—	—	—	t	—	—	k	—	—	—	—	—	SV	—	SZ	U
Ljutomer	i	g	g	p	t	g	o	k	s	—	kp	—	z	SV	f	SZ	U
Mengeš	i	G	—	—	t	g	O	—	s	—	—	—	—	SV	f	—	—
Mežica	l	—	—	—	—	g	—	—	s	—	—	—	—	—	—	—	—
Sevnica	i	G	—	p	—	g	O	k	s	—	—	—	—	—	f	—	U
Sežana	—	G	—	P ⁺	t	g	—	k	—	—	—	—	z	—	—	SZ	U

	Industrija	Gozdarstvo	Gradbeništvo	Promet	Trgovina	Gostinstvo	Obrt	Komunala	Stolstvo	Znanost	Kultura in pros.	Umetnost	Zdravstvo	Socijalno varstvo	Finance	Soc. zavarovanje	Uprava
Slovenske Konjice	i	—	—	—	—	—	—	—	s	—	—	—	—	—	—	—	U
Sempeter	j	—	—	P.	—	g	—	—	s	—	—	—	Z	—	—	—	—
Beltinci	i	g	—	p	t	g	O	—	s	—	—	—	Z	—	—	—	—
Cerknica	i	G	g	—	—	g	—	k	—	—	kp	—	Z	—	—	SZ	—
Gornja Radgona	i	G	g	p	t	g	o	k	s	—	kr	—	Z	—	f	SZ	U
Kidričevo	i	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	sv	—	—	—
Lovrenc	i	G	—	p	t	g	u	—	—	—	—	—	Z	sv	—	—	—
Metlika	i	g	—	—	t	g	o	K	s	—	kp	u	Z	SV	—	—	u
Ormož	i	G	g	p	t	g	o	K	s	—	kp	—	Z	sv	f	SZ	U
Pivka	i	—	—	p	t	g	o	k	s	—	—	—	Z	sv	—	—	—
Portorož	i	—	—	—	t	G	o	k	S	Z	—	—	—	SV	—	—	—
Radeče	i	g	—	p	t	g	—	k	s	—	—	—	Z	—	—	—	—
Radlje	i	G	G	p	t	g	O	k	s	—	kp	—	Z	—	—	—	—
Ribnica	i	—	g	p	t	g	o	K	s	—	kp	—	Z	—	—	SZ	—
Senovo	i	—	—	—	t	g	o	—	s	—	kp	—	Z	sv	f	SZ	U
Štore	i	—	—	—	—	—	—	—	s	—	—	—	—	—	—	—	—
Tolmin	—	G	g	p	t	g	o	K	s	—	kp	—	Z	SV	f	SZ	U
Zalec	i	—	g	—	t	g	o	K	s	—	kp	—	Z	SV	F	SZ	U
Zelezniki	i	—	—	—	—	—	O	—	s	—	—	—	—	—	—	—	—
Bovec	i	—	—	P	t	G	o	—	s	—	—	—	—	sv	—	—	—
Grosuplje	i	g	G	P	t	—	o	k	s	—	—	—	—	—	—	—	—
Medvode	i	g	—	—	—	—	o	k	s	—	—	—	Z	—	f	—	U
Rog. Slatina	i	g	G	p	—	G	o	K	S	—	—	—	Z	—	—	—	—

Velike črke-začetnice pomenijo, da znaša presežek nad + 0,25 ‰, male črke pomenijo, da leži naselje znotraj koridorja — 0,25 do + 0,25 ‰

10 % in 30 %. Prav nobene zveze pa ni pri znanstveni in umetnostni dejavnosti in je odstotek manjši od 10 %.

Za naša premostrivanja pa ni pomemben zgolj delež naselij znotraj koridorja, temveč tudi odstotek krajev, ki izkazujejo presežek oziroma primanjkljaj. Nekoliko absurdno je, da se pojavlja pri slovenskih mestih visok presežek predvsem pri upravi (!), v nekoliko manjši meri pa še pri gozdarstvu, industriji in obrti. Nasprotno temu so tipične mestne funkcije, kot so npr. terciarne dejavnosti, na splošno premalo razvite in večina mest izkazuje primanjkljaj. Ta ugotovitev zlasti velja za gradbeništvo, trgovino, promet in finance.

V zvezi z obravnavanjem mestnih funkcij se odpira še en problem: določiti obseg tako imenovanega mestoslužnega prebivalstva. (63) S tem pojmom označujemo tisto zaposleno oziroma aktivno prebivalstvo, ki skrbi za normalno delovanje mestnega organizma in za najbolj temeljno oskrbo mestnega prebivalstva. Brez teh dejavnosti takšna velika aglomeracija, kot je mesto, ne bi mogla obstajati in funkcionirati. Glede na to pomen in delež teh mestoslužnih dejavnosti z večanjem mestnega naselja narašča in v marsikaterem mestu dobi celo hipertrofični značaj, saj se odstotek približa ali celo preseže vrednost mestotvornih dejavnosti, ki so sicer primarnega pomena za nastanek in obstoj mesta. Slovenska mesta so preveč majhna, da bi jih mestoslužne dejavnosti kakorkoli resno obremenjevale, vendar ima njihovo ovrednotenje razen teoretičnega tudi določen praktičen pomen. Poznavanje njihovega obsega in odvisnosti od mestne velikosti nam lahko služi pri planiranju mestnih funkcij in oskrbe in pri ocenjevanju, ali je mesto ustrezno opremljeno in oskrbljeno, ali ne.

O tem, kako določiti obseg mestoslužnih dejavnosti, je bilo že veliko napisanega. Medtem ko je položaj in pomen mestoslužnih dejavnosti s teoretske strani dokaj jasen, je njihovo praktično ovrednotenje precej težko, zlasti ker je stvarno delitev težavno izvesti. Zato navadno uporabljamo posredno pot. Med slednjimi se v tuji literaturi največkrat navaja G. Alexanderssonova in J. Morrissetova metoda. (63) Obe skušata ugotoviti najverjetnejši odstotek mestoslužnega prebivalstva in z njegovo pomočjo določiti, koliko zaposlenih oziroma aktivnih je dejavnih v tej skupini mestnih funkcij. Delež mestoslužnega prebivalstva se po teh dveh metodah izračuna na podlagi najmanjšega strukturnega deleža zaposlenih oziroma aktivnih, ki ga ima v določeni dejavnosti eno izmed obravnavanih mest, ali pa odstotka, ki ga ima mesto, ki stoji v rangirni vrsti na drugem, tretjem, četrtem itd. mestu. Na koncu seštevek minimalnih deležev po posameznih panogah dejavnosti da verjetni delež mestoslužnih dejavnosti. Razlika med obema metodama je predvsem v tem, da je G. Alexandersson določil »minimalni delež zaposlenih v mestoslužnih dejavnostih« tako, da je poiskal med opazovanimi mesti odstotke mest na tretjem in petem mestu ne glede na velikostne kategorije, J. Morrisset pa jih je računal za vsako velikostno skupino posebej. Z izborom mest na tretjem ali petem mestu se je G. Alexandersson skušal izogniti preveč ekstremnim vrednostim.

Pri nas je prvi poskušal določiti delež mestoslužnih dejavnosti V. Kokele (54) in sicer na osnovi strukture aktivnega mestnega prebivalstva po G. Alexanderssonovi metodi. V našem poskusu smo raje uporabili strukturo zaposlenih (za l. 1966 za 68 slovenskih mest). Minimalni delež mestoslužnih dejavnosti smo dobili iz najmanjših odstotkov terciarnih in kvartarnih

dejavnosti. Že skraja smo obe primarni dejavnosti, kmetijstvo in gozdarstvo, kot neurbani izločili. Industrijo smo pa v celoti smatrali za mestotvorno dejavnost in smo jo zato v končnih računih posebej prikazali. Pri računanju smo skušali vpoštevati tudi mestne velikostne skupine. Kakšni so bili ti absolutni minimalni deleži pri mestih na zadnjem, predzadnjem itd. tja do 5. mesta, je razvidno iz priložene tabele. Gibali so se od 1,88 % na najnižjem do 3,39 % na drugem, 4,19 % na tretjem, 4,70 % na četrtem in 5,35 % na petem mestu.

Tabela 43. Absolutni minimalni deleži storitvenih dejavnosti in industrije v slovenskih mestih glede na velikostne kategorije

Dejavnost	Velikostne kategorije			
	pod 3000 prebivalcev	3000—4999 prebivalcev	5000—9999 prebivalcev	nad 10 000 prebivalcev
Gradbeništvo	0,00	0,00	1,38	6,95
Promet	0,00	0,37	0,22	1,68
Trgovina	0,57	0,80	2,80	3,70
Gostinstvo	0,40	0,57	1,18	1,23
Obrt	0,00	2,16	1,28	3,60
Komunala	0,00	0,00	0,20	1,16
Šolstvo	0,91	0,40	1,62	2,30
Zdravstvo	0,00	0,00	0,20	1,32
Druge dejavnosti	0,00	1,19	0,99	0,93
Državna uprava	0,00	0,00	0,90	0,78
Storitvene dejavnosti	1,88	5,49	10,77	23,65
Industrija	5,50	12,50	10,90	28,50
Skupaj	7,38	17,99	21,67	52,15

Opozoriti je treba, da dobljeni podatki ne naraščajo enakomerno, ker so tudi nekatera naša večja mesta, zlasti rudarska in industrijska urbana naselja dokaj slabo opremljena.

Čeprav struktura slovenskih mest glede na velikostne kategorije ni preveč homogena, smo vendar poskušali določiti minimalne deleže mestoslužnih dejavnosti tudi po velikostnih razredih. Rezultati so prikazani v tabeli 44.

Iz podatkov je razvidno, da delež mestoslužnih dejavnosti narašča z večanjem urbanih naselij. Do velikostne kategorije mest 5000—10 000 prebivalcev je to večanje počasno, nato pa se odstotek skokoma povzpne od 5,49 % na 10,66 %. Podoben prelom je pri naslednji velikostni kategoriji »nad 10 000 prebivalcev«, kjer se delež mestoslužnih dejavnosti skorajda podvoji: od 10,66 % na 20,18 %. Ta dva skoka sta po vsej verjetnosti izraz dejstva, da dobe urbana naselja šele v kategoriji 5000—10 000 prebivalcev mestni značaj, ki se nato v naslednji kategoriji do kraja izoblikuje. V nižjih kategorijah je med mesti še vedno veliko naselij »mešanega ali prehodnega značaja«, ki so funkcijsko zelo enostrano razvita in so njihove urbane funkcije še v zametkih. Značilno je, da

Tabela 44. Minimalni deleži mestoslužnih dejavnosti v slovenskih mestih glede na velikostne kategorije

Velikostna kategorija		Ranžirna vrsta				
		1. mesto	2. mesto	3. mesto	4. mesto	5. mesto
pod 3000	st.	1,88	3,56	4,57	6,82	9,36
	ind.	5,50	10,26	19,55	28,10	29,10
	sk.	7,38	13,76	24,12	34,92	38,46
3000—4999	st.	5,49	6,78	8,68	10,62	12,56
	ind.	12,50	22,00	22,76	30,50	32,50
	sk.	17,99	28,78	31,44	41,12	45,06
5000—9999	st.	10,77	16,83	20,93	22,83	26,40
	ind.	10,90	14,80	28,50	28,50	36,50
	sk.	21,67	31,63	49,43	51,33	62,90
nad 10 000	st.	20,18	30,95	37,17	40,67	47,17
	ind.	28,50	30,20	35,80	42,85	52,43
	sk.	48,68	61,15	72,97	83,52	99,60

st = storitvene dejavnosti, ind. = industrija, sk. = skupaj

izkazujejo praviloma najnižje odstotke industrijska in rudarska naselja, kot so Kidričevo, Mežica, Senovo, Štore, Ruše, Tržič, Ravne, Velenje itd.

Dobljene rezultate smo primerjali tudi z minimalnimi deleži mestoslužnih dejavnosti, ki smo jih izračunali za istih 68 slovenskih mest iz strukture aktivnega prebivalstva (po popisu iz l. 1961) in za 70 jugoslovanskih mest. Podatki se niso bistveno razlikovali, edino minimalni deleži za jugoslovanska mesta so bili nekoliko nižji, kar je pripisati slabši opremljenosti teh mest v primerjavi s slovenskimi.

Tabela 45. Minimalni deleži mestoslužnih dejavnosti v % za 70 jugoslovanskih mest, izračunanih a) iz strukture zaposlenih in b) strukture aktivnih prebivalcev

Velikostne kategorije	a) Glede na strukturo zaposlenih			b) Glede na strukturo aktivnih		
	st.	in.	sk.	st.	in.	sk.
do 20 000	24,5	19,3	43,8	27,8	11,0	38,8
20 001— 40 000	19,9	8,0	27,9	28,5	8,6	37,1
40 001— 60 000	29,1	26,2	55,3	40,5	25,5	66,0
60 001—120 000	33,8	25,5	59,3	41,7	28,8	70,5
nad 120 000	54,7	27,1	81,8	60,5	20,6	81,1

st. = storitvene dejavnosti, in. = industrija, sk. = skupno

Korelacijsko odvisnost minimalnega deleža mestoslužnih dejavnosti od velikosti mest smo, končno, skušali tudi izraziti s korelacijskim razmerjem in regresijskimi krivuljami. (Minimalni delež = y).

a) 68 slovenskih mest glede na zaposlitveno strukturo	$r_{xy} = 0,958$ $r^2_{xy} = 0,917$ $b_1 = 29,7$ $b_2 = 0,0309$ $y' = -7,05 + 29,7 \log x$
b) 68 slovenskih mest glede na strukturo aktivnih	$r_{xy} = 0,925$ $r^2_{xy} = 0,855$ $b_1 = 15,7$ $b_2 = 0,054$ $y' = 12,7 + 15,7 \log x$
c) 70 jugoslovanskih mest glede na zaposlitveno strukturo	$r_{xy} = 0,990$ $r^2_{xy} = 0,980$ $b_1 = 30,4$ $b_2 = 0,0329$ $y' = 6,43 + 30,4 \log x$
d) 70 jugoslovanskih mest glede na strukturo aktivnih	$r_{xy} = 0,976$ $r^2_{xy} = 0,952$ $b_1 = 25,5$ $b_2 = 0,037$ $y' = 21,1 + 25,5 \log x$

Slovenska mesta so potemtakem s funkcijskega gledišča v prvi vrsti industrijska in upravna središča, v manjši meri pa centri terciarnih in kvartarnih dejavnosti. Takšna funkcijska struktura nedvomno kaže na njihovo nerazvitost in problematični družbeni položaj. Vprašujemo se, ali je vzrok teh nesorazmerij njihova majhnost, slaba povezanost s podeželjem ali slabša razvitost terciarnih in kvartarnih dejavnosti na sploh v SR Sloveniji. S teoretičnega vidika pa obstaja še ena možna razlaga, ki pa, kolikor se izkaže kot resnična, lahko dokaj bistveno spremeni naša dosedanja gledišča in spoznanja o mestnih funkcijah. Kot znano, deli urbana teorija mestne funkcije na mestotvorne in mestoslužne, ali s tujimi izrazi na *sporadic and ubiquitous industries* (63) oziroma *fonctions spécifiques et fonctions banales*. (62) Prve naj bi prinašale mestu dohodek, druge pa naj bi služile oskrbi mestnega prebivalstva. Glede na takšna teoretična izhodišča bi vsako mesto moralo imeti ustrezno svoji velikosti ali številu prebivalstva razvite mestoslužne dejavnosti. Presežek nad to minimalno vrednostjo bi pomenil, da opravlja mesto storitve tudi za podeželje ali za tako imenovano vplivno območje. Pri malih slovenskih mestih pa ravno pri storitvah ugotavljamo v glavnem podpoprečno razvitost, ko namesto presežka nastopa primanjkljaj. Takšne razmere nas navajajo na misel, da obstaja še drugačna prostorska delitev mestnih funkcij: določena specializirana mesta naj bi opravljala svoje funkcije ne samo na svojem vplivnem območju, temveč na veliko širšem ozemlju. S tem bi odpadla potreba po enakomerni opremljenosti vseh mest s storitvenimi dejavnostmi, saj bi določeno mesto, specializirano v eni ali več storitvenih dejavnostih, nudilo ustrezne storitve v boljšem izboru kot pa specializirano mesto. Poprečno mesto bi potemtakem imelo razvite storitvene dejavnosti le v zelo skromnem obsegu, glede zahtevnejših storitev pa bi se njegovi prebivalci usmerili k takšnim specializiranim mestom. Seveda to ne velja za vse storitvene dejavnosti. Za tiste, ki so močno odvisne od številnosti potrošnikov, bi veljalo to v manjši meri (npr. šolstvo). Pri storitvah, ki so tesno povezane s tržiščem, pa bi se ta pojav veliko bolj uveljavljal (npr. trgovina, promet, zdravstvo). Te ugotovitve nas navajajo k temu, da gledamo regionalni pomen mestnih funkcij širše in da se nekoliko otresemo preveč togih predstav o odnosih med mesti in podeželjem, zraslih iz modelov o naselbinskem omrežju in njegovi hierarhiji. Zlasti moderna doba z dobrimi prometnimi vezmi prinaša v prostorsko delitev dela med mesti mnoge novosti. Ena od teh je funkcijska specializacija mest tudi znotraj manjših regij.

Uporabljeni postopek glede ugotavljanja funkcijske specializacije mest v SR Sloveniji nam razkriva več bistvenih lastnosti naših mest.

1. Zares ustrezno in vsestransko opremljena je med vsemi mesti edino Ljubljana, ki izkazuje v 13 dejavnostih specializacijo.

2. Presenetljivo enostranska je dejavnost Maribora, ki bi kot drugo največje mesto moral imeti veliko pestrejšo funkcijsko usmeritev. Specializacija zgolj v industrijo je za tako pomembno regionalno središče docela nedopustna in nedvomno škodljiva za slovenski nacionalni prostor. Značilno je, da Maribor v celi vrsti dejavnosti ne dosega niti poprečnih vrednosti (in je zato stalno pod koridorjem). Ne preseneča, če se v njegovem vplivnem območju čedalje bolj uveljavljajo bližnja velika mesta.

3. Razmeroma ugodna je številnost in raznovrstnost specializacije pri nekdanjih okrajnih središčih, ki so, sodeč po teh rezultatih, kljub upravnim reformam uspela ohraniti svojo centralno vlogo. Ta ugotovitev velja za Koper, Novo Gorico, Novo mesto, Celje, Ptuj in deloma Mursko Soboto, pri katerih se pojavlja 5 do 8 nadpoprečno razvitih dejavnosti. Nasprotno temu izkazujejo Kranj, Jesenice in Trbovlje le skromno specializacijo (4 dejavnosti), kar je nedvomno glede na njihovo vlogo in položaj premalo. Po lobno število specializiranih dejavnosti zasledimo tudi pri nekaterih manjših središčih, npr. pri Piranu, Postojni in Brežicah.

4. Za večino industrijskih mest lahko trdimo, da so slabo opremljena. Le v redkih primerih nastopa v teh naseljih poleg industrijske še kaka druga specializacija; če pa že, tedaj je to kakšna manj pomembna panoga. Pri zelo številnih industrijskih mestih se pojavlja splošna nerazvitost mestnih funkcij, saj so celo najbolj osnovne dejavnosti (trgovina, promet, zdravstvo itd.) praviloma pod poprečjem. Glede tega niso izjema niti največja med njimi: Maribor, Kranj, Trbovlje in Jesenice. Industrijska mesta dajejo zaradi tega pogostoma dojem nekakšnih delavskih kolonij in ne pravih mest.

5. Pri nekaterih mestih je funkcijska pestrost izredno majhna in za večino dejavnosti velja, da so podpoprečno razvite. Takšna mesta, kjer od 16 urbanih dejavnosti nastopajo komaj ena do tri normalno razvite panoge, so Hrastnik, Tržič, Mežica, Kidričevo, Štore in Železniki.

6. Zanimivo je, da so, gledano z občaslovenskega vidika, nekatera mala mesteca razmeroma ustrezno funkcijsko opremljena. To so povečini občinska središča kot npr. Dravograd, Ormož, Tolmin, Žalec, Ribnica, Radlje, Gornja Radgona in Ljutomer (karta 10).

VI. POVZETEK

Razprava »Mesta in urbano omrežje v SR Sloveniji« prikazuje šest različnih in po avtorjevi sodbi bistvenih problemov velike večine sedanjih slovenskih mest. Ker so mala mesta nedvomno prevladujoča oblika v slovenskem urbanem omrežju, smo jim posvetili največ pozornosti. Obravnavani problemi so: 1. kako definirati pojem »malo mesto«, 2. kako opredeliti mala mesta v Sloveniji, 3. kakšno vlogo so imela mala mesta v preteklosti in kakšen je njihov sedanji položaj v urbanem sistemu Slovenije, 4. kakšne centralne funkcije so opravljala oziroma opravljajo in kakšen je njihov odnos do okolice, 5. kakšen je bil razvoj urbanega prebivalstva v Sloveniji in v malih mestih posebej in 6. kakšen je

bil družbeni pomen in položaj slovenskih malih mest in kakšne dejavnosti (funkcije) so imela.

1. Izhodiščni problem je bil, kako razložiti pojem »mala mesta«? Z razvojem urbanizacije so postala mala mesta posebna kategorija naselij, ki se uvršča med srednja (in velika) mesta in različna urbanizirana ali prehodna (ali mešana) naselja. Še pred sto leti pojma malih mest v sedanjem pomenu niso poznali, saj je večina urbanih naselij sodila med nje. Kot mala mesta so takrat pogostoma označevali manjše naselbine s prizanimi mestnimi pravicami, vendar brez pravega mestnega značaja (tako imenovana »Zwergstädte«). Splošna deagrari-zacija in urbanizacija v teku druge polovice 19. stoletja in v 20. stoletju je v naselbinskem omrežju povzročila močno diferenciacijo in nastanek novih oblik in tipov urbanih naselij. Eden od rezultatov tega socialno-ekonomskega dogajanja so bila mala mesta, ki so postala svojstvena poteza v naselbinski strukturi večine evropskih dežel. Prav posebno karakteristična pa so bila za Slovenijo, kjer so takorekoč prevladujoči tip urbanih krajev.

Pojem malega mesta se glede na to različno tolmači. Večino teh interpretacij (1—6) lahko strnemo v naslednjo definicijo: malo mesto je manjše, vendar normalno razvito urbano naselje, ki ima praviloma vse poglobitve in mestu ustrezne dejavnosti. Glede na takšen značaj oskrbuje lastno in okoliško prebivalstvo s storitvami in ima določeno središčno vlogo v naselbinskem omrežju. Od normalnega mesta se razlikuje predvsem po manjšem številu prebivalstva in po slabši razvitosti določenih mestnih funkcij, za katere zaradi manjše populacije ni vedno ustreznih možnosti.

Svojstvenost malih mest potemtakem izhaja iz njihove majhnosti. Glede drugih lastnosti se med seboj precej razlikujejo in lahko celo trdimo, da so glede na izvor, funkcije in oblike najbolj heterogena kategorija urbanih naselij. Med nje se uvrščajo stara mesteca in trgi, nova industrijska in prometna naselja, stara in nova centralna naselja, turistični kraji itd. Velike razlike so tudi glede njihovega razvoja, fiziognomije in notranje zgradbe in ureditve.

2. Opredelitev malih mest ni tako preprosta kot se zdi na prvi pogled. Izbirati je treba med več različnimi dilemami, na primer: ali naj med mala mesta uvrstimo industrijske naselbine (kakor je Kidričevo, Mežica, Senovo), ki so silno enostransko razvita, ali sodijo mednje večja ruralna središča (kakor Radlje, Ribnica, Cerknica), ali združevati bližnja mala mesta (Ravne in Prevalje) in podobno. V tujini mala mesta najpogosteje opredeljujejo glede na število prebivalstva in sicer uvrščajo v to kategorijo kraje z 2000—20 000 prebivalci. (7—8) Spodnja meja 2000 prebivalcev je za Slovenijo, kjer prevladujejo na sploh mala naselja, že kar visoka. Za mnoge druge dežele pa je prav ta spodnja meja odločno prenizka. V izogib tem težavam so marsikje poskusili s kombiniranimi metodami. Postavili so dva kriterija, največkrat število prebivalstva in delež kmečkega prebivalstva. (10, 12, 14) Ponekod zopet so se želeli tem razglabljanjem izogniti s tem, da so se enostavno oprli na administrativno ureditev. Vendar v Sloveniji tudi ta kriterij ni najbolj ustrezen. Uradno imamo sicer 51 mest (18), toda o dveh med njimi upravičeno dvomimo, da sodijo mednje (Kostanjevica in Višnja gora). Nekatera druga, ki bi morala biti priznana kot mesta, pa niso zapopadana (npr. Dravograd). Tudi za slovenska mesta velja, da so se mestne pravice podeljevale počasi in z veliko zamudo in da je celotna struktura še vedno pod močnim vplivom nekdanjih fevdalnih razmer. Od sedanjih 51 pri-

znanih mest, je mestne pravice dobilo že v fevdalni dobi 23 mest, 18 krajev med njimi so bili že v fevdalni dobi trgi in so pozneje bili povišani v mesta in le petim trgom so bile mestne pravice priznane od l. 1900 do 1945 in petim krajem po l. 1945.

Problem opredelitve je zaradi tega še dalje odprt. Glede na to smo se odločili, da v študiji obravnavamo vsa naselja z več kot 2000 prebivalci. V obravnavo smo vključili še 9 urbanih naselij z manj kot 2000 prebivalci. Dokončna analiza naj pa pokaže, kateri kraji zares sodijo med mesta in kateri ne. Razpredelnica prikazuje seznam upoštevanih mestnih naselij in pa drugih naselij, ki smo jih glede na zraščenosť z bližnjim mestom vključili v obravnavo.

3. Ena od osrednjih nalog pričujoče razprave je bila, ugotoviti, kakšno vlogo so igrala mala mesta v urbanem sistemu na slovenskem ozemlju v preteklosti in kakšen je njihov sedanjí pomen.

Srednjeveški urbani sistem je poznal zgolj mesta in trge (tabela 3). Analiza je pokazala, da sta prišla v poprečju na eno mesto po dva trga, torej je bilo medsebojno razmerje 1 : 3, upoštevajoč dejstvo, da je imelo tržne funkcije tudi mesto. Medsebojne razdalje so bile med trgi v poprečju 10,7 km, med mesti 20,7 km in med redkimi velikimi mesti 82,0 km. Trgi so bili oddaljeni od mest v poprečju 16,9 km. Vplivno območje trga je imelo radij 5,3 km, to je dobro uro hoda, mest 10,3 km ali dve uri hoda, večjih mest pa 41 km. Skoraj vsa takratna mesta so bila majhna. Ob koncu Napoleonove dobe so štela mesta v poprečju 2300 prebivalcev, pomembnejši trgi 730 prebivalcev in redka za takratne pojme velika mesta 10 000—20 000 prebivalcev. Te številke se v glavnem ujemajo z razmerami v ostali Evropi. (26—28) O diferenciaciji med mesti v tem času še ne moremo govoriti, nastopila je šele v drugi polovici 19. stoletja (karta 1).

Koncem 19. stoletja se je naselbinsko in zlasti urbano omrežje v Sloveniji pričelo spreminjati pod vplivom industrializacije, nove prometne tehnologije, deagrarnizacije in urbanizacije. Zaradi tega se pri rekonstrukciji takratnega urbanega sistema ni bilo več mogoče zadovoljiti z razlikovanjem med mesti in trgi. Potrebno je bilo opraviti širše zasnovano raziskavo. S podrobno analizo različnih storitvenih dejavnosti (30; tabeli 4, 5) je bilo mogoče rekonstruirati omrežje centralnih naselij, ki je veliko bolje pokazalo takratni urbani sistem, kakor pa okorela administrativna ureditev. Izkazalo se je, da je bilo na slovenskem ozemlju v tem času sedem hierarhičnih stopenj centralnih naselij, ki so se le še deloma ravnale po starih historičnih zasnovah. V najvišjo, VII. kategorijo se je uvrstil Trst, v VI. Ljubljana, Gorica in Celovec, v V. Maribor, Celje, Ptuj, Koper, Beljak in Radgona, v IV. Brežice, Kočevje, Kranj, Ljutomer, Novo mesto, Postojna, Slovenj Gradec in Velikovec in v III. kategorijo Črnomelj, Idrija, Kamnik, Krško, Laško, Lenart, Lendava, Litija, Ormož, Piran, Radovljica, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Škofja Loka itd. (karta 2). Iz tega je razvidno, da se je omrežje močno zdiferenciralo, saj se je namesto štirih stopenj, ki so bile v fevdalni dobi (farna vas, trg, mesto, veliko mesto), izoblikovalo sedem kategorij. Omrežje se je obenem zgostilo in spremenila so se razmerja med stopnjami: na eno središče višje stopnje sta prišli 2,2 središči nižje stopnje. Diferenciacija se je najbolj občutila pri velikih mestih, ki so začela naglo rasti. Pomnožilo se je tudi število nižjih stopenj. Še najbolj stabilna je bila kategorija malih mest, čeprav so tudi tu nastale nekatere spremembe zaradi industrializacije

in prometne tehnike (npr. Jesenice, Trbovlje, Ilirska Bistrica). V tem času se je pričel tudi zastoj nekaterih malih mest in trgov, ki so, predvsem zaradi slabega prometnega položaja ali zaradi konkurence bolj vitalnih središč, začela postopoma izgubljati svoj, do takrat ne tako majhen pomen (npr. trgi Kozje, Mokronog, Lenart, Rogatec ali mesta Ormož, Metlika, Krško itd.). Ves urbani sistem so politične razmejitve po razpadu Avstroogrske izredno prizadele. Veliko našega podeželja je ostalo brez središč (slovenski del Koroške, Notranjska, Pomurje) ali pa so mesta morala spremeniti svojo vlogo (npr. Lendava—Murska Sobota, Trst—Koper itd.).

V sedanjem urbanem sistemu so mala mesta še vedno obdržala takorekoč ključni pomen. Nanje odpade (ne glede na nekatere sporne primere, ki bi jih, kot že omenjeno, kazalo izločiti) kar 47,1 % vsega mestnega prebivalstva in njihov delež se kljub urbanizaciji (tabela 7, 10 in karta 3) vseh zadnjih sto let ni bistveno spremenil, temveč, ali stagnira, ali celo rahlo narašča. Kako dominantna poteza v slovenskem urbanem sistemu so, dobro izpričuje podatek, da imata med 71 v poštev vzetimi mestnimi naselji komaj dva kraja značaj velikega mesta (Ljubljana, Maribor) in dva kraja značaj srednje velikega mesta (Celje, Kranj), vseh ostalih 67 pa sodi v kategorijo malih mest. Takšna struktura slovenskega urbanega sistema je nedvomno posledica izredno močne deagrarnizacije (81,7 %) po eni strani in šibke urbanizacije po drugi strani (42,7 %). Rezultat takšnih razmer je hipourbanizacija in docela neustrezna zgradba urbane hierarhije. Nekateri primerjalni računi namreč kažejo, da bi SR Slovenija morala imeti pri sedanjem številu prebivalstva ali glede na obe veliki mesti vsaj sedem srednje velikih mest z 20 000 do 63 000 prebivalci, pa tudi številna mala mesta bi morala imeti več prebivalstva kot ga imajo sedaj (tabela 16).

Doslej opravljene analize urbanega sistema v SR Sloveniji (V. Kokole [32], I. Vrišer [33]), oprte v glavnem na omrežje centralnih naselij in na mestne funkcije, so pokazale, da obstaja 5 ali 6 hierarhičnih stopenj glede na kriterije, ki se jih je uporabilo (karta 4 in tabele 13—15). Mala mesta so zapolnila vse kategorije razen poslednjih dveh. Medsebojno razmerje med stopnjami je znašalo v povprečju 1 : 2,6. Še vedno se je zelo občutila izguba nekaterih mest, ki so zaradi političnih razmejitev ostala onstran državnih meja, in je bilo zaradi tega urbano omrežje nepopolno (Primorska, Koroška). Dejavniki, ki so oblikovali to omrežje, so bili predvsem industrializacija, urbanizacija, prometna tehnika, potrošnja in institucionalni faktor, ki je kot nekakšna zavora preprečeval nadaljnjo diferenciacijo med naselji. Vprav temu faktorju je bilo treba v veliki meri pripisati, da so se mala mesta v Sloveniji v tolikšnem številu ohranila in da so še vedno nadvse trdovraten element v povojnem slovenskem urbanem sistemu. Škodo so imela od tega predvsem okrožna in okrajna središča, ki se zaradi močne hipourbanizacije in prevelike moči malih mest nikakor niso mogla prav razviti in doseči položaj, ki jim gre v smotno urejenem urbanem sistemu.

Vplivna območja slovenskih mest (32, 42) smo določili s pomočjo njihovih storitvenih dejavnosti (centralnih funkcij) na treh različnih oskrbnih nivojih: mikro-, mezo- in makrogravitacijskem oskrbnem nivoju. Pokazalo se je, da so mnoga slovenska mesta bodisi premajhna ali preslabo opremljena glede na svoje zaledje (tabele 17—20). Zlasti na srednjem oskrbnem nivoju manjkajo nekateri ustrezni centri, kar ima za posledico, da segajo na slovensko ozemlje vplivi nekaterih mest sosednje Hrvaške (Zagreb, Reka, Karlovac, Čakovec,

Varaždin), Italije (Trst, Gorica, Čedad, Tržič) in Avstrije (Gradec, Radgona, Lipnica, Pliberk) (karte A, B, C v prilogi).

4. Prikazane značilnosti slovenskega urbanega omrežja se dobro zrcalijo tudi v razvoju mestnega prebivalstva. (49) Število mestnega prebivalstva se je sicer zadnjih stopetdeset let razmeroma naglo večalo in je bil trend rasti v poprečju 3,5-krat hitrejši od razvoja vse slovenske populacije. Imel pa je nekatere posebnosti. V začetku 19. stoletja (tabela 21 in 22) je bilo na ozemlju SR Slovenije okoli 101 450 mestnih prebivalcev, sredi minulega stoletja ali točneje leta 1869 116 959, med obema svetovnima vojnama leta 1931 296 522, sedaj pa jih je 737 723 (tabela 22 in 25). Iz teh števil je razvidno, da je urbanizacija potekala dokaj neenakomerno. Okrepila se je šele v drugi polovici 19. stoletja in je takrat izkazovala 2,4 % letno rast. V času bivše Jugoslavije se je zaradi gospodarske in socialne krize zmanjšala na 1,5 % na leto. V povojni Jugoslaviji pa je dosegla najmočnejši razvoj: 3,1—3,5 % letne rasti (tabela 22, 25 in grafikon 1). Težišče naraščanja mestnega prebivalstva je bilo na velikih mestih in industrijskih mestnih naseljih. Stara fevdalna mala mesta so prejela le manjši del imigracijskega toka. V zadnjih sto letih (1869—1971) se je prebivalstvo malih mest, srednjevelikih in velikih početverilo, starih fevdalnih mest pa komaj podvojilo (tabela 23). Takšna globalna primerjava vendarle ne daje dovolj jasne slike in ni mogoče obravnavati vseh mest na enak način zaradi precejšnjih razlik od primera do primera. Podrobnejša raziskava je pokazala, da lahko govorimo pri slovenskih mestih o devetih tipih demografskega razvoja (tabela 27 in grafikona 2 in 3) in sicer:

A — tip s srednje močno in enakomerno rastjo prebivalstva vseh zadnjih sto let. Na ta način so se razvijala naša večja mesta.

B — tip s srednje močno rastjo in vmesnimi obdobji počasnejšega razvoja, vendar po l. 1945 pri podtipu B₁ z močnim porastom, pri podtipu B₂ pa z bolj umirjenim.

C — tip je imel do l. 1948 šibak razvoj, nato pa je prebivalstvo začelo hitro naraščati. Med slovenskimi mesti je precej razširjen.

D — tip je izkazoval stagnacijo v razvoju prebivalstva. Šele v zadnjih letih se je v nekaterih mestih pričel močnejši porast. Na ta način se je razvijalo precej slovenskih starejših mest in trgov.

E — tip je izkazoval od prve svetovne vojne dalje močan razvoj, ki je bil posledica industrializacije.

F — tip je imel najhitrejšo rast prebivalstva. Pri podtipu F₁ se je porast pojavil po l. 1945, pri podtipu F₂ pa že med obema svetovnima vojnama.

G — tip z močno rastjo prebivalstva pred I. svetovno vojno, ki je nato postopoma upadala.

H — tip z nazadovanjem prebivalstva vseh zadnjih sto let.

I — tip z izjemnim populacijskim razvojem kot posledico posebnih okoliščin.

Poglavitni razlog rasti mestnega prebivalstva sta bili pri slovenskih mestih intenzivna deagrarizacija in industrializacija. To soodvisnost potrjuje tudi izračunano korelacijsko razmerje med razvojem urbanizacije, deagrarizacije in deležem zaposlenih v industriji (51, 52; tabela 28 in grafikon 4).

5. Osrednje vprašanje v avtorjevih razglabljanjih o mestih v SR Sloveniji je bilo: kakšen je družbeno-ekonomski pomen naših mest in na kakšne družbeno-ekonomske osnove se opira njihov obstoj in razvoj.

Na novo zbrani podatki o ustvarjenem družbenem proizvodu in narodnem dohodku v obravnavanih 71 mestnih naseljih (56) nedvomno izpričujejo, da so mesta v Sloveniji dejanska središča gospodarskega prostora. V njih je osredotočena proizvodnja kar 76,0 % vsega družbenega proizvoda oziroma 73,5 % vsega narodnega dohodka, ustvarjenega na ozemlju SR Slovenije. Značilno in pomembno je, da od teh 76 % družbenega proizvoda oziroma 73 % narodnega dohodka ustvarijo mala mesta 49,9 % družbenega proizvoda oziroma 50,1 % narodnega dohodka (tabeli 29, 30 in karta 6). Ali na drugačen način povedano: 42,7 % prebivalstva ustvarja tri četrtine slovenskega nacionalnega proizvoda, 20 % prebivalcev, ki žive v malih mestih, pa 36 % nacionalnega proizvoda ustvarjenega na celotnem ozemlju SR Slovenije. Glede na takšno prostorsko porazdelitev proizvodnje je Slovenija še vedno tipična dežela malih mest in »drobne urbanizacije« in se precej razlikuje od drugih razvitih dežel, kjer se proizvodnja koncentrirana prvenstveno v velikih mestih (tabela 30). Med različnimi gospodarskimi dejavnostmi izkazujejo največjo osredotočenost v mestih komunala (100 %), promet (97,1 %), trgovina (94,1) in gradbeništvo (85,8 % družbenega proizvoda je bilo ustvarjeno v mestih), nekoliko manjšo pa industrija (85,8 %), gostinstvo (78,8 %) in obrt (72,4 %) (tabeli 31 in 32).

Zaradi tolikšne koncentracije proizvodnje v mestih je prišlo na mestnega prebivalca veliko več ustvarjenega družbenega proizvoda kakor pa na podeželskega prebivalca. V slovenskem poprečju je odpadlo na 1 prebivalca (leta 1966) 8600 din družbenega proizvoda, na 1 mestnega prebivalca 16 300 din, na 1 podeželskega prebivalca pa komaj 3400 din družbenega proizvoda. Te razlike so bile v gospodarsko manj razvitih predelih (npr. v Pomurju) še večje. Presenetljiva je bila nadalje ugotovitev, da je prišlo na 1 prebivalca malih mest več družbenega proizvoda oziroma narodnega dohodka, kakor pa na prebivalca obeh velikih mest. Edina možna razlaga za ta nenavadni pojav je bila, da mala mesta, ki imajo relativno vzeto veliko koncentracijo delovnih mest in zato dobivajo vsakodnevno številno delovno silo s podeželja, na ta način nadpoprečno akumulirajo dohodek. Te razlike namreč izginejo, če računamo ustvarjeni proizvod na enega zaposlenega (tabela 33).

Razglabljanja o soodvisnosti med velikostjo mest in ustvarjenim družbenim proizvodom so pokazala, da obstaja med obema pojavoma pri slovenskih mestih pozitivna korelacija. Pomembna pa je bila ugotovitev, da prihaja do odstopanj le v dveh primerih in sicer: pri mestih z zelo enostransko dejavnostjo (npr. monoindustrijska mesta) se pojavlja primanjkljaj, pri mestih z močno terciarno dejavnostjo pa presežek v ustvarjenem proizvodu glede na velikost naselja. To potrjuje staro misel, da mora biti pravo mesto vsestrano opremljeno in da so za mesta še vedno zelo donosne terciarne dejavnosti. Nespametno je pojmovanje, da je zgolj industrija osnova mestne prosperitete (tabela 34).

6. Družbeno-ekonomske osnove slovenskih mest je avtor skušal raziskati na dva različna načina: v prvem delu je proučeval temeljno družbeno-ekonomsko usmerjenost mest, v drugem pa mestne funkcije. S prvo raziskavo je želel raziskati, v katero skupino dejavnosti, sekundarno, terciarno ali kvartarno, je mesto

usmerjeno; ali drugače povedano, katera skupina dejavnosti je za obstoj mesta bazičnega pomena. Pri drugi raziskavi pa je želel ugotoviti tiste posamezne mestne dejavnosti ali funkcije, ki se za mestno življenje in mestno prosperiteto posebnega pomena. Proučitev je oprl na podatke o strukturi zaposlenih po dejavnostih po mestih in na podatke o strukturi osebnih dohodkov zaposlenih po dejavnostih po posameznih mestih.

Družbeno-ekonomsko usmerjenost posameznega mesta je opredelil na podlagi razmerja med tremi skupinami dejavnosti: sekundarnimi, terciarnimi in kvartarnimi. Za razmejitev je uporabil srednje vrednosti in standardno deviacijo, izračunano za vsako skupino dejavnosti ter trikotniške grafike (grafikona 5 in 6). Kot dodatna kriterija sta bila uporabljena še presežek delovnih mest nad številom aktivnega prebivalstva (tabela 35) in razmerje med sekundarnimi in storitvenimi dejavnostmi. Kljub različnim podatkom se ugotovitve niso bistveno razhajale (tabela 37). Izkazalo se je, da so slovenska mesta na sploh, mala mesta pa še posebno, močno usmerjena v sekundarne dejavnosti; kar 45 med njimi (ali 63 %) je bilo bodisi izrazito ali pa zmerno usmerjenih v industrijo. Mest s terciarno ali kvartarno usmerjenostjo je bilo med slovenskimi mesti bistveno manj (29 oziroma 38 primerov ali 40 % oziroma 51 %). Izraziti primeri so bili Ljubljana, Koper, Murska Sobota, Piran, Ptuj, Postojna, Bled, Slovenj Gradec, Brežice, Črna, Dravograd, Portorož, Šempeter, Tolmin, Metlika, Sežana itd. (grafikona 7 in 8). Pri številnih mestih s sekundarno usmeritvijo se je terciarna ali kvartarna dejavnost pojavljala zgolj kot spremljajoča dejavnost.

Takšno, v poprečju enostransko družbeno-ekonomsko usmerjenost slovenskih mest je mogoče pojasniti zgolj s tem, da je industrija bila in je še sedaj poglavitno gonilo urbanizacije. Zlasti velja ta ugotovitev za mala mesta, ki so izredno navezana na industrijo. Vprašanje pa je, ali je takšna enostranska, včasih celo ekstremna povezanost na eno samo dejavnost (glej koeficient diverzifikacije [60], tabela 38) smiselna in ali se sploh sklada z mestnim karakterjem. Presenetljivo je, kako skromno vlogo imajo pri slovenskih mestih terciarne dejavnosti: trgovina, promet, gostinstvo in storitvena obrt. Mest s takšno usmeritvijo je še največ v Primorju. V vzhodnih, gospodarsko manj razvitih predelih, pa se pojavljajo mesta s kvartarno usmeritvijo, kar je tudi po svoje značilno. Prikazana usmeritev slovenskih mest navaja k razmišljanju o njihovem položaju, pomenu in vplivu in s tem, ne nazadnje, k tehtanju njihove vloge v slovenskem nacionalnem prostoru (karte 7, 8 in 9).

Tudi pri ugotavljanju mestnih funkcij (53, 54), to je tistih dejavnosti, ki so bodisi za mesto kot tako, ali pa za širši slovenski prostor nadpoprečnega pomena, je avtor uporabil kot gradivo podatke o strukturi zaposlenih in o osebnih dohodkih po panogah. Opredelitev je izvedel na dva različna načina, ki pa nista medsebojno docela primerljiva. Pri prvem postopku je raziskoval, katere dejavnosti v posameznem mestu imajo nadpoprečen pomen in s tem, posredno, tudi pomembnejšo vlogo v vsem slovenskem prostoru. V drugem delu raziskave pa je skušal s pomočjo primerjave z drugimi urbanimi naselji razbrati, katere dejavnosti v posameznem mestu imajo s širšega ali nacionalnega vidika takšen pomen. Glede na razlike med obema pristopoma je prvi postopek imenoval opredelitev »ožjega« ali »urbanega« pomena mestnih funkcij, drugega pa opredelitev »širših« ali »regionalnih« mestnih funkcij. Opozoriti pa je treba,

da ugotovitev o mestnih funkcijah ne v enem, ne v drugem primeru ni mogoče obravnavati ločeno od ugotovitev o družbeno-ekonomski usmerjenosti mest.

Razmejitvene vrednosti za opredelitev »ožjega ali urbanega pomena« mestnih funkcij (61), so bile izračunane s pomočjo standardne deviacije. Izsledki o tem značaju mestnih funkcij slovenskih mest so razvidni iz tabel 39 in 40. Vrednotenje je znova potrdilo, da ima večina industrijskih mest malo drugih dejavnosti oziroma so te podpoprečno razvite v razliko od mest s terciarno in kvartarno usmeritvijo. Iz razumljivih razlogov ima večina mest-središč večje število mestnih funkcij (npr. Koper, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Ptuj, Postojna, Brežice itd.), kakor pa mesta brez centralnih funkcij (npr. Hrastnik, Kamnik, Domžale, Slovenska Bistrica itd.). Pri nekaterih monoindustrijskih mestih s pomembno središčno lego bi bilo treba to enostranost odpraviti s pospešenim razvojem zlasti terciarnih dejavnosti (npr. Maribor, Kranj). Nekatere naše regije takšnih polifunkcionalnih središč sploh nimajo (npr. Koroška regija, Črni revir) in bi bilo koristno, ko bi se ta pomanjkljivost odpravila bodisi z razvojem enega samega središča ali pa s smiselno delitvijo dela med prizadetimi mesti.

Opredelitev mestnih funkcij »širšega« ali »regionalnega« pomena (62) je bila izvedena na osnovi korelacijskega odnosa med dvema indikatorjema: deležem zaposlenih v posameznem mestu od vseh zaposlenih v mestih v SR Sloveniji in deležem zaposlenih v določeni dejavnosti v posameznem mestu od vseh zaposlenih v tej dejavnosti v mestih SR Slovenije. Razmerje je pokazalo za vsako dejavnost, ali mestni delež ustreza deležu prebivalstva, ali je manjši, ali je večji. V normalnih razmerah naj bi bila odstopanja majhna, komaj od $-0,25\%$ do $+0,25\%$. Pri mestih, kjer je bil delež dejavnosti nad tem poprečjem, je bilo mogoče trditi, da ima ta panoga nadnormalni pomen in da mesto opravlja to funkcijo tudi za širše območje (tabeli 41, 42 in grafikoni 9 a—c). Tako zastavljeno vrednotenje mestnih funkcij je na primeru slovenskih mest pokazalo, da nastopa presežek pri velikem številu mest predvsem pri dveh panogah: industriji in upravi (!). Nasprotno temu izkazujejo številne izrazito mestne dejavnosti, kot npr. trgovina, promet, gradbeništvo, finance, zdravstvo in druge javne službe, primanjkljaj. Normalno distribucijo zapažamo le pri šolstvu, gostinstvu in obrti (tabela 41). Primanjkljaj, ki ga beležimo pri številnih dejavnostih, nas navaja na naslednjo misel: mesta s specialnimi funkcijami naj bi opravljala svojo posebno dejavnost na širšem območju, zaradi česar bi imela druga bližnja mesta razvite lastne storitvene dejavnosti v minimalnem obsegu. To pomeni, da bi v regionalni delitvi mestnih funkcij nastopala razen enotno zgrajene hierarhije centralnih funkcij s pravilno prostorsko in organizacijsko ureditvijo tudi manj sistematično izpeljana specializacija mest, ki bi se le deloma ujemala z modelom centralnih naselij. V Sloveniji zaznamujemo tovrstno specializacijo predvsem pri Ljubljani in v veliko skromnejšem obsegu pri Kopru, Novi Gorici, Novem mestu, Celju, Ptujju in deloma pri Murski Soboti. Presemetljivo ozko specializacijo imajo mesta Maribor, Kranj, Jesenice in Trbovlje, kar je glede na njihovo velikost, vlogo in položaj nedvomno neustrezno. V tem pogledu jih prekašajo celo nekatera manjša mesteca kot Brežice, Postojna, Piran in Slovenj Gradec.

V zvezi z mestnimi funkcijami se je avtor na kratko dotaknil tudi problema, kako določiti obseg »mestosluznega prebivalstva«. Oprl se je na Alexan-

derssonovo in Morissetovo metodo (63), ki določa za vsako dejavnost delež prebivalstva namenjenega zgolj oskrbi mesta s pomočjo odstotkov, ki jih dosežejo mesta v ranžirni vrsti na spodnjem koncu niza (tabeli 43, 44). Glede na to, da odstotek mestoslužnih dejavnosti narašča z velikostjo kraja, je bilo treba ločiti urbana naselja na več skupin. Pri manjših mestih (do 3000 prebivalcev) naj bi ta delež znašal od 1,8 ‰—9,36 ‰, pri velikostni skupini 3000—4999 5,49 ‰ do 12,56 ‰, pri skupini 5000—9999 10,77 ‰—26,4 ‰ in pri mestih z več kot 10 000 prebivalci 20,18—47,17 ‰. Prva številka označuje absolutni minimalni delež, druga pa delež mest na petem mestu.

Uporabljene metode za opredelitev mestnih funkcij in tudi nekatere druge že prej izvedene analize omogočajo temeljitejšo presojo, katera od obravnavanih 71 naselij nimajo mestnega značaja. Ti kraji so nedvomno Ruše, Medvode, Mežica, Kidričevo, Lovrenc na Pohorju, Pivka, Senovo, Štore in Železniki. Problematična je tudi funkcijska struktura Logatca, Mengša, Portoroža, Radeč, Cerknice, Beltincev, Bovca in Šempetra pri Gorici. Izredno enostransko funkcijsko strukturo imata razen navedenih krajev Hrastnik in Tržič, dokaj neustrezno pa tudi Ravne, Trbovlje, Lendava in Slovenske Konjice. Prvih devet (oziroma sedemnajst) krajev bi potemtakem sodilo med »prehodna in mešana naselja« in ne med mesta. Za mesta v drugi skupini pa je takšna ugotovitev nadvse neugodna, zlasti ker so to večji kraji s širšim pomenom (karta 10).

Opravljen analiza mest in urbanega omrežja v SR Sloveniji omogoča, končno, boljše in bolj celovito poznavanje dobrih in slabih strani slovenskih mest, kakor tudi faktorjev, ki uravnavajo njihov razvoj. Takšno kompleksno poznavanje in presojanje razmer pa je lahko osnova in spodbuda za bolj premišljeno in zavestnejšo urbanizacijsko politiko na Slovenskem.

VII. VIRI IN LITERATURA

1.

1. Zbirka »Naselja i poreklo stanovništva«. Pri nas npr. »Krajevni leksikon«.
2. Stafford, H. A. Jr., *The Functional Bases of Small Towns*. *Economic Geography* 39, 1963, str. 165—175.
3. Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast, Redakcija: K. Dziewoński, M. Kielczewska-Zaleska, L. Kosiński, J. Kostrowicki i S. Leszczycki, *Prace Geograficzne* 9. Warszawa 1957, str. 1—526.
4. Grötzbach, D., *Geographische Untersuchungen über die Kleinstadt der Gegenwart in Süddeutschland*. *Münchner geographische Hefte* 24, 1963.
- Zühlke, D., *Städtische Siedlungen in östlichen Erzgebirge*. *Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Deutschen Instituts für Länderkunde* 19/20, 1963, str. 267—343.
5. Veyret, P., Veyret, G., *Petit et Moyennes Villes des Alpes*. *Revue de géographie Alpine* LII, 1964, str. 1—124.
6. Blažek, M., *On the Problem of Small Urban Agglomerations*. *Journal of the Czechoslovak Geographical Society, Supplement*, Praha 1964, str. 125—129.

2.

7. Rajkovič, V., *Mesta in mestna naselja SR Slovenije*. Prikazi in študije 10, št. 9—10, 1964, str. 2.
8. Grötzbach, E., o. c., str. 11.
9. Jevtič, Ž., N. Markovič, B. Stevanović, *Osnovni metodološki problemi klasifikacije naselja*. Radni dokumenat Saveznog zavoda za statistiku 5, št. 23, 1968, str. 13.
10. Macura, M., *Kriterijumi za razgraničenje gradskog i seoskog stanovništva*. *Statistička revija* 3 in 4, 1954.
- Macura M., *Stanovništvo kao činilac privrednog razvoja Jugoslavije*. *Ekonom-ska biblioteka* 7, Beograd 1958.
11. Jevtič, Ž., N. Markovič, B. Stevanović, o. c., str. 4.
12. Vogelink, D., *Urbanizacija kao odraz privrednog razvoja FNRJ*. Beograd, 1961.
13. Jevtič, Ž., N. Markovič, B. Stevanović, o. c., str. 5.
14. Ivković-Ivandečić, P., *Pravci i neki problemi posleratne urbanizacije u Jugoslaviji*. *Ekonomist* 3, 1961.
15. Cerovac, P., *Upravno-teritorialno oblikovanje SR Slovenije z upravno-teritorialnimi enotami 1945—1964*. Prikazi in študije 10, št. 7—8, 1964, str. 1—51.
16. Uradni list SRS 11/52 z dne 19. 4. 1952.
17. Uradni list SRS 24/55 z dne 30. 6. 1955.
18. Uradni list SRS 35/64 z dne 30. 6. 1964.
19. Uradni list SRS, odlok 1/1 od 8. 1. 1959.
20. Uradni list SRS 8/65 z dne 28. 3. 1963.
21. Uradni list SRS, odlok 15/63 od 14. 5. 1959.
22. Cerovac, P., *Porast števila prebivalstva mest v SR Sloveniji od leta 1869 do 1966*. Prikazi in študije 12, št. 11—12, 1966, str. 2—4.
23. Melik, V., *Rast mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno*. *Ekonomski zbornik* 1, 1956, str. 193—211.
24. Ban, M., *Naselja u Jugoslaviji*. *Jugoslovenski pregled* 8, maj 1967.
25. Jevtič, Ž., N. Markovič, B. Stevanović, o. c.

3.

26. Gradmann, R., *Süd-Deutschland*, Vol. I. 1931.
- Cristaller, W., *Die Zentralen Orte in Süddeutschland*, 1933.
27. Dickinson, R. E., *The Distribution and Functions of the Smaller Urban Settlements of East Anglia*. *Geography* 1932, str. 19—31.

28. Coppolani, J., Le réseau urbain de la France: Sa structure et son aménagement. Paris 1959.
29. Zwitter, F., Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, 1936.
30. Gemeindelexikon von Steiermark, Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 31. Dezember 1900, IV, Wien 1904.
Gemeindelexikon von Kärnten, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 31. Dezember 1900, V, Wien 1905.
Gemeindelexikon von Krain, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 31. Dezember 1900, VI, Wien 1905.
Gemeindelexikon von Küstenland, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung von 31. Dezember 1900, VII, Wien 1906.
Die Handels-, Industrie- und Gewerbebetriebe von Steiermark, Oesterreichischer Zentralkataster V, Wien 1908.
Die Handels-, Industrie- und Gewerbebetriebe von Kärnten und Krain, Oesterreichische Zentralkataster V, Wien 1903.
Die Handels-, Industrie- und Gewerbebetriebe von Krain, Oesterreichische Zentralkataster VII, Wien 1908.
Die Handels-, Industrie- und Gewerbebetriebe von Küstenland und Dalmatien, Oesterreichische Zentralkataster VI, Wien 1903.
31. Melik, A., O mestih in trgih na Slovenskem. Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 20, str. 333—344, 1939.
Melik, A., Rast naših mest v novi dobi. Dela 4. raz. SAZU. Ljubljana 1964.
32. Kokole, V., Centralni kraji v SR Sloveniji. Problemi njihovega omrežja in njihovih gravitacijskih območij, Geografski zbornik 12, str. 5—135. Ljubljana 1971.
33. Vrišer, I., Centralna naselja v Jugoslaviji. Ekonomska revija, str. 395 do 430. Ljubljana 1968.
Vrišer, I., The Pattern of Central Places in Yugoslavia. Tijdschrift voor Econ. en Soc. Geografie 62, 1971, str. 290—300.
34. Bobek, H., Aspekte der zentralörtlichen Gliederung Oesterreich, Berrichte zur Raumforschung und Raumplanung 10/2, 1966, str. 114—130.
35. Programma di sviluppo economico e sociale del Friuli—Venezia Giulia per il quinquennio 1969/1970, Regione Autonoma Friuli—Venezia Giulia. 1968.
36. Beluszki, P., Magyarország kiskeres kadelmi körpontjai (The retail centres of Hungary). Földrajzi értesítő 15, 1966, str. 237—263.
37. Kokole, V., Centralni kraji v SR Sloveniji, o. c., str. 87—89.
38. Vrišer, I., Centralna naselja v Jugoslaviji, o. c., str. 408.
39. Kokole, V., Centralni kraji v SR Sloveniji, o. c., str. 44—47 in priložena tabela.
40. Kokole, V., Centralni kraji v SR Sloveniji, o. c., str. 64—65.
41. Guyot, F., Essai d'économie urbaine, str. 106—111. 1968.
42. Vrišer, I., Vplivna območja jugoslovanskih mest in drugih središč. Ljubljana 1972, str. 1—142.
Vrišer, I., Vplivna območja jugoslovanskih mest in drugih središč, Geografski vestnik 45, str. 21—46. Ljubljana 1973.
43. Vrišer, I., Vplivna območja jugoslovanskih mest, o. c., str. 16—22.
44. Kokole, V., Centralni kraji v SR Sloveniji, o. c., str. 30—32.
45. Vrišer, I., Vplivna območja jugoslovanskih mest, o. c., str. 38—41.
46. Meinke D., Gravitations- und Potentialmodelle. Handwörterbuch der Raumforschung und Raumordnung I, 1970, str. 1048—1059.
47. Kokole, V., Centralni kraji v SR Sloveniji, o. c., str. 64—70.

4.

48. a) Haupt-Ausweis über die Einteilung des Laibacher Gouvernements-Gebietes in Provinzen, Kreise, Sektionen, Bezirksobrigkeiten, Untergemeinden und Ortschaften nebs dern Häuser und Seelenanzahl in Jahre 1817. DAS.

b) Schmutz, Historisch-topographisch Lexicon von Steiermark. Graz (1822—1823?).

c) Haupt-Ausweis über die Einteilung des Gouvernements des Küstenlandes in Kreise, Distrikte, Bezirke, Hauptgemeinden und Untergemeinden dann deren Häuser und Seelenanzahl (1814—1815?). DAS, fascikel 584/25—52. No. 12 800.

49. Cerovac, P., Porast števila prebivalstva mest v SR Sloveniji, o. c.

50. Guyot, F., Essai d'économie urbaine, o. c., str. 205—209.

Le phénomène de l'urbanisation en Asie et en Extrême-Orient, UNO-UNESCO, 1959, razprava: Hauser, P., Le phénomène d'urbanisation dans le monde et en Asie, ses rapports avec le développement économique et l'évolution sociale.

51. Sifrer, Z., Demografski razvoj kmečkega prebivalstva v Sloveniji. Prikazi in študije 8, str. 9—10.

Sifrer, Z., Razvitak stanovništva Slovenije u poslednjih sto godina. Stanovništvo, 1963, str. 339—367.

52. Predhodni rezultati popisa prebivalstva l. 1971 na osnovi vzorca.

5.

53. Vrišer, I., O funkcijski klasifikaciji mest. Geografski vestnik 40, str. 115 do 120. Ljubljana 1968.

54. Kokole, V., Funkcije slovenskih mest. Geografski vestnik 35, str. 21—60. Ljubljana 1962.

55. Carrière, F., P. Pinchemel, Le fait urbain en France, str. 166, 1963.

56. Zavod SR Slovenije za statistiko, Družbeni produkt, narodni dohodek in čisti osebni dohodki po mestih in večjih naseljih l. 1966, sestavila Mira Zupan. Ljubljana 1969.

57. Mansfield, E., City Size and Income 1949, Regional Studies in Income and Wealth, 21, National Bureau of Economic Research, citirano po knjigi Guyot, F., Essai d'économie urbaine, o. c.

58. Carrière, F., P. Pinchemel, Le fait urbain en France, o. c.

Kokole, V., Vera Kokole, Urbanizacija podeželja v Sloveniji. Geografski vestnik 41, str. 5—7. Ljubljana 1969.

59. Andrews, R. B., Mechanics of the Urban Economic Base: the Concept of the Base Ratio. Land Economics 31, No. 1, 1955, str. 47—54.

Alexander, J. W., The Basic-nonbasic Concept of Urban Economic Functions. Economic Geography 30, 154, str. 87—100.

60. Rodgers, A., Some Aspects of Industrial Diversification in the United States. Papers and Proceedings, The Regional Science Association, 1955.

61. Nelson, H. J., A Service Classification of American Cities. Economic Geography 31, 1955, str. 189—210.

62. Carrière, F., P. Pinchemel, Le fait urbain en France, o. c., str. 263—278.

63. Alexandersson, G., The Industrial Structure of American Cities. 1956, str. 1—134.

Ullman, E. U., M. F. Dacey, The Minimum Requirements Approach to Urban Economic Base. Proceedings of the IGU Symposium in Urban Geography, Lund 1960. Lund Studies in Geography, No. 24, 1962.

Morrisset, I., The Economic Structure of American Cities. Reg. Science Assoc. 4, 1958, str. 239—256.

VII. PREGLEDNE TABELE O RAZVOJU PREBIVALSTVA IN O USTVARJENEM DRUŽBENEM PROIZVODU IN NARODNEM DOHODKU (L. 1966) V SLOVENSКИH MESTIH

RAZVOJ PREBIVALSTVA V SLOVENSКИH MESTIH OD 1869 DO 1971

	1816 1820	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971
Ljubljana	19 387	36 731	43 324	48 651	57 612	70 460	97 224	120 408	138 032	165 789	212 756
Maribor	12 425	23 950	29 320	32 948	39 897	47 016	56 901	74 345	83 404	97 519	115 639
	31 812	60 681	72 644	81 559	97 509	117 476	154 125	194 753	221 436	263 308	328 395
20 000—50 000											
Celje	4 075	6 523	8 025	9 410	11 416	13 554	16 510	20 305	23 198	27 784	34 396
Kranj	3 866	5 052	4 886	4 718	5 220	5 453	8 308	15 981	17 827	21 477	27 209
	7 941	11 575	12 911	14 128	16 636	19 007	24 818	36 286	41 025	49 261	61 605
10 000—20 000											
Jesenice	1 327	1 611	1 663	2 303	4 399	6 941	8 184	11 199	13 202	15 726	17 398
Koper	5 119	7 818	9 044	8 695	8 718	9 661	8 695	8 055	7 374	10 504	18 331
Nova Gorica	1 601	2 455	2 750	3 046	3 493	4 961	4 395	4 970	6 327	8 354	13 568
Novo mesto	1 940	3 022	3 015	3 095	3 723	4 311	5 444	5 732	6 544	8 640	12 070
Trbovlje	418	1 243	4 049	5 218	6 839	8 973	11 805	13 353	14 566	15 987	16 790
Velenje	865	1 224	1 486	1 680	2 044	2 193	2 625	3 236	4 198	7 976	13 780
	11 270	17 373	22 007	24 037	29 216	37 040	41 148	46 545	52 211	67 187	91 937
5 000—10 000											
Domžale	608	1 329	1 616	1 980	2 186	2 230	2 553	3 461	3 840	4 831	6 857
Hrastnik	333	1 486	2 196	2 516	3 485	4 218	4 764	6 403	7 058	8 097	7 976
Idrija	4 139	3 829	4 192	4 925	5 564	6 035	5 698	4 735	5 013	6 030	6 934
Izola	2 780	3 972	4 457	4 921	5 572	6 131	6 760	6 860	6 067	7 498	8 589
Kamnik	1 503	2 096	2 355	2 253	2 181	2 155	2 439	3 457	3 792	5 062	6 644
Kočevje	617	1 186	1 534	1 378	2 223	2 582	2 901	2 991	4 447	5 819	8 075

Murska Sobota		1 455	1 786	2 134	2 304	2 748	3 571	4 573	5 346	6 605	9 542
Piran	6 151	7 837	7 527	7 370	7 098	7 491	6 052	5 392	3 574	5 782	5 482
Postojna	1 356	1 701	1 621	1 709	1 719	1 986	3 151	3 391	4 081	4 857	6 048
Ptuj	2 530	3 791	5 042	4 758	5 093	5 722	5 384	5 400	6 391	7 392	9 463
Radovljica	998	1 461	1 138	1 182	1 487	1 620	1 865	3 114	3 508	4 271	5 790
Ravne		870	1 103	1 272	1 355	1 483	1 519	2 492	3 840	5 350	7 085
Slovenj Gradec	1 092	1 683	1 763	1 771	1 994	2 011	2 162	2 695	3 136	4 029	6 148
Slovenska											
Bistrica	1 128	1 730	1 921	1 920	1 907	2 201	2 413	3 178	3 673	4 495	5 543
Škofja Loka	2 039	2 998	3 207	3 102	3 136	3 049	3 306	4 207	4 860	5 006	7 503
Tržič	1 626	2 044	2 096	2 449	2 979	3 097	3 996	4 856	5 236	6 021	6 755
Vrhnika	1 346	1 471	1 567	1 747	2 257	2 366	2 279	2 882	3 347	3 924	5 955
Zagorje ob Savi	827	2 587	3 697	3 797	3 999	4 579	5 052	6 076	7 311	8 603	9 410
	29 073	43 526	48 818	51 184	56 569	61 704	65 865	76 163	84 520	103 672	129 799
3 000—5 000											
Ajdovščina	758	1 259	1 195	1 241	1 327	1 397	1 732	2 342	2 894	3 309	4 124
Bled	1 229	1 314	1 415	1 415	1 646	1 983	2 753	3 387	3 844	4 156	4 763
Brežice	677	925	996	1 058	1 164	1 269	1 229	1 349	1 823	2 641	3 276
Črnomelj	1 136	1 475	1 495	1 510	1 572	1 394	1 941	2 278	2 605	3 115	4 004
Ilirska Bistrica	971	1 308	1 317	1 311	1 455	1 700	2 172	3 374	3 637	3 720	4 188
Krško	917	1 565	1 717	1 626	1 724	1 842	2 013	2 360	2 831	3 728	4 309
Lendava		1 175	1 314	1 403	1 652	1 910	1 709	1 680	2 495	2 561	3 019
Litija	492	781	900	1 257	1 352	1 569	2 404	2 813	2 960	3 657	4 137
Logatec	1 774	1 534	1 756	1 920	1 845	2 041	2 391	2 183	2 380	3 008	3 597
Medvode		526	547	781	881	814	1 194	1 689	1 976	2 658	3 801
Mengeš	918	1 343	1 375	1 437	1 537	1 535	1 454	1 629	2 115	2 766	3 350
Mežica		365	352	381	421	470	1 339	2 047	2 332	2 944	3 495
Portorož		133	188	348	658	1 135	1 248	1 514	1 527	1 564	3 610
Prevalje		2 254	2 463	2 472	1 787	1 756	1 722	1 923	2 425	3 012	3 655
Ruše	336	612	747	787	862	938	1 788	2 053	2 468	3 125	3 767
Sevnica	585	670	711	817	859	1 038	1 243	1 606	1 839	2 278	3 638

RAZVOJ PREBIVALSTVA V SLOVENSКИH MESTIH OD 1869 DO 1971

	1816 1820	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1971
Sežana	862	1 071	1 170	1 180	1 244	1 436	1 092	1 244	1 621	2 295	3 282
Slovenske Konjice	546	1 263	1 402	1 361	1 299	1 431	1 424	1 755	2 089	2 472	3 459
Šoštanj	424	892	1 022	1 156	1 447	1 630	2 217	2 543	3 011	3 441	3 975
Zalec	451	553	608	657	744	764	799	1 150	1 402	1 711	3 766
	12 076	21 018	22 690	24 118	25 476	28 052	33 864	40 919	48 274	58 161	75 215
2 000—3 000											
Cerknica	1 300	1 391	1 477	1 547	1 530	1 463	1 415	1 210	1 404	1 716	2 290
Črna		729	698	706	772	975	1 052	1 198	1 890	2 219	2 368
Dravograd		768	919	1 020	1 110	1 103	1 110	1 257	1 701	2 129	2 607
Gornja											
Radgona	465	482	467	464	474	318	880	1 239	1 709	1 759	2 479
Grosuplje		302	336	278	365	395	573	753	884	1 380	2 646
Laško	545	811	903	999	1 089	1 147	1 365	1 646	1 834	2 240	2 552
Ljutomer	603	1 074	1 140	1 141	1 258	1 302	1 481	1 655	1 964	2 033	2 657
Metlika	861	1 198	1 293	1 363	1 297	1 278	1 247	1 394	1 322	1 516	2 284
Pivka	152	639	802	834	911	1 147	1 165	1 670	1 965	1 995	2 138
Ribnica	971	936	1 003	1 014	1 055	1 062	1 111	1 150	1 350	1 618	2 413
Senovo	171	224	241	270	293	262	836	1 383	1 808	1 935	2 018
Šempeter	232	983	1 120	1 299	1 486	1 631	1 693	1 268	1 618	2 169	2 939
Tolmin	856	846	894	849	856	1 016	1 222	1 320	1 638	1 965	2 975
Železniki	1 458	1 487	1 376	1 246	1 228	1 153	1 132	1 111	1 241	1 567	2 230
	7 614	11 870	12 669	13 030	13 724	14 252	16 282	18 254	22 328	26 241	34 596
pod 1 500											
Beltinci		1 216	1 378	1 388	1 446	1 487	1 524	1 739	1 760	1 801	1 936
Bovec	2 031	1 657	1 519	1 573	1 481	1 467	1 795	1 255	1 252	1 314	1 429

Kidričevo		18	18	19	22	58	71	275	1 447	1 985	1 897
Lovrenc	852	1 093	1 110	1 155	1 213	1 278	1 116	1 428	1 603	1 717	1 884
Ormož	334	867	956	948	892	1 049	1 276	1 188	1 379	1 517	1 699
Radeče	446	697	691	816	863	952	1 187	1 191	1 266	1 500	1 644
Radlje ob Dravi	681	879	1 025	1 037	1 007	1 035	885	1 122	1 325	1 566	1 912
Rogaška Slatina		390	404	418	396	472	850	986	1 311	1 445	1 829
Štore		610	488	628	745	693	825	1 114	1 537	1 950	1 946
	2 313	7 427	7 589	7 982	8 065	8 491	9 529	10 298	12 880	14 795	16 176
SR SLOVE- NIJA	102 099	173 470	199 328	216 038	247 195	286 022	345 631	423 218	482 674	582 265	737 723

DRUŽBENI PRODUKT IN NARODNI DOHODEK PO MESTIH IN VEČJIH NASELJIH L. 1966

Tisoč din

	Skupaj	Industrija	Kmetij- stvo	Gozdar- stvo	Gradbe- ništvo	Promet	Trgovina	Gostin- stvo	Obrt	Komu- nala
SR SLOVENIJA										
družbeni produkt	14 350 437	6 451 132	1 806 468	216 624	1 322 049	977 409	2 497 591	385 921	572 946	55 297
narodni dohodek	13 292 786	5 898 783	1 401 343	205 789	1 265 780	798 122	2 445 466	358 132	548 541	50 471
AJDOVŠČINA										
družbeni produkt	83 737	50 261	—	—	9 374	3 622	16 543	1 567	1 554	816
narodni dohodek	78 203	46 243	—	—	9 068	3 064	16 087	1 496	1 502	743
BELTINCI										
družbeni produkt	9 980	2 673	—	517	1 769	300	2 194	506	2 021	—
narodni dohodek	9 801	2 648	—	517	1 729	271	2 169	481	1 986	—
BLED										
družbeni produkt	51 012	26 071	—	—	4 301	1 982	4 879	11 387	2 150	242
narodni dohodek	47 694	24 653	—	—	4 102	1 604	4 739	10 327	2 059	210
BOVEC										
družbeni produkt	11 061	8 761	—	—	649	14	61	1 464	112	—
narodni dohodek	10 281	8 127	—	—	631	11	60	1 345	107	—
BREŽICE										
družbeni produkt	57 002	9 771	1 881	—	3 173	12 076	23 184	1 376	5 541	—
narodni dohodek	53 119	9 183	1 585	—	3 040	10 406	22 247	1 326	5 332	—
CELJE										
družbeni produkt	561 901	288 445	—	—	65 067	42 020	137 819	14 045	11 134	3 371
narodni dohodek	524 549	265 752	—	—	61 784	34 473	135 531	13 079	10 751	3 179
CERKNICA										
družbeni produkt	44 019	27 244	447	—	5 451	1 573	8 122	808	374	—
narodni dohodek	41 290	25 636	418	—	4 905	1 308	7 926	741	356	—

ČRNA										
družbeni produkt	8 662	4 619	—	—	—	197	2 908	682	256	—
narodni dohodek	8 139	4 239	—	—	—	180	2 865	611	244	—
ČRNOMELJ										
družbeni produkt	44 755	27 885	1 548	—	3 823	1 825	6 559	1 499	1 616	—
narodni dohodek	42 116	26 528	1 198	—	3 766	1 252	6 424	1 407	1 541	—
DOMŽALE										
družbeni produkt	110 508	72 468	1 198	1 484	10 349	1 061	17 554	976	4 638	780
narodni dohodek	105 435	68 718	1 087	1 126	10 149	946	17 308	922	4 458	721
DRAVOGRAD										
družbeni produkt	37 517	9 807	42	—	11 788	4 992	9 509	981	398	—
narodni dohodek	31 660	5 460	42	—	11 438	4 214	9 205	922	379	—
GORNJA RADGONA										
družbeni produkt	34 390	21 659	207	—	1 324	661	6 573	730	3 236	—
narodni dohodek	32 525	20 062	202	—	1 305	598	6 498	696	3 164	—
GROSUPLJE										
družbeni produkt	37 491	11 760	268	—	9 344	4 683	7 204	1 353	2 515	364
narodni dohodek	35 352	11 180	267	—	9 145	3 794	7 088	1 290	2 441	146
HRASTNIK										
družbeni produkt	102 082	82 278	234	—	7 852	1 442	5 782	1 689	1 648	1 157
narodni dohodek	90 926	72 100	220	—	7 485	1 159	5 632	1 635	1 604	1 091
IDRIJA										
družbeni produkt	123 716	92 221	98	—	10 784	5 944	10 531	1 833	2 305	—
narodni dohodek	112 653	83 176	98	—	10 552	4 494	10 338	1 761	2 234	—
ILIRSKA BISTRICA										
družbeni produkt	61 105	32 480	110	—	5 674	8 668	10 358	1 320	1 747	748
narodni dohodek	55 562	29 990	110	—	5 116	6 606	10 176	1 234	1 664	666

DRUŽBENI PRODUKT IN NARODNI DOHODEK PO MESTIH IN VEČJIH NASELJIH I. 1966

Tisoč din

	Skupaj	Industrijs	Kmetij- stvo	Gozdar- stvo	Gradbe- ništvo	Promet	Trgovina	Gostin- stvo	Obrt	Komu- nala
IZOLA										
družbeni produkt	52 187	30 642	—	—	4 518	1 990	7 915	2 565	3 499	1 058
narodni dohodek	49 031	28 550	—	—	4 312	1 708	7 751	2 352	3 365	993
JESENICE										
družbeni produkt	268 349	190 817	75	—	22 728	18 132	23 906	7 081	4 084	1 526
narodni dohodek	218 133	147 529	75	—	22 171	13 128	23 300	6 543	3 931	1 456
KAMNIK										
družbeni produkt	88 138	53 398	—	656	16 908	2 168	11 625	1 178	2 205	—
narodni dohodek	81 949	48 509	—	656	16 556	1 620	11 379	1 096	2 133	—
KOČEVJE										
družbeni produkt	104 051	63 256	522	—	7 820	14 475	13 892	2 253	714	1 119
narodni dohodek	94 795	57 144	434	—	7 631	11 977	13 674	2 160	680	1 095
KOPER										
družbeni produkt	337 483	104 456	80	—	35 774	73 650	93 477	15 037	12 092	2 917
narodni dohodek	311 442	95 396	80	—	34 450	61 281	92 070	14 105	11 577	2 483
KIDRIČEVO										
družbeni produkt	105 962	105 424	—	—	—	166	—	—	372	—
narodni dohodek	82 585	82 065	—	—	—	155	—	—	365	—
KRANJ										
družbeni produkt	483 634	299 826	10 616	—	34 779	20 051	90 236	8 535	16 731	2 860
narodni dohodek	446 437	271 127	9 494	—	34 695	16 168	88 156	8 021	16 156	2 620
KRŠKO										
družbeni produkt	99 496	54 146	3 519	—	17 705	5 148	14 821	1 361	1 930	866
narodni dohodek	89 619	46 658	3 036	—	16 908	4 439	14 605	1 294	1 850	829

LAŠKO										
družbeni produkt	81 094	51 507	399	—	7 846	17 234	1 722	1 309	1 077	—
narodni dohodek	72 428	46 883	356	—	7 537	13 694	1 686	1 236	1 036	—
LENDAVA										
družbeni produkt	45 964	27 340	272	—	6 159	1 057	8 324	1 081	1 731	—
narodni dohodek	44 821	26 753	265	—	6 033	903	8 175	1 009	1 683	—
LITIJA										
družbeni produkt	47 435	32 474	—	—	4 532	3 864	4 533	1 209	664	159
narodni dohodek	44 051	30 261	—	—	4 395	3 128	4 352	1 152	633	130
LJUBLJANA										
družbeni produkt	3 124 970	1 054 626	20 758	2 372	402 498	295 578	1 059 655	83 060	187 230	19 193
narodni dohodek	2 684 318	723 014	18 707	2 316	388 646	242 621	1 035 720	76 269	179 799	17 226
LJUTOMER										
družbeni produkt	44 438	27 570	246	—	4 776	922	8 227	789	1 363	545
narodni dohodek	42 295	26 201	241	—	4 532	782	8 089	748	1 308	394
LOGATEC										
družbeni produkt	33 711	21 204	—	—	4 106	2 253	4 063	805	371	909
narodni dohodek	31 590	20 055	—	—	3 727	1 837	3 979	768	353	871
LOVRENC										
družbeni produkt	5 780	5 281	—	—	—	452	47	—	—	—
narodni dohodek	5 612	5 118	—	—	—	447	47	—	—	—
MARIBOR										
družbeni produkt	1 303 978	722 002	13 485	11 935	140 859	98 088	228 694	30 709	53 684	4 522
narodni dohodek	1 212 108	663 418	12 470	11 123	133 916	82 762	224 264	28 510	51 546	4 099
MEDVODE										
družbeni produkt	81 567	64 497	6 691	788	1 095	1 437	3 528	310	3 221	—
narodni dohodek	75 100	58 954	6 401	625	1 060	1 198	3 479	288	3 095	—

DRUŽBENI PRODUKT IN NARODNI DOHODEK PO MESTIH IN VEČJIH NASELJIH I. 1966

Tisoč din

	Skupaj	Industrija	Kmetij- stvo	Gozdar- stvo	Gradbe- ništvo	Promet	Trgovina	Gostin- stvo	Obrt	Komu- nala
MENGEŠ										
družbeni produkt	33 073	24 591	2 426	—	879	246	2 412	195	2 324	—
narodni dohodek	30 680	22 689	2 204	—	845	206	2 337	185	2 214	—
METLIKA										
družbeni produkt	26 976	19 429	—	—	3 043	789	2 597	462	656	—
narodni dohodek	25 869	18 932	—	—	2 805	667	2 512	414	539	—
MEŽICA (in Žerjav)										
družbeni produkt	56 917	53 130	—	—	—	42	1 815	1 721	209	—
narodni dohodek	44 592	40 936	—	—	—	34	1 792	1 631	199	—
MURSKA SOBOTA										
družbeni produkt	149 891	69 685	2 890	—	25 716	7 664	33 282	4 017	5 745	892
narodni dohodek	143 781	66 044	2 815	—	25 189	6 597	32 947	3 858	5 554	777
NOVA GORICA										
družbeni produkt	236 232	90 320	1 222	—	34 103	36 260	58 241	6 299	7 643	2 244
narodni dohodek	214 829	81 021	1 145	—	31 885	28 321	57 282	5 862	7 327	1 986
NOVO MESTO										
družbeni produkt	259 080	148 593	4 298	—	30 141	24 823	39 464	3 654	7 461	646
narodni dohodek	243 521	141 104	4 165	—	29 359	19 821	38 716	3 456	6 332	568
ORMOŽ										
družbeni produkt	25 942	8 431	233	—	2 629	1 615	10 977	762	1 220	75
narodni dohodek	24 160	7 887	232	—	2 458	1 565	10 215	705	1 036	62
PIRAN										
družbeni produkt	125 334	17 476	696	—	7 825	82 298	10 657	4 196	1 463	723
narodni dohodek	94 685	16 515	609	—	7 640	53 635	10 353	3 870	1 362	701

PIVKA										
družbeni produkt	31 786	27 592	—	—	—	868	1 772	798	756	—
narodni dohodek	30 381	26 545	—	—	—	615	1 720	765	736	—
PORTOROŽ										
družbeni produkt	40 872	15 934	—	—	—	910	—	21 611	474	1 943
narodni dohodek	37 257	15 074	—	—	—	607	—	19 936	456	1 184
POSTOJNA										
družbeni produkt	107 959	12 598	132	—	13 154	36 616	31 007	13 138	1 314	—
narodni dohodek	97 325	12 049	131	—	11 787	29 356	30 248	12 498	1 256	—
PREVALJE										
družbeni produkt	18 422	7 992	130	—	6 461	415	1 357	695	1 372	—
narodni dohodek	17 734	7 647	126	—	6 277	348	1 331	658	1 347	—
PTUJ										
družbeni produkt	227 224	134 685	4 181	—	32 380	7 546	33 525	5 265	9 342	—
narodni dohodek	195 659	108 061	3 544	—	31 226	5 820	33 043	4 928	9 037	—
RADEČE										
družbeni produkt	5 621	1 887	—	—	566	294	1 712	194	968	—
narodni dohodek	5 414	1 873	—	—	554	241	1 679	180	887	—
RADLJE OB DRAVI										
družbeni produkt	20 277	6 210	—	—	6 242	988	3 460	1 370	1 499	508
narodni dohodek	18 964	5 745	—	—	5 869	862	3 382	1 306	1 480	320
RADOVLJICA										
družbeni produkt	129 065	83 821	1 019	—	16 319	7 720	15 658	1 393	2 371	764
narodni dohodek	123 064	80 414	980	—	15 675	6 307	15 355	1 304	2 293	736
RAVNE NA KOROŠKEM										
družbeni produkt	127 819	94 133	130	—	15 277	1 599	13 796	2 196	688	—
narodni dohodek	110 024	77 609	126	—	14 643	1 419	13 515	2 052	660	—

DRUŽBENI PRODUKT IN NARODNI DOHODEK PO MESTIH IN VEČJIH NASELJIH I. 1966

Tisoč din

	Skupaj	Industrija	Kmetij- stvo	Gozdar- stvo	Gradbe- ništvo	Promet	Trgovina	Gostin- stvo	Obrt	Komu- nala
RIBNICA										
družbeni produkt	30 578	15 718	97	—	3 483	2 120	4 672	1 104	1 960	1 424
narodni dohodek	29 076	15 174	96	—	3 433	1 753	4 583	952	1 867	1 218
ROGAŠKA SLATINA										
družbeni produkt	34 442	14 814	—	—	4 207	4 100	5 355	3 006	2 960	—
narodni dohodek	31 768	13 964	—	—	3 845	3 456	5 137	2 553	2 813	—
RUŠE										
družbeni produkt	45 935	42 128	—	—	—	163	1 626	570	623	825
narodni dohodek	38 253	34 652	—	—	—	82	1 586	550	599	784
SENOVO										
družbeni produkt	18 916	17 753	—	—	—	114	705	223	121	—
narodni dohodek	16 517	15 395	—	—	—	103	693	211	115	—
SEVNICA										
družbeni produkt	51 309	32 853	—	—	3 895	5 141	7 965	893	562	—
narodni dohodek	47 874	30 653	—	—	3 852	4 106	7 887	841	535	—
SEŽANA										
družbeni produkt	139 146	31 408	—	—	11 714	34 709	54 196	5 974	761	384
narodni dohodek	125 306	28 265	—	—	10 182	26 896	53 163	5 740	744	316
SLOVENJ GRADEC										
družbeni produkt	61 029	37 663	201	—	8 349	1 125	10 465	1 385	1 049	792
narodni dohodek	58 853	36 328	196	—	8 139	972	10 217	1 253	1 007	741
SLOVENSKA BISTRICA										
družbeni produkt	87 640	55 180	—	—	8 767	4 769	15 223	1 329	1 573	799
narodni dohodek	78 415	47 986	—	—	8 259	3 984	14 755	1 185	1 504	742

SLOVENSKE KONJICE										
družbeni produkt	73 658	57 759	149	—	4 045	830	9 000	876	999	—
narodni dohodek	70 395	55 043	149	—	3 911	746	8 750	832	964	—
SEMPETER										
družbeni produkt	59 913	39 602	—	—	366	556	17 446	1 203	740	—
narodni dohodek	57 437	37 638	—	—	366	480	17 110	1 139	704	—
ŠKOFJA LOKA										
družbeni produkt	123 722	77 506	306	—	11 340	12 964	17 540	2 372	1 694	—
narodni dohodek	113 425	72 223	273	—	10 996	8 979	17 039	2 287	1 628	—
ŠOŠTANJ										
družbeni produkt	61 993	56 717	84	—	387	75	2 736	1 364	630	—
narodni dohodek	50 852	45 764	84	—	371	61	2 673	1 299	600	—
ŠTORE										
družbeni produkt	44 158	43 138	—	—	—	222	629	40	129	—
narodni dohodek	38 286	37 329	—	—	—	197	600	37	123	—
TOLMIN										
družbeni produkt	53 854	11 602	140	—	8 529	8 189	19 356	1 200	3 377	1 461
narodni dohodek	49 189	10 525	139	—	7 629	6 093	18 996	1 140	3 233	1 434
TRBOVLJE										
družbeni produkt	180 887	128 165	55	—	17 546	4 834	22 421	3 211	4 655	—
narodni dohodek	160 444	110 149	54	—	16 910	3 892	21 952	3 064	4 423	—
TRŽIČ										
družbeni produkt	104 813	85 591	318	—	5 811	675	7 059	2 882	2 458	19
narodni dohodek	99 151	80 984	283	—	5 621	632	6 928	2 338	2 352	13
VELENJE										
družbeni produkt	201 124	152 279	403	—	20 212	4 769	13 732	3 312	5 452	965
narodni dohodek	178 180	131 850	366	—	19 459	4 013	13 331	3 084	5 227	850

DRUŽBENI PRODUKT IN NARODNI DOHODEK PO MESTIH IN VEČJIH NASELJIH L 1966										Tisoč din
	Skupaj	Industrija	Kmetij- stvo	Gozdar- stvo	Gradbe- ništvo	Promet	Trgovina	Gostin- stvo	Obrt	Komu- nala
VRHNIKA										
družbeni produkt	34 559	17 626	86	—	2 576	1 954	8 767	1 743	1 807	—
narodni dohodek	31 607	15 465	85	—	2 511	1 564	8 609	1 644	1 729	—
ZAGORJE OB SAVI										
družbeni produkt	85 961	62 376	59	—	6 921	2 344	8 299	1 777	2 669	1 516
narodni dohodek	76 799	54 087	56	—	6 780	1 895	8 169	1 723	2 612	1 477
ŽALEC										
družbeni produkt	77 711	39 219	202	—	15 907	1 782	15 936	2 348	2 317	—
narodni dohodek	73 403	36 438	198	—	15 504	1 563	15 268	2 216	2 216	—
ŽELEZNIKI (in Češnjica)										
družbeni produkt	25 856	23 289	—	—	—	227	1 500	115	725	—
narodni dohodek	24 558	22 053	—	—	—	199	1 495	106	705	—

THE TOWNS OF SLOVENIA

Some Characteristics of their Development and Socioeconomic Significance and of the Urban Network

Summary

The Socialist Republic of Slovenia, in the westernmost part of Yugoslavia, is one of the smaller units of the Federation and is considered economically the most developed of all Yugoslav republics. It is therefore even more surprising that the towns of Slovenia, the urban system and urbanization, reveal some features which do not comply with the above mentioned assesment. The recent investigations carried out by the author in a longer study on »The small towns of Slovenia«* have dealt with some essential characteristics of Slovenian towns and of their network and have highlighted certain problems which are — because of the key role of towns in contemporary society and economics — also among the main development problems facing the republic of Slovenia.

1. The Urban Network

The urban network of Slovenia has evolved gradually. By the end of the 18th century and in the beginning of the 19th century it still preserved the character and the structure as it had in the passing feudal era. The reason for this must be sought in the considerable underdevelopment of the provinces of the »Inner Austria« of that time (Carniola, Carinthia, Styria, Istria, county of Gorica-Gorizia) which — in 1918 and 1945 — were entirely or partly joined together in the republic of Slovenia. The urban network by the end of the 19th century was made of four main hierarchal levels of central places: larger towns (like Ljubljana, Trieste, Graz, Maribor), smaller towns (like Celje, Ptuj, Koper, Brežice, etc.), market-towns (like Ljutomer, Mokronog, Kanal) and old parish seats at the bottom. The relationships between the first three categories (of central places) which officially figured as urban settlements was 7 to 31 to 73 (if some towns which do not lie in present-day Slovenia are also included, because they exercised a considerable influence also on the territory inhabited by Slovenes). This relationship may also be expressed in a cumulative series 7 : 38 : 111 since all higher order places exercised also the typical functions of lower order centers. The ratio, therefore, was roughly 1 : 2, meaning e. g. that there were approximately two market towns for each small town. But the network was fashioned in a rather disordered way. The towns have been developing mostly because of commerce, transportation and defence, but frequently some special factors were also in operation (mining, iron smelting, etc.) including attempts at founding new (small) urban centers (e. g. Lož, Ptujška gora; fig. 1).

The average distance between the market-towns of some significance was 15,2 km, while it was 20,7 km between small towns and 82,0 km between larger towns. The average distance between market-towns and small towns was 16,9 km, and 38,7 km between smaller and larger towns. These distances did not differ basically from those in the Central and Western Europe (27, 28).

* Vrišer, I., Mala mesta v SR Sloveniji. Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani. Ljubljana 1969. 2 volumes. Pages 169 + 32.

The urban settlements were small. According to military registers (29) for 1818—1822 the population of larger towns was between 10 and 20 thousands (Ljubljana 19 387, Maribor 12 245 inhabitants), while smaller towns had an average population of some 2300 and market-towns of some 730. Even at that time there were among urban places some »dwarf towns« (»Zwergstädte«).

During the 19th century deagrarization and urbanization of population set in along with the gradual industrialization and construction of railways. The deagrarization proceeded quicker than the growth of industry and towns and, consequently, many rural emigrants were forced to go abroad since Slovenian and other nearby towns — in contrast with Trieste or Graz — could not absorb larger numbers of them. These changes in the urbanization pattern were followed only slowly and reluctantly by changes in the policy concerning administrative units. Only two market-towns were raised to the full town-status and seven rural settlements were declared as market-towns. A similar policy continued also in the inter-war period and, as a result, the administrative division of Slovenia and the legal status of towns at that period did not express the realities of the time. A more accurate picture of the situation is obtained by the analysis of the central places in that period. It was possible to ascertain, by means of a qualitative analysis of different service activities (commerce, handicraft, education, health and administrative services, free professions, etc.) (30) that seven more or less distinct levels of central places existed in Slovenia at the beginning of the 20th century. The highest rank city was Trieste, followed at a lower, sixth rank, by Ljubljana, Gorizia and Klagenfurt and, at the fifth level, by Maribor, Celje, Ptuj, Koper, Villach and Radkersburg. Many more towns reached the next lower, fourth rank (Brežice, Kočevje, Kranj, Ljutomer, Novo mesto, Postojna, Slovenj Gradec and Völkermarkt) or the third rank (Črnomelj, Idrija, Kamnik, Krško, Laško, Lenart, Litija, Ormož, Piran, Radovljica, Slovenska Bistrica and Škofja Loka). There were 44 settlements of the second rank. This analysis reveals that the urban network had become much more differentiated, compared with the feudal one, as the number of levels or ranks of towns has risen from four to eight (if such sub-central places as the old parish-seat villages are included). They were 2,2 lower level centres for each higher level center. The number of effective urban places has risen and the differences between larger towns and other smaller towns have become greater. The industrialization brought about a new type of urban settlements. At the same time stagnation or even decline of some traditional small centres (e. g. Metlika, Ormož, Lenart, Kozje, Kanal, Podgrad, etc.) has set in. They lost good communications because of the changes in transportation routes and clang therefore even more to their different traditional rights and institutions. An interesting discovery in the research was that towns in Styria had, at that time, better services than those in Carniola or in Western Slovenia (fig. 2).

The boundaries of the newly created state of Yugoslavia after 1918 had severely disrupted the urban system in the area. Many important towns and cities serving also Slovenian hinterland were included into the neighbouring states (Trieste, Gorizia, Radkersburg, Völkermarkt, Klagenfurt, Villach). As a consequence, some Slovenian regions still lack adequate centres. The most hit areas were along the western fringe of present day Slovenia and the south-eastern corner of Carinthia.

The pace of urbanization process after 1945 has gained momentum because of quick industrialization and deagrarization of Slovenia. The authorities have tried,

by several succeeding edicts, to bring order into the anachronistic situation in the status of urban places (7). The effort was in general successful although there are now, among 51 urban places (18) of the Socialist republic of Slovenia, still some whose urban status remains debatable (e. g. Kostanjevica, Višnja gora, Bovec) while there are still some other places (e. g. Dravograd) that should be declared as towns. The fact is that the classification is far from an easy one since most of the towns of Slovenia are small and not too well provided with urban services. Often there are not great differences between them and large central villages or industrial settlements. Many neighbouring villages that have become quite urbanized and really form parts of urban agglomerations should also be attached to towns as they are, in fact, their satellites. Because of such a situation all settlements that had over 2000 inhabitants in the 1961 Census year — 71 altogether — have been included in our analysis of Slovenian towns.

The level of urbanization in Slovenia has remained low inspite of the accelerated growth of towns in the post-war period. The percentage of population living in 71 settlements mentioned above was only 42,7% in 1971 even if some corrections related to their territory have been made in the calculation. The percentage in the period prior to World War I was 11—21% and 22—25% in the inter-war period. If a more strict criterion of a minimum of 20 000 people for an urban place is applied, the level of urbanization would have been even much lower. In 1971 only 22,6% of the population of Slovenia lived in such settlements (fig. 3).

Table 1. *The percentage of urban population in settlements of different size in the 1869—1971 period*

Year	Settlements with over 2000 inhabitants	Settlements with over 20 000 inhabitants	Settlements with over 100 000 inhabitants
1869	10,4	5,3	—
1880	11,9	6,1	—
1890	12,9	6,6	—
1900	15,1	7,7	—
1910	17,6	8,8	—
1931	21,4	11,1	—
1948	26,3	15,0	7,78
1953	29,1	16,2	9,17
1961	34,4	19,6	10,41
1971	42,7	22,6	19,03

The low percentages undoubtedly point at one of the basic problems in Slovenia. The level of urbanization remained low inspite of very strong deagrarization; the non-agricultural population accounted for 68,9% of the total population in 1961 and for some 81,7% in 1971. Such situation can be described as that of suburbanization or of hypo-urbanization (the situation when non-agricultural population continues to live

in the countryside although it is employed in towns). The second characteristics of urbanization is the fact that the majority of urban population still lives in smaller towns of less than 20 000 inhabitants; in 1971 the respective share was 47,1%. Also, the category of middle-size towns was very little developed as only 8,2% of all urban population lived in such towns in 1971. The only two larger towns, Ljubljana and Maribor, alone had 44,6% of the total urban population.

Table 2. *The number and the percentage of urban population at each census year for small, middle-size and larger towns in S. R. of Slovenia*

Year	Small towns		Middle-size towns		Large towns	
	Number	%	Number	%	Number	%
1869	56 278	52,0	60 681	48,0	—	—
1880	69 001	49,0	72 662	51,0	—	—
1890	77 182	48,5	81 599	51,5	—	—
1900	93 959	49,0	97 509	51,0	—	—
1910	114 703	49,3	117 476	50,7	—	—
1931	142 397	48,0	154 125	52,0	—	—
1948	164 069	43,4	94 650	24,9	120 408	31,7
1953	192 644	44,0	106 602	24,5	138 032	31,5
1961	236 535	43,1	146 780	26,7	165 789	30,2
1971	347 723	49,4	57 906	8,2	298 299	42,4

The third characteristics is the great heterogeneity in the level of urbanization in different regions of Slovenia. As late as in 1966 there were altogether 5 communes out of 64 that had no urban center within their boundaries, while in 13 communes the level of urbanization was very low.

All this points at an urban system (32, 33) that has retained some of the essential characteristics from the past; inspite of great changes that took place in the course of the 19th and 20th century and, in particular, during the last 25 years. The analysis of the urban network, based on a study of central places (32, 33) provided the following results. Six hierarchal order levels can be discerned (33). The highest order cities include Ljubljana as well as Trieste, Zagreb and Graz in adjacent provinces of Italy, Croatia and Austria and which exercise some influence also in the territory of the S. R. of Slovenia. Regional centres (5th order central places) include Maribor in Slovenia and Rijeka, Udine and Klagenfurt in the neighbouring provinces. The 4th order centres include Celje and partly Koper in Slovenia as well as Karlovac, Varaždin, Pula, Gorizia and Villach. The 3rd order centres include, in Slovenia, the towns of Kranj, Jesenice, Murska Sobota, Novo mesto, Nova Gorica, Postojna, Ptuj and Trbovlje. Other towns reach only the 2nd order in the central-place hierarchy. The hierarchal structure of central places of Slovenia, according to this analysis, is represented in Table 3 (fig. 4).

The relation between centres of the higher and lower order is, roughly, 1 : 3 which is in accordance with results of a study of central places of entire Yugosla-

Table 3. *The hierarchal structure of the urban system of the S. R. of Slovenia*

Order	Central places		Average number of population in towns (1971)	Average distance between centers in km
	Number	Cummulative number		
VI	1	1	212 756	189
V	1	2	115 639	178
IV	2	4	26 363	58
III	8	12	14 011	43
II	48	60	4 383	20,7
I	128	188	—	—

via (33). The structure corresponds to the Christaller's market-oriented model. The structure was, in particular, influenced — apart from such general factors as the settlements pattern, industrialization, development of transportation network and transportation technology — by some special factors. The institutional factor (the role of the administration and of the linked institutions) which in many cases should be stressed as it allowed for small towns to grow at the detriment of medium size towns because it impeded the free competition between towns and hindered the development of the latter. It is this factor, stemming from wide-flung self-management powers of the communes, that is also largely responsible for the preserverence and continuing growth in the category of small towns.

It is clear from above statements that the urban network of Slovenia is not developed in a harmonious fashion. The network is partly mutilated by the exclusion of some towns that remained outside the boundaries of S. R. of Slovenia and partly it is developed unevenly; the urbanization is based either on many small towns (some 50 of them) or on the only two larger towns. Slovenia would need, by consideration of the theoretical model (41), at least seven medium-size towns. Another open question is also the large amount of suburbanization.

An investigation of the areas of influence of towns (42, 44) was also carried out as part of the research on the urban system. By an area of influence is understood that territory in which the population tends to be attached to a certain centre — either regularly or periodically or occasionally viz. exceptionally — because of the business and other (public) services that are provided by centres. The formation of an area of influence is closely linked with the network of central places and tends to be guided by forces which regulate the development of such centres.

The analysis of the areas of influence of Slovenian towns was carried out in relation to the three levels of provision of services and goods:

— *The lower or the micro-gravitation level of service provision* which is related to central places of the 2nd and of the higher orders of central places. The functions at this level are used by consumers regularly or frequently (e. g. purchases of food, underwear, household utensils, textile goods, medicines, agricultural implements and visits to hairdresser, car-repair shop, general practitioner, lawyer, secondary school or bank).

— *The middle or the mezo-gravitation level of service provision* which, as a rule, is related to central places of the 3rd and the 4th and higher orders. In Slovenia,

however, this function was also performed by six centres of the 2nd order. The more periodically sought services were included in this level of provision (purchases of furniture, electrical appliances, spare-parts for automobiles and visits to tourist agencies, opticians, specialist doctors, hospitals, drama theatres and professional training schools).

— *The upper or the macro-gravitation level of service provision* which is related to central places of the 5th and 6th order. This are the centres where customers sought services rarely or exceptionally (purchases of special presents, university education, special clinical medical treatment).

Because the gravitational pull of centres is decreasing with distance while the competitive pressure of other central places is increasing the variations in the gravitational field were considered by four levels of intensity: the dominant, the moderate, the partial and the sporadical levels of influence. In case of the dominant level of influence a centre fully dominates the area of influence, in case of the moderate level of influence sporadical influences of other centres are also present; in case of the partial level of influence the influences of two or more neighbouring centres are also felt. The analysis has shown that not only normal »monocentric« areas of influence can be discerned but also »polycentric« areas. In case of the latter type, several centres simultaneously exercise the functions of a certain level of provision either because of competition or by specialization. Some territories proved to be rather unstable in the sense of relying on several neighbouring centres for the same service.

The analysis of the areas of influence of Slovenian towns was carried out by means of a questionnaire survey. The questionnaire included 32 questions arranged in three groups related to the main hierarchal levels of service provision. The officials of the local registration district offices, which are several in a commune, were asked to answer the questions because of their good knowledge of local habits and conditions. The registration districts are fairly homogenous units of a suitable size and have not been changed for a considerable time. In rural areas they mostly correspond to service areas of central villages. Answers were obtained from 95 per cent of all registration districts.

The analysis of the areas of influence has revealed that the service provision at the micro-gravitation level is performed by 66 (or 76,8 per cent) of all centres; that at the mezo-gravitation level by 18 centres (or 20,9 per cent of all) and that at the macro-gravitation level by two centres only (or 2,3 per cent of all). Considering the fact that all central places of a higher order perform also the functions of all places of a lower order, altogether 86 central places with a distinct area of influence were distinguished; some of them, however, have developed only a partial area of influence.

The function of the centres at the micro-gravitation level of provision was primarily performed by central places of the 2nd order. This function was also, as an exception, performed by six centres of the 1st, e. g. lowest order, and, of course, by all centres of a higher order. The pattern for this level of provision is as follows:

Gravitational influences of some nearest Croatian cities and towns was also established to exist to a certain extent (Rijeka, Delnice, Samobor, Čakovec, Varaždin, Zagreb) but also Italian and Austrian cities and towns near the boundary exercised a gravitational pull (Trieste, Tarvisio, Cividale, Gorizia, Monfalcone viz. Bleiberg, Leibnitz, Radkersburg, Graz; See map A in annex).

Table 4. *The structure of areas of influence at the micro-gravitation level*

Hierarchical order	Number of centres	Population		Relation between population of centres and areas of influence
		in centres	in areas of influence	
1st	6	9 617	31 158	1 : 3,24
2nd	48	210 361	651 835	1 : 3,09
3rd	8	111 115	390 919	1 : 3,49
4th	2	51 557	192 587	1 : 3,74
5th	1	115 639	185 111	1 : 1,69
6th	1	212 756	296 516	1 : 1,39
Total	66	712 045	1 748 126	1 : 2,45

A detailed analysis has revealed a rather close correlation between the population of the centres and the population of the areas of influence viz. the level of provision with central functions (expressed in points-table 12):

Population of centres (y)		$y' = 0,219 x + 1629$
Population of areas of influence (x)	$r^2_{xy} = 0,6481$	$x' = 2,95 y + 2107$
Provision with services (y)		$y' = 0,000344 x + 19,18$
Population of areas of influence (x)	$r^2_{xy} = 0,6712$	$x' = 1998 y - 32054$

It was also possible to establish, by means of regression lines, which centres are too small in relation to their areas of influence (e. g. Ptuj, Murska Sobota, Ljutomer, Brežice, Tolmin) and which centres have too small an area of influence (Kranj, Trbovlje, Jesenice, Velenje, and, partially, Koper). This analysis has also pointed out which centres are too well or too bad provided with services at the corresponding level. Most of the towns of less than 3000 inhabitants were found to be too small and not adequately equipped with services.

The service provision at the mezo-gravitation level was exercised by 18 towns: Celje, Jesenice, Kranj, Koper, Ljubljana, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Postojna, Ptuj and Trbovlje. The role of the three towns of Postojna, Jesenice and Trbovlje was debatable as they have too small areas of influence with regard to population and so is also the role of Kranj and Ptuj because they are situated close to Ljubljana viz. to Maribor. The four towns of Celje, Murska Sobota, Novo mesto and Nova Gorica have, however, very large areas of influence. To a certain extent the provision of particular services at this level was also performed by some centres of the 2nd order: Slovenj Gradec (together with Ravne), Brežice and Krško, Velenje, Kočevje and Škofja Loka because adequate stronger centres are missing in those parts of the country (map B in annex).

The pattern of provision at this level is represented in table 5.

In the frontier areas of Slovenia the provision of services was exercised not only by Slovenian towns but also by some neighbouring centres: Rijeka, Zagreb, Karlovac,

Table 5. *The structure of areas of influence at the mezo-gravitation level*

Hierarchal order	Number of centres	Population		Relation between population of centres and areas of influence
		in centres	in areas of influence	
II	6	42 399	127 340	1 : 3,01
III	8	112 116	624 790	1 : 5,55
IV	2	51 557	307 992	1 : 5,97
V	1	115 639	242 678	1 : 2,10
VI	1	212 756	426 875	1 : 2,01
Total	18	534 407	1 729 675	1 : 3,24

Čakovec, Varaždin, Trieste, Gorizia and Graz. On the other hand, the gravitational pull of Slovenian towns was felt in the northern part of Croatian Istria, and in the upper parts of the Kupa and Sotla rivers basin areas lying in Croatia.

A high correlation was found to exist between the size of the centres and the size of the areas of influence, as measured by the population figures, viz. the provision with central functions. Using the regression lines it was possible to find out which centres are adequate and which are not.

Population of centres (y) $y' = 0,442 x - 25 013$

Population of areas of influence (x) $r^2_{xy} = 0,9104$ $x' = 2,06 y + 60 078$

Provision with services (y) $y' = 0,000126 + 28,74$

Population of areas of influence (x) $r^2_{xy} = 0,9302$ $x' = 7369,5 y - 204 899$

The towns of Celje and Murska Sobota proved on inspection to be too small in relation to their own areas of influence whereas the towns of Slovenj Gradec and Murska Sobota proved to be inadequately equipped. Most of the towns of this group need to be strengthened in their role as centres at the mezo-gravitation level (map B in annex).

The provision of services at the macro-gravitation level was performed only by two cities of Ljubljana and Maribor which were classified as centres of the 6th viz. 5th order. The population of their respective areas of influence was 1 330 000 viz. 376 000. The gravitational pull of Ljubljana extended over the entire central part of Slovenia as well as over most of Western Slovenia and included also most of the Savinja river drainage basin to the east. The area of influence of Maribor, for service provision at this level, was one of the smallest in Yugoslavia. It included northeastern Slovenia. Along the western fringe, however, the competition of Ljubljana was also present just as that of Zagreb along the eastern fringe and that of Graz along the northern fringe. In Western Slovenia certain influences emanating from Trieste and Rijeka were still observable whereas eastern parts of Slovenia were under the influence of Zagreb (map C in annex).

The correlation between the population of the two cities and their areas of influence viz. the provision with central functions was done with the consideration of the Yugoslav territory. The correlations were as follows:

Population of centres (y)		$x' = 0,161 x - 6262$
Population of areas of influence (x)	$r^2_{xy} = 0,982$	$y' = 5\,77 y + 48\,772$
Provision with services (y)		$y' = 0,00000429 y + 60,54$
Population of areas of influence (x)	$r^2_{xy} = 0,527$	$y' = 106896 y - 5\,899\,577$

The results obtained in this analysis were also used, for comparative purposes, in a theoretical model (46)

$$ij = \frac{m_i}{r_{ij}^2}$$

ij = intensity of gravitation between cities i and j
 m_i = mass of the city i
 r_{ij} = distance between cities i and j

Although the model does not consider other physical or social indicators the comparison was nevertheless quite instructive. The pattern as generated by the model has singled out the »vacancies« in space created by the new Italo-Yugoslav boundary which has severed Trieste and Gorizia from most of their hinterlands. The extent of the theoretical hinterland of Zagreb in the eastern Slovenia, along the Sava and Sutla rivers, stands out markedly. The pattern according to that model also indicated the need to strengthen the regional centres of Murska Sobota, Novo mesto and Nova Gorica (fig. 5).

The main factors in the formation of the areas of influence were, in author's opinion: the consumption viz. the provision of services, industrialization, development of transportation technology, and — last not least — the administrative division of the country. Ethnical difference of population was also of a special importance.

2. The Population Growth of Towns

The situation in the urban system of Slovenia as described above is reflected also in the population growth of towns (49). Since 1869 onwards the urban population is increasing about 3,5 times faster than the total population of Slovenia. Considering the estimated urban population at the beginning of the 19th Century — about 101 500 — the urban population was nearly static before 1869. The growth of urban population in the second part of the 19th century was mainly limited to larger towns and to some newly emerged industrial towns (e. g. Trbovlje, Celje, Jesenice) while the growth of other towns was very modest. During that period the average yearly growth of urban population was 2,4%, but during the period between both World Wars the growth has slowed down to nearly 1,5% yearly because of the economic and social crisis. The growth was again greater after the last war, largely because of the social transformation of Slovenia triggered off by industrialization and deagrarization. During this period the average yearly growth of urban population reached its peak with a yearly increase of between 3,1 to 3,5%. There were, therefore, two main thrust in the urbanization, one at the turning of the century and another, stronger one, after 1953 (graph 1).

Table 6. *The evolution of urban population in the S. R. of Slovenia*

Year	Total population of S. R. of Slovenia	Urban population (Settlements of over 2000 inhabitants in each Census year)	Old towns of the feudal period	New industrial towns
1869	1 128 768	116 959	47 558	21 175
1880	1 182 223	141 645	52 040	26 757
1890	1 234 056	158 741	52 844	30 703
1900	1 268 055	191 468	55 574	37 004
1910	1 321 098	232 179	59 931	43 782
1931	1 385 822	296 522	61 167	53 809
1948	1 439 800	379 121	65 768	69 171
1953	1 504 427	437 278	71 624	82 662
1961	1 591 523	549 104	89 199	101 451
1971	1 725 088	737 723	119 986	120 276

The slowest growth or even stagnation of population was characteristic of old towns of feudal origin and of rural centres (e. g. Cerknica, Metlika, Radlje). The strongest growth, both in absolute and in relative terms, experienced large towns (Ljubljana and Maribor) and medium-size towns (Celje), where population has increased four times during the last hundred years. Even the small towns have trebled their population during that period, and — because of their recent origin — the industrial towns, have increased their population by more than 500 %.

It was possible to discern — on the basis of the estimate of the intensity, trends and persistence of a certain growth ratio during the past century — nine types of the demographical development of towns of Slovenia. The classification was based on the linked index numbers, referring to population change in the intercensal periods. In order to eliminate the minor and accidental influences, the running means were used in the calculation of linked index numbers. The towns that showed an identical or similar trend were classified together in a certain type of demographical development. For comparison, the data on the relative population growth during the three longer periods: 1869—1910, 1910—1948 and 1948—1971 were also used in the classification procedure. The characteristics of particular types of

Table 7. *The classification of particular types of demographical development of towns*

Development trend	Development intensity			
	strong development	medium strong development	slow development	stagnation or decrease
Strongly accelerating	F ₁	E	—	—
Accelerating	F ₂	B ₁	C	—
Stable		A, B ₂	D	H
Diminishing	C	—	—	—

demographical development are presented in the table 7 and the following description (graphs 2 and 3):

— Type A includes towns which had — during the last hundred years — a medium strong development rate of growth which was mainly steady. The relative growth in the 1869—1971 period was between 350 and 600 per cent. Such a type of demographical development was typical of the larger cities and towns of Slovenia: Ljubljana, Celje, Maribor, Murska Sobota, and some other.

— Type B of demographical development was apparent in two variants. The main characteristics of the demographical regime were: an initial medium rate of growth, a certain stagnation during both World Wars and a strong increase in the rate of growth during the period following the year 1945. The relative growth in the 1869—1971 period was between 200 and 500 per cent. The prevailing variant B₁ is characterized by the very marked post-war growth while growth in the variant B₂ was smaller also in that period. Seven towns were classified in the group B₁ (e. g. Domžale, Novo mesto, Ajdovščina, Postojna, Sevnica) and six more in the group B₂ (e. g. Tržič, Zagorje, Slovenska Bistrica, Laško, Lendava).

— Type C includes 12 towns and is rather representative of the urbanization process of Slovenia. Its characteristic feature is slow growth until the year 1948 and an accelerated growth later on. The growth during the entire century was between 150 and 300 per cent. Such development was typical of numerous administrative centres (e. g. Kamnik, Brežice, Črnomelj, Dravograd, Tolmin etc.).

— Type D was also rather common for the towns of Slovenia. It may be described as the stagnation type. A somewhat more vigorous growth was evident only since 1961 but not in case of all towns of this group. This type is most characteristic of older market-towns and small towns (e. g. Beltinci, Radlje, Ormož, Metlika) but also of four larger towns (Škofja Loka, Idrija, Izola and Ptuj).

— Type E includes seven towns which experienced a rapid expansion of manufacturing industries during the nineteen thirties and kept momentum also throughout the post-war period. Typical examples were Radovljica, Kočevje, Medvode, Ruše and, to some extent, Kranj.

— Type F of demographical development was split into two variants and also includes seven towns. Its general characteristics is the explosive growth of over 500 percent between 1869 and 1971. In case of the variant F₁ the growth occurred only after the year 1945 and was the result of rapid industrialization (Velenje, Ravne, Kidričevo). In the case of the variant F₂ the most rapid growth started already between both World Wars and later lost momentum.

— Type G includes towns where most rapid growth occurred toward the end of the nineteenth century and later slackened. Such dynamics of growth was characteristic of four towns which were among the first to be affected by industrialization in Slovenia (e. g. Jesenice, Trbovlje). They had a growth of more than 800 per cent since 1869.

— Type H of demographical development is characteristic because of the decline of population. The two towns of Bovec and Piran had a decreasing population until the very few last years.

— Type I includes four towns which had a quite special demographical development because of various reasons (effects of the change of political boundaries, decline in basic employment, etc.). The four towns in this group are Koper, Sempeter, Prevalje, Železniki.

The growth curve for urban population usually is in the form of a stretched »S« with four different evolution stages (50). The towns of Slovenia seem to be now — judging from the evolution curve — undoubtedly in the second stage of evolution; this is, in a stage of stronger growth, both in absolute and relative terms. But this growth was initially weakened, because of the both World Wars and of the world economic crisis and was enhanced after 1945 because of the industrialization of the country. The fact that small towns are still growing also indicates that the towns of Slovenia are still in the »young« stage of their evolution. The theory of urban growth implies, namely, that the growth in the »mature« stage shifts to large towns and selected other towns in suitable locations while in the rest of towns the growth is discontinued. There is yet no such differentiation among the towns of Slovenia although it is becoming more and more necessary and will have to be carried out primarily by a well-thought urbanization policy.

The main causes for urban growth were industrialization and deagrarization; the latter enabling the urbanization process and the former giving it momentum. The service activities oriented towns with little manufacturing industry have not been very successful, until now, in their development (e. g. Ptuj, Brežice). A correlation can be established between urbanization, deagrarization (51) and industrialization (51): the share of urban population / the share of non-agricultural population $r_{xy} = 0,996$, $r^2_{xy} = 0,992$; the share of urban population / the share of industrial (manufacturing) population $r_{xy} = 0,985$; $r^2_{xy} = 0,970$, the multiple correlation was $R^2 = 0,997$ (graph 4).

3. The Socioeconomic Significance of the Towns of Slovenia

The analysis of the towns of Slovenia has revealed that they are undoubtedly the socioeconomic centers of the Slovenian economic space. The data on the social product (= SP) and on the national income (= NI) by towns* (56) shows that as much as 76 % of all SP or 73,5 % of NI in the S. R. of Slovenia was created in towns. This means that the 42,7 % of the population of Slovenia, that are classified as urban, produce about three quarters of its wealth; which indicates undoubtedly a strong concentration. This wealth was distributed among the various size categories of towns in the following way: small towns with only 20,1 % of the total population of Slovenia have produced as much as 37,8 % of SP and 36,9 % of NI, while the two large towns — Ljubljana and Maribor, which share between them the same percentage of the total population (19,0 %) produce only 30,8 % of SP and 29,3 % of NI; the population in medium-sized towns, 3,6 % out of the total, produced 7,3 % of both SP and NI of Slovenia. Such distribution of the social product viz. national income confirms the earlier conclusions arrived at in the analysis of the urban system, that Slovenia is a country of small towns and of »miniature urbanization« and that she differs basically from economically well developed countries where production tends to concentrate in large towns.

The differences in the amount of SP viz. NI created in both large towns on one side and in small towns on the other side are even more evident if SP and NI are calculated per head of population. In Ljubljana and Maribor the SP per head was

* The information was computed specially for the purpose of this study by the Statistical Office of Slovenia.

Table 8. *The distribution of the social product (SP) and of the national income (NI) in towns of Slovenia in 1966*

	Population		Social product		National Income	
	%	in million dinars	%	in million dinars	%	
Slovenia	100,0	14 350	100,0	13 292	100,0	
Towns (Settlements of over 2000 inhabit.)	42,7	10 906	76,0	9 773	73,5	
— large towns	19,0	4 428	30,8	3 896	29,3	
— medium-sized towns	3,6	1 045	7,3	970	7,3	
— small towns	20,1	5 432	37,8	4 908	36,9	

16 400 and NI per head was 14 100 new dinars, while it was — on the average — 17 400 viz. 16 100 new dinars respectively in the small towns. The reason for this anomaly stems mainly from the fact that the small towns have comparatively strong production capacities but small populations and heavily draw on the labour-force working in towns but living in the neighbouring rural settlements (which are engaged in production of goods and services for a wider hinterland). In such circumstances the small towns extract money from rural areas and accumulate an excessively high amount of both SP and NI. This seems to be an additional factor for the strong entrenchment of this category of urban places in the entire system.

There has been a lot of discussion among students of urban economy about the correlation between the size of towns and the social product created (57). A positive correlation has been established for the towns of Slovenia: (y = social product) $r_{xy} = 0,879$, $r^2_{xy} = 0,772$, $x' = 0,05 y - 378$, $y' = 15,3 x + 13 394$. It is interesting that a negative correlation was established for manufacturing towns with only one industrial branch represented (e. g. Ruše, Trbovlje) and for towns with a distinctly on-sided orientation. A positive correlation, however, was established for towns with multiple orientation (e. g. Koper, Ljubljana) or for those where tertiary activities — in particular commerce and transportation — are well developed (e. g. Sežana, Celje, Brežice).

4. The Socioeconomic Structure of the Towns of Slovenia

An attempt was also made at a classification using the socioeconomic structure as the measurement. This was done in two ways. First, the socioeconomic orientation was examined and determined with regard to the importance of some basic groups of activities for the existence of each town. The following groups were discerned: secondary sector activities (including mining, manufacturing industries, construction and productive handicraft), tertiary sector activities (including transportation, commerce, catering, service handicrafts and public utilities) and quaternary sector activities (including education, health and social care services, banking, administration, etc.). Second, those particular activities — urban functions were singled out that have an above-the-average importance for a particular town

or for a wider area of Slovenia. Two sets of data were used for both analyses: the structure of urban employment by activities and the structure of personal incomes of urban employees, also by activities.

Table 9. *The socioeconomic orientation of the towns of Slovenia*

	A		B	
	Marginal value (in %)	N° of towns	Marginal value (in %)	N° of towns
Marked secondary sector orientation	over 82,9	10	over 83,5	13
Marked tertiary sector orientation	over 35,2	3	over 34,9	3
Marked quarternary sector orientation	over 18,7	6	over 16,3	4
Marked tertiary and quarternary sectors orientation	over 35,2/18,7	2	over 34,9/16,3	2
Marked tertiary and moderate quarternary orientation	over 35,2/12,5	4	over 34,9/10,8	7
Marked quarternary and moderate tertiary orientation	over 18,7/21,8	4	over 16,3/21,6	4
Moderate secondary sector orientation	from 64,4—82,9	21	from 67,3—83,5	17
Moderate tertiary sector orientation	from 21,8—35,2	4	from 21,6—34,9	4
Moderate quarternary sector orientation	from 12,5—18,7	1	from 10,8—16,3	2
Moderate tertiary and quarternary sectors orientation	21,8—35,5 viz. 12,5—18,7	5	21,6—34,9 viz. 10,8—16,3	5
Moderate secondary and tertiary sectors orientation	64,4—82,9 viz. 21,8—35,5	5	67,3—83,5 viz. 21,6—34,9	1
Moderate secondary and quarternary sectors orientation	64,4—82,9 viz. 12,5—18,7	6	67,3—83,5 viz. 10,8—16,3	10

A) with regard to the structure of employment in towns and B) with regard to personal incomes of urban employees.

The standard deviation technique was used to measure and determine the socioeconomic orientation of towns. Thus it was possible to find out the activities which had the structural share that was above the mean value + 1 standard deviation ($\bar{x} + \sigma$) viz. which had the share of that activity that was above mean value ($\bar{x}$) and the mean value + 1 standard deviation ($\bar{x} + \sigma$). The settlements which, for a particular activity, had $\bar{x} + \sigma$ were considered as being explicitly oriented towards that activity, and those settlements where the value was between $\bar{x}$ and $\bar{x} + \sigma$ were considered to be moderately oriented towards that activity. It was possible, using this method, to arrive at 12 different combinations. There were, however, certain differences due to the double source of basic indicators, but they were found not to be essential (graphs 5 and 6).

Altogether 70% of all towns were classified into the same type regardless of the methods of classification, and the rest appeared in closely related type categories. The analysis has underlined the predominant orientation of the towns of Slovenia towards the secondary sector activities: 45 towns or 63% of all are markedly or moderately oriented towards the manufacturing industries. The extreme cases are: Mežica, Ruše, Senovo, Štore, Železniki, Hrastnik, Tržič, Velenje and Ravne. Out of all towns 29 or 40% of them were oriented towards the tertiary sector activities (among them: Postojna, Piran, Koper, Sežana, Nova Gorica, Bled, Portorož) and 38 towns or 51% of them were oriented towards the quarternary activities (e. g. Metlika, Ormož). There were 26 towns or 36% of all towns that were oriented both towards tertiary and quarternary activities, but in the case of many towns these two groups were really only supplementary groups to the basic secondary activities group. The towns with an orientation towards secondary activities were located primarily in the central part of Slovenia, while the towns with an orientation towards tertiary activities were most numerous in the western part of the country; there were also many towns with an orientation towards quarternary activities in the less developed parts of eastern Slovenia (fig. 7 and 8).

Urban functions (53, 54) were analysed considering two aspects: first, which activities had an above-the-average importance in relation to entire Slovenia and second, which, in a particular town, had an above-the-average importance. The second aspect refers to the functions of the »narrower or local urban importance« while the first aspect refers the functions of »wider or regional importance«.

The method developed by H. J. Nelson (61) was used to define the narrower or local urban significance of activities. As functions that had an above-the-average significance were defined those functions where the structural share exceeded the mean value + 1 standard deviation calculated for a particular activity in all towns. In the following table some towns are listed as examples for the specialization of urban functions that becomes evident if the above mentioned procedure is used (table 10).

The consideration of the narrower or local-urban functions makes sense only if the socioeconomic orientation of towns is also taken into consideration.

The wider or regional importance of urban functions (62) was determined by the correlation between two indicators, i. e.: a) between the share of employment in a particular town out of the total for all towns of Slovenia, b) between the share of employment in a particular activity in a particular town out of the total for the employment in that activity in all towns of Slovenia. The correlation

Table 10. *Examples of the specialization of functions in the towns of Slovenia*

A	B
Manufacturing industries (over 68,87 %): Slovenske Konjice, Šoštanj, Železniki, Lendava, Pivka, Ravne, Ruše, Tržič, Hrastnik, Senovo, Mežica, Štore, Kidričevo.	Manufacturing industries (over 75,6 %): Hrastnik, Tržič, Ruše, Šoštanj, Mežica, Radeče, Kidričevo, Lovrenc na Pohorju, Senovo, Štore, Pivka, Železniki. Commerce (over 13,39 %): Postojna, Šempeter, Beltinci, Brežice, Črna, Sežana, Tolmin, Ormož.
Commerce (over 7,6 %): Ptuj, Dravograd, Koper, Nova Gorica, Celje, Tolmin, Brežice, Ljubljana.	Transportation (over 12,0 %): Kočevje, Nova Gorica, Ilirska Bistrica, Dravograd, Tolmin, Koper, Brežice, Laško, Piran, Postojna, Sežana.
Transportation (over 10,97 %): Šempeter, Nova Gorica, Brežice, Dravograd, Vuzenica, Koper, Postojna, Piran, Sežana.	Handicrafts (over 6,51 %): Ljubljana, Izola, Radlje, Tolmin, Prevalje, Mengeš, Gornja Radgona, Brežice, Beltinci.
Handicrafts (over 19,03 %): Vrhnika, Prevalje, Ptuj, Železniki, Dravograd, Sevnica.	Health Services (over 5,56 %): Idrija, Novo mesto, Ptuj, Bled, Laško, Ormož, Radlje, Murska Sobota, Brežice, Slovenj Gradec, Šempeter.
Health Services (over 7,08 %): Novo mesto, Senovo, Idrija, Laško, Ptuj, Murska Sobota, Brežice, Ormož, Slovenj Gradec, Šempeter.	Public Administration (over 4,18 %): Ljubljana, Slovenj Gradec, Brežice, Dravograd, Sežana, Ormož, Radlje, Tolmin, Gornja Radgona, Grosuplje.
Public Administration (over 4,38 %): Radlje, Dravograd, Brežice, Tolmin, Sežana, Žalec, Ormož, Gornja Radgona, Grosuplje.	

A) based on the analysis of the structure of employment and B) based on the analysis of the personal incomes of employees.

between both indicators shows in which activity in a town there is either a surplus or a deficit of employment considering the size of that town and the entire employment structure. The $\pm 0,25\%$ value was taken as the upper viz. lowest limit in the calculus. Some towns where the surplus of $+ 0,25\%$ was established in particular activities are listed below:

Manufacturing industries: Maribor, Kranj, Jesenice, Trbovlje, Hrastnik, Kamnik, Ravne, Tržič, Velenje, Zagorje, Ajdovščina, Domžale, Ruše, Slovenska Bistrica, Lendava, Medvode, Mežica, Slovenske Konjice, Kidričevo, Senovo, Štore;

Transportation and Communications: Ljubljana, Celje, Koper, Nova Gorica, Piran, Škofja Loka, Ilirska Bistrica, Postojna, Brežice, Dravograd, Sežana, Šempeter;

Commerce: Ljubljana, Celje, Koper, Nova Gorica;

Handicrafts: Ljubljana, Celje, Ptuj, Domžale, Prevalje, Vrhnika, Brežice, Dravograd, Mengeš, Sevnica, Beltinci, Radlje, Železniki;

Health Services: Ljubljana, Celje, Idrija, Novo mesto, Ptuj, Slovenj Gradec, Šoštanj, Brežice, Laško, Šempeter, Ormož, Rogaška Slatina (graphs 9 a, b, c).

It was interesting to find out that the greatest number of towns with a surplus in a particular activity occurred in the public services activity group, while for towns

with a deficit the number was greatest in the commerce, transportation, finances and construction activity groups. This certainly is not a good characteristics of the towns of Slovenia. The analysis also clearly shows that the towns of Slovenia are primarily industrial and handicrafts centres or administrative centres and much less also service centres.

Table 11. *The Classification of the towns of Slovenia with regard to their wider regional importance*

Activity	Number of towns in each column		
	Under 0,25 %	From -0,25 % to +0,25 %	Over +0,25 %
manufacturing	11	39	21
forestry	33	12	26
construction	36	23	12
transportation	35	22	14
commerce	36	31	4
catering	25	35	11
handicrafts	19	39	13
public utilities	22	30	19
education	18	46	7
research	68	2	1
culture	51	19	1
arts	64	5	2
health service	33	27	11
social care	39	19	13
finances	37	21	13
social security	43	17	11
public administration	30	11	30

(Based on the correlation between: a) the share of employment in a particular town in the total employment in all towns of Slovenia; and b) the share of employment in a particular activity in each town in the total employment in that activity in all towns of Slovenia.)

The analysis of the functions of the towns of Slovenia shows that among them Ljubljana alone is adequately provided with urban functions viz. activities. At Maribor, that should have had a better provision with service activities, the development is too much one-sided. Some smaller regional centers are comparatively well provided; such are Koper, Celje, Nova Gorica, Novo mesto, Ptuj, and partly, Murska Sobota. The development of most industrial towns, however, is very one-sided; there are few among them that would have one or two additional specializations (e. g. Kranj, Trbovlje, Jesenice). Because of bad provision many smaller industrial towns would rather quality as residential settlements than as proper towns. Only a few among the

small centres of rural areas are somewhat well provided with services (e. g. Tolmin, Zalec, Ljutomer, Ormož, etc.; fig. 10).

When dealing with urban functions the author has also tried to assess the amount of the »city-serving« population in the towns of Slovenia. The method developed by Alexandersson and Morrisset (63) was used and the share of the city-serving population was derived from the totals for employed population. The following shares emerged for particular size groups of towns:

Table 12. *The minimum share of the city-serving population in towns of Slovenia (by size groups)*

Size groups (Population)		Place in the rank order				
		1st	2nd	3rd	4th	5th
Under 3000	Services	1,88	3,56	4,57	6,82	9,36
	Manufacturing	5,50	10,26	19,55	28,10	29,10
3000—4999	Services	5,49	6,78	8,68	10,62	12,56
	Manufacturing	12,50	22,00	22,96	30,50	32,50
5000—9999	Services	10,77	16,83	20,93	22,83	26,40
	Manufacturing	10,90	14,80	28,50	28,50	36,50
over 10 000	Services	20,18	30,95	37,17	40,67	47,17
	Manufacturing	28,50	30,20	35,80	42,85	52,43

It is evident from the above table that the minimum share for city-serving activities increases sharply in the last two size groups. This increase is to be ascribed most probably to the simple fact that places attain urban characteristics only when they enter the 5 to 10 thousand population group which are then consolidated when they pass the 10 thousand population mark. The places with less than 3 thousand people mostly have a one-sided functional structure and therefore have a very low share of city-serving activities.

The correlation between the minimum share of the city-serving activities and the population size was also calculated. The regression line proved to be $y' = -7,50 + 29,7 \log x$; and the determination coefficient was $r^2_{xy} = 0,917$.

Some of the problems, that emerge out of the analysis are — in short:

— There is a need for greater differentiation in the urban system. There are too many small towns while the mediumsized towns are lacking. The urban system needs to be developed more harmoniously.

— The great problem is posed by the exaggerated suburbanization while strong deagrarianization is taking place. The level of urbanization is in many areas, much too low.

— The main central places should have been larger and better provided with service activities.

— The one-sided functional development of many industrial towns poses great problems.

— Because of the open boundaries the influence of towns like Trieste or Graz is increasing also on the Yugoslav territory.

KAZALO KART IN GRAFIKONOV

KARTE:

1. Omrežje srednjeveških mest in trgov v Sloveniji	197	(19)
2. Centralna naselja v Sloveniji v 19. stoletju	203	(25)
3. Stopnja urbanizacije po občinah v SR Sloveniji	210	(32)
4. Urbano omrežje in centralna naselja v SR Sloveniji in sosednjih pokrajinah (zasnova I. Vrišer)	219	(41)
5. Teoretska gravitacijska območja slovenskih mest	233	(55)
6. Vrednost in struktura družbenega proizvoda ustvarjenega v mestih SR Slovenije (l. 1966)	253	(75)
7. Struktura zaposlenih glede na skupine dejavnosti v mestih SR Slovenije (l. 1966)	267	(89)
8. Družbeno-ekonomska usmerjenost mest v SR Sloveniji glede na strukturo zaposlenih (l. 1966)	269	(91)
9. Družbeno-ekonomska usmerjenost mest v SR Sloveniji glede na strukturo osebnih dohodkov	270	(92)
10. Funkcije slovenskih mest	272/273	(94/95)

KARTE V PRILOGI:

Vplivna območja slovenskih mest:

- A. Spodnja (mikrogravitacijska) stopnja oskrbe
- B. Srednja (mezogravitacijska) stopnja oskrbe
- C. Zgornja (makrogravitacijska) stopnja oskrbe

GRAFIKONI:

1. Razvoj mestnega prebivalstva v SR Sloveniji (1869—1971)	238	(60)
2. Razvoj prebivalstva po posameznih mestih	241—242	(63—64)
3. Gibanje prebivalstva glede na posamezne tipe demografskega razvoja	246	(68)
4. Razvoj deleža mestnega, neagrarnega in v industriji aktivnega prebivalstva (v ‰) od 1869 do 1966	248	(70)
5. Grafični prikaz sistema opredelitve slovenskih mest glede na družbeno-ekonomsko usmerjenost po podrobni metodi	261	(83)
6. Grafični prikaz sistema opredelitve slovenskih mest glede na družbeno-ekonomsko usmerjenost po enostavni metodi	262	(84)
7. Grafični prikaz družbeno-ekonomske usmerjenosti mest v SR Sloveniji glede na strukturo zaposlenih	263	(85)
8. Grafični prikaz družbeno-ekonomske usmerjenosti mest v SR Sloveniji glede na strukturo osebnih dohodkov zaposlenih	264	(86)
9. a—c Korelacijsko razmerje med deležem zaposlenih v SR Sloveniji v:		
a) industriji	277	(99)
b) trgovini	278	(100)
c) državni upravi	279	(101)

List of figures, graphs and maps

FIGURES :

1. The Network of Mediaeval Towns and Boroughs in Slovenia	197	(19)
2. Central Settlements in Slovenia in the 19 th Century	203	(25)
3. Degree of Urbanization According to the Communes in the S. R. Slovenia	210	(32)
4. Urban Network and Central Places in S. R. Slovenia and Neighbouring Regions (by I. Vrišer)	219	(41)
5. Theoretical Areas of Influence of Slovene Cities	233	(55)
6. The Worth and the Structure of the Social Product Created in Towns in the S. R. Slovenia (in 1966)	253	(75)
7. The Employment Structure with Regard to the Groups of Activities in the Towns of S. R. Slovenia in 1966	267	(89)
8. Socio-economic Orientation of the Towns in the S. R. Slovenia with Regard to the Employment Structure	269	(91)
9. Socioeconomic Orientation of the Towns in the S. R. Slovenia with Respect to the Income Structure	270	(92)
10. Functional Classification of Towns in S. R. Slovenia	272/273	(94/95)

MAPS IN ANNEX :

Spheres of Influence of Slovenian Towns

- A. Lower (Micro-Gravitation) Level of Services
- B. Medium (Mezo-Gravitation) Level of Services
- C. Upper (Macro-Gravitation) Level of Services

GRAPHS :

1. The Development of Urban Population in S. R. Slovenia (1869—1971)	238	(60)
2. The Development of the Population According to Individual Towns	241—242	(63—64)
3. The Movement of Population with Respect to the Types of the Demographical Development of the Towns	246	(68)
4. The Development of the Percentage of Urban, Nonagrarian, and in Industry Active Population (in %) from 1869 to 1966)	248	(70)
5. Graphic Representation of the System of the Definition of the Slovene Towns with Regard to the Socioeconomic Orientation According to the Detailed Method	261	(83)
6. Graphic Representation of the System of the Definition of the Slovene Towns with Regard to the Socioeconomic Orientation According to the Simplified Method	262	(84)
7. Graphic Representation of the Socio-economic Orientation of the Towns in the S. R. Slovenia with Regard to the Employment Structure	263	(85)
8. Graphic Representation of the Socio-economic Orientation of the Towns in the S. R. Slovenia with Regard to the Income Structure	264	(86)
9. a—c Correlation Ratio Between the Percentage of People Employed in:		
a) Industry	277	(99)
b) Commerce	278	(100)
c) State Administration	279	(101)

Kazalo tabel

1. Naselja z mestnimi in tržnimi pravicami v SR Sloveniji	186	(8)
2. Pregled naselij z mestnimi in tržnimi pravicami v SR Sloveniji	191—196	(13—18)
3. Struktura urbanega omrežja v fevdalni dobi na ozemlju SR Slovenije	198	(20)
4. Kvalitativno vrednotenje centralnih naselij v točkah (glede na stanje leta 1900)	200—201	(22—23)
5. Kategorizacija centralnih naselij po kvalitativnih znakih (glede na leto 1900)	201—202	(23—24)
6. Omrežje centralnih naselij na ozemlju SR Slovenije leta 1900	204	(26)
7. Stopnja urbanizacije na ozemlju SR Slovenije med leti 1869 in 1971 (delež mestnega prebivalstva od vsega prebivalstva SR Slovenije)	206	(28)
8. Korelacijski odnosi med desetimi variablami urbanizacije	207	(29)
9. Stopnja urbanizacije v 56 občinah SR Slovenije	208—209	(30—31)
10. Delež mestnega prebivalstva živečega v malih, srednje velikih in velikih mestih na ozemlju SR Slovenije med 1869 in 1971 (v ‰)	210	(32)
11. Številčna razvrstitev mest po velikostnih kategorijah in povprečno število prebivalstva po naseljih med l. 1869 in 1971	211	(33)
12. Kvalitativno vrednotenje centralnih funkcij	212—213	(34—35)
13. Kategorizacija centralnih naselij in mest po kvalitativnih znakih	216—217	(38—39)
14. Kvantitativna kategorizacija centralnih naselij in mest	218	(40)
15. Hierarhična zgradba omrežja centralnih naselij in mest v SR Sloveniji (glede na razmere l. 1966)	218	(40)
16. Teoretična velikost za 15 slovenskih največjih mest glede na sedanjo urbano strukturo in glede na sedanjo velikost Ljubljane	224	(46)
17. Struktura centralnih naselij glede na hierarhijo in oskrbno raven v SR Sloveniji (l. 1971)	226	(48)
18. Velikost centralnih naselij in njihovih vplivnih območij na mikrogravitacijski oskrbni ravni v SR Sloveniji (ocena za l. 1971)	227	(49)
19. Število prebivalcev v mestih in na vplivnih območjih mest mezogravitacijske oskrbne ravni v SR Sloveniji (ocena za l. 1971)	229	(51)
20. Povprečna velikost centralnih naselij in njihovih vplivnih območij na mezogravitacijski oskrbni ravni v SR Sloveniji (l. 1971)	230	(52)
21. Prebivalstvo mest na ozemlju SR Slovenije ob začetku 19. stoletja (okoli l. 1815—1822)	236	(58)
22. Razvoj mestnega prebivalstva v SR Sloveniji (l. 1869 do 1971)	237	(59)
23. Razvoj prebivalstva v malih, srednje velikih in velikih ter starih fevdalnih in novih industrijskih mestih v SR Sloveniji	239	(61)
24. Indeksi razvoja prebivalstva v malih, srednje velikih in velikih ter v starih fevdalnih in novih industrijskih mestih	239	(61)
25. Razporeditev mest in mestnega prebivalstva po velikostnih razredih v SR Sloveniji (stanje l. 1971)	240	(62)
26. Relativni razvoj prebivalstva v naseljih z nad 2000 prebivalci med letom 1869—1971	243	(65)
27. Osnovne značilnosti pglavitnih tipov demografskega razvoja mest	246	(68)

28. Razvoj deležev mestnega, neagrarnega in v industriji zaposlenega prebivalstva glede na popise prebivalstva v SR Sloveniji	247	(69)
29. Vrednost ustvarjenega družbenega proizvoda in narodnega dohodka v mestih SR Slovenije in delež od celokupnega slovenskega družbenega proizvoda in narodnega dohodka l. 1966	251	(73)
30. Vrednost in struktura družbenega proizvoda in narodnega dohodka ustvarjenega v slovenskih mestih (l. 1966) glede na mestne velikostne kategorije in strukturo razporeditve mestnega prebivalstva (l. 1971)	252	(74)
31. Delež družbenega proizvoda ustvarjenega v mestih od skupnega slovenskega družbenega proizvoda glede na velikostne kategorije mest in gospodarske dejavnosti (l. 1966)	254	(76)
32. Struktura družbenega proizvoda ustvarjenega v mestih leta 1966 glede na velikostne kategorije mest in gospodarske dejavnosti	254	(76)
33. Družbeni proizvod in narodni dohodek ustvarjen v mestih na enega mestnega prebivalca ali na enega v mestu zaposlenega (v 000 din) l. 1966	256	(78)
34. Struktura družbenega proizvoda ustvarjenega v mestih glede na velikostne kategorije mest in gospodarske dejavnosti (l. 1966)	257	(79)
35. Razmerje med v kraju stanujočimi aktivnimi (l. 1961) in v kraju zaposlenimi (l. 1966) prebivalci (aktivni = 100)	258	(80)
36. Razmejnitvene vrednosti (v %) za opredelitev družbeno-gospodarske usmerjenosti slovenskih mest	261	(83)
37. Opredelitev mest v SR Sloveniji glede na družbeno-gospodarsko usmeritev, I. po podrobnj, II. po poenostavljeni metodi ter III. končna opredelitev	265—266	(87—88)
38. Koeficient diverzifikacije v slovenskih mestih	271	(93)
39. Razmejnitvene vrednosti pri funkcijski opredelitvi mest v SR Sloveniji, A. glede na strukturo zaposlenih in B. glede na strukturo osebnih dohodkov zaposlenih v mestih	273	(95)
40. Pregled pomembnejših mestnih funkcij v mestih SR Slovenije: A. glede na strukturo zaposlenih in B. glede na strukturo dohodkov zaposlenih v mestih	274—275	(96—97)
41. Razvrstitev mest v SR Sloveniji glede na položaj v korelacijskem razmerju med a) deležem zaposlenih v posameznem mestu v določeni dejavnosti od vseh zaposlenih v mestih v tej dejavnosti v SR Sloveniji in b) deležem zaposlenih v posameznem mestu od vseh zaposlenih v mestih v SR Sloveniji	276	(98)
42. Pregled funkcij slovenskih mest glede na korelacijski odnos med a) deležem zaposlenih v določeni dejavnosti v posameznem mestu od vseh zaposlenih v tej dejavnosti v mestih SR Slovenije in b) deležem zaposlenih v posameznem mestu od vseh zaposlenih v mestih SR Slovenije	281—283	(103—105)
43. Absolutni minimalni deleži storitvenih dejavnosti in industrije v slovenskih mestih glede na velikostne kategorije	285	(107)
44. Minimalni deleži mestoslužnih dejavnosti v slovenskih mestih glede na velikostne kategorije	286	(108)
45. Minimalni deleži mestoslužnih dejavnosti v % za 70 jugoslovanskih mest izračunanih a) iz strukture zaposlenih in b) strukture aktivnih prebivalcev	286	(108)
Pregledni tabeli:		
Razvoj prebivalstva v slovenskih mestih od l. 1869 do l. 1971	300—303	(122—125)
Družbeni produkt in narodni dohodek po mestih in večjih naseljih l. 1966	304—312	(126—134)

LIST OF TABLES IN ENGLISH SUMMARY

1. The Percentage of Urban Population in Settlements of Different Size in the 1869—1971 Period	315	(137)
2. The Number and the Percentage of Urban Population at Each Census Year for Small, Middle-size and Larger Towns in S. R. of Slovenia	316	(138)
3. The Hierarchal Structure of the Urban System of the S. R. of Slovenia	317	(139)
4. The Structure of Areas of Influence at the Micro-gravitation Level	319	(141)
5. The Structure of Areas of Influence at the Mezo-gravitation Level	320	(142)
6. The Evolution of Urban Population in the S. R. of Slovenia	322	(144)
7. The Classification of Particular Types of Demographical Development of Towns	322	(144)
8. The Distribution of the Social Product (SP) and of the National Income (NI) in Towns of Slovenia in 1966	325	(147)
9. The Socioeconomic Orientation of the Towns in Slovenia . .	326	(148)
10. Examples of the Specialization of Functions in the Towns of Slovenia	328	(150)
11. The Classification of the Towns of Slovenia with Regard to Their Wider Regional Importance	329	(151)
12. The Minimum Share of the City-serving Population in Towns of Slovenia	330	(152)

KAZALO

I. UVOD	181	(3)
II. OPREDELITEV POJMA »MALA MESTA«	182	(4)
III. URBANO OMREŽJE V SLOVENIJI	190	(12)
1. Urbano omrežje v fevdalni dobi	190	(12)
2. Urbano omrežje konec 19. stoletja	199	(21)
3. Urbano omrežje v sedanjosti	205	(27)
4. Vplivna območja slovenskih mest	223	(45)
IV. RAZVOJ MESTNEGA PREBIVALSTVA	236	(58)
V. DRUŽBENI POMEN MEST	249	(71)
1. Metodološki pristop in gradivo	249	(71)
2. Družbeni položaj slovenskih mest	251	(73)
3. Temeljna družbeno-gospodarska usmerjenost mest	258	(80)
4. Mestne funkcije	272	(94)
VI. POVZETEK	288	(110)
VII. VIRI IN LETERATURA	297	(119)
VIII. PREGLEDNE TABELE O RAZVOJU PREBIVALSTVA IN O USTVARJENEM DRUŽBENEM PROIZVODU IN NARODNEM DOHODKU (l. 1966) V SLOVENSКИH MESTIH	300	(122)
THE TOWNS IN SLOVENIA. SOME CHARACTERISTICS OF THEIR DEVELOPMENT AND SOCIOECONOMIC SIGNI- FICANCE AND OF THE URBAN NETWORK (Summary)	313	(135)
1. The Urban Network	313	(135)
2. The Population Growth of Towns	321	(143)
3. The Socioeconomic Significance of the Towns in Slo- venia	324	(146)
4. The Socioeconomic Structure of the Towns of Slo- venia	325	(147)
KAZALO KART IN GRAFIKONOV	331	(153)
LIST OF FIGURES, GRAPHS AND MAPS	332	(154)
KAZALO TABEL	333	(155)
LIST OF TABLES IN ENGLISH SUMMARY	335	(157)

Karta 10 — Figure 10

FUNKCIJE SLOVENSКИH MEST glede na korelacijski odnos med:

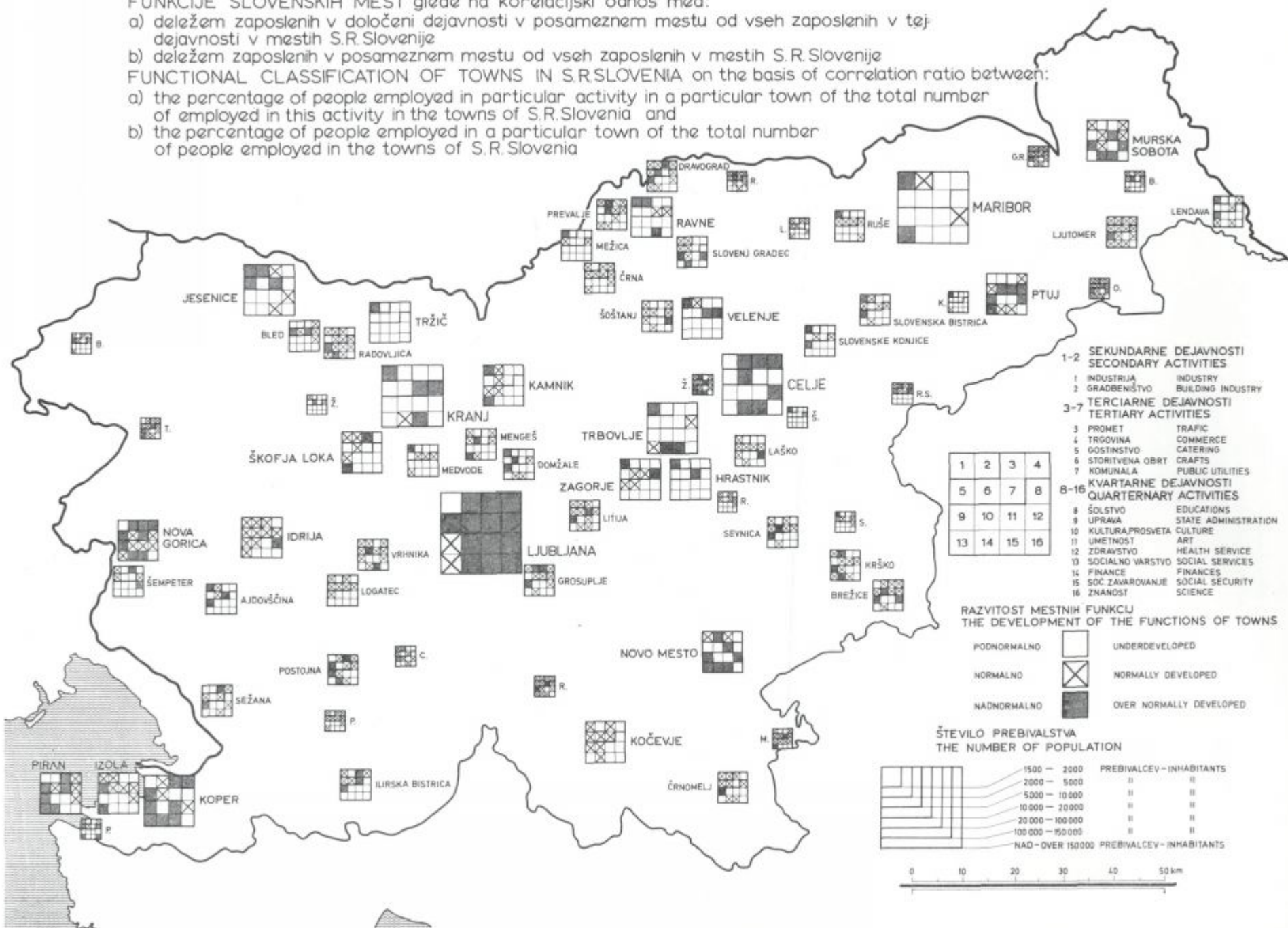
a) deležem zaposlenih v določeni dejavnosti v posameznem mestu od vseh zaposlenih v tej dejavnosti v mestih S.R. Slovenije

b) deležem zaposlenih v posameznem mestu od vseh zaposlenih v mestih S.R. Slovenije

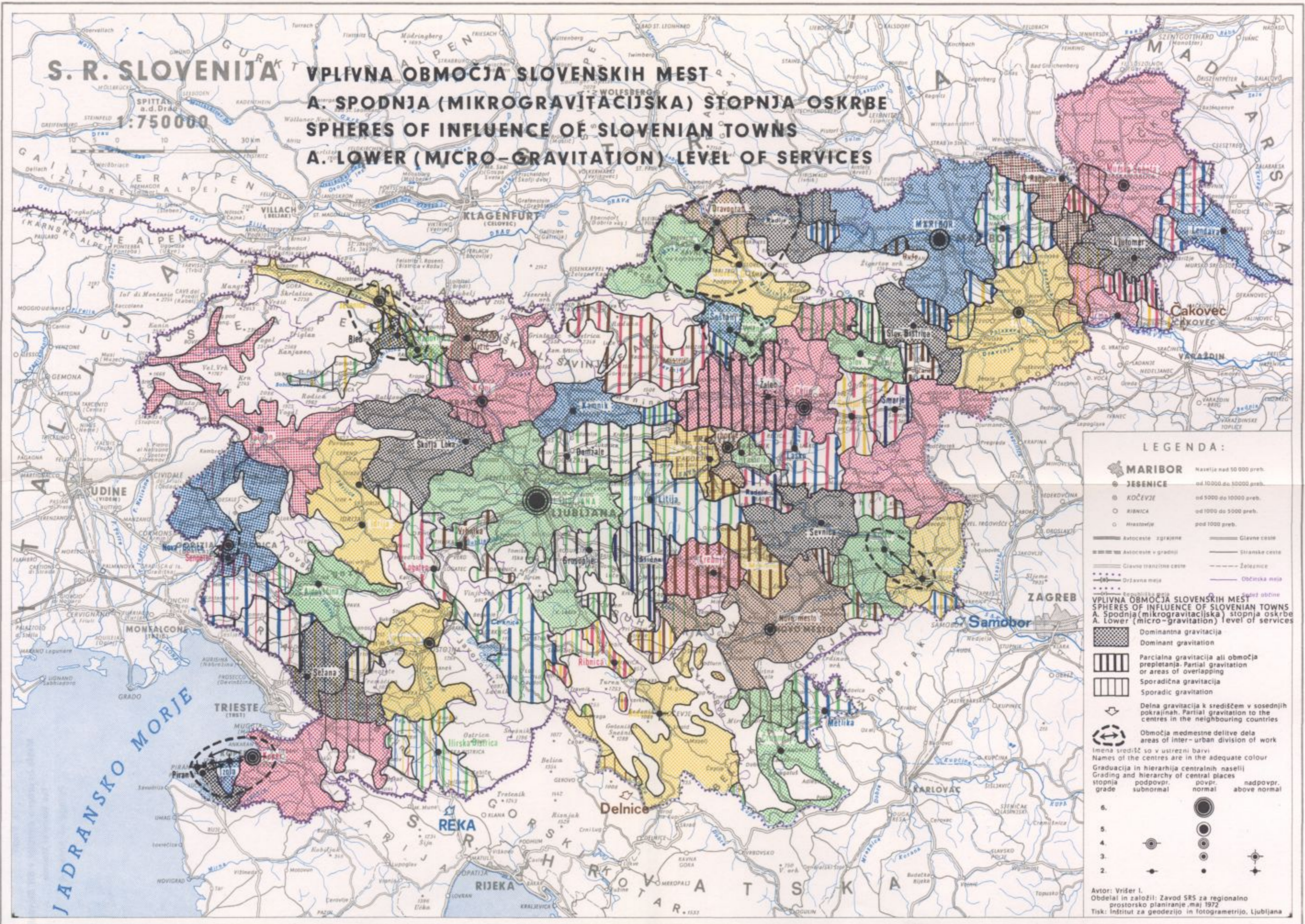
FUNCTIONAL CLASSIFICATION OF TOWNS IN S.R. SLOVENIA on the basis of correlation ratio between:

a) the percentage of people employed in particular activity in a particular town of the total number of employed in this activity in the towns of S.R. Slovenia and

b) the percentage of people employed in a particular town of the total number of people employed in the towns of S.R. Slovenia

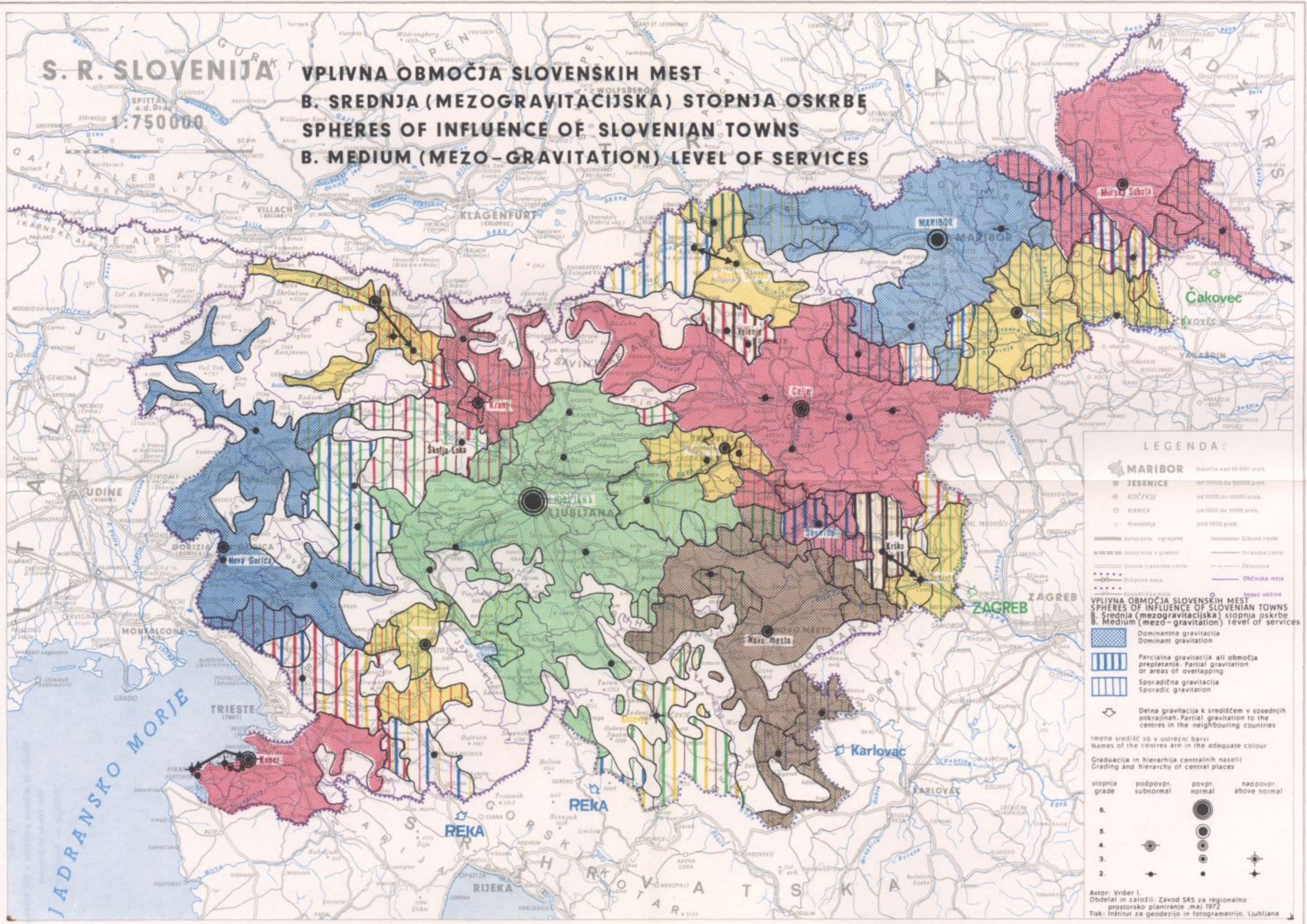

S. R. SLOVENIJA 1:750 000 - 1972 Geod. - Kruperjeva projekcija Osnova: topogr. karte VGI 1:200 000 Kartografska obdelava: Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo - kartografski oddelček - Ljubljana

Izdala: Geodetska uprava SR Slovenije - Ljubljana Založilo: Biro za regionalno prostorsko planiranje in Geodetska uprava SR Slovenije Tisk: Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo Ljubljana Razmnoževanje brez odobritve Geodetske uprave SR Slovenije prepovedano

S. R. SLOVENIJA VPLIVNA OBMOČJA SLOVENSkih MEST
B. SREDNJA (MEZOGRAVITACIJSKA) STOPNJA OSKRBE
SPHERES OF INFLUENCE OF SLOVENIAN TOWNS
B. MEDIUM (MEZO- GRAVITATION) LEVEL OF SERVICES

LEGENDA:

MARIBOR Naselja nad 50 000 preb.
JESENICE od 10 000 do 30 000 preb.
kočevje od 5 000 do 10 000 preb.
KIBINJA od 1 000 do 5 000 preb.
Novostolje pod 1 000 preb.

Avtoceste / glavne ceste
 Avtoceste v gradnji / Stranske ceste
 Glavne tranzitne ceste / Železnice
 Državna meja / Občinska meja
 sedež občine

VPLIVNA OBMOČJA SLOVENSkih MEST
SPHERES OF INFLUENCE OF SLOVENIAN TOWNS
B. Srednja (mezogavitacijska) stopnja oskrbe
B. Medium (mezo-gravitation) level of services

Dominantna gravitacija / Dominant gravitation
 Parcialna gravitacija ali območja prepletanja / Partial gravitation or areas of overlapping
 Sporadična gravitacija / Sporadic gravitation
 Delna gravitacija k središčem v sosednjih pokrajinah / Partial gravitation to the centres in the neighbouring countries

Imena središč so v ustreznih barvi / Names of the centres are in the adequate colour

Graduacija in hierarhija centralnih naselij / Grading and hierarchy of central places

stopnja grade	podpovpr. subnormal	povpr. normal	nadpovpr. above normal
6.		●	●
5.		●	●
4.	●	●	●
3.	●	●	●
2.	●	●	●

Avtor: Vrišter I.
 Obdelal in založil: Zavod SRS za regionalno prostorsko planiranje, maj 1972
 Tisk: Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo, Ljubljana

